

**NEZAVISNI UNIVERZITET BANJA LUKA
EKONOMSKI FAKULTET
TREĆI CIKLUS STUDIJA
STUDIJSKI PROGRAM EKONOMIJA**

Mr Jelena Jovović

**DOPRINOS MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA
EKONOMSKOM RAZVOJU REPUBLIKE SRPSKE**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Banja Luka, 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ova doktorska disertacija isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija.

Izjavljujem da nijedan dio ove doktorske disertacije nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da nije prepisan iz necitiranog izvora te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem, takođe, da nijedan dio doktorske disertacije nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, naučnoj ili obrazovnoj ustanovi.

Mr Jelena Jovović

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	202/2019
Identifikacioni broj: IBR	TEK-01-IIEM/17
Tip dokumentacije: TD	monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	tekstualni štampani materijal
Vrsta rada: VR	doktorska disertacija
Autor: AU	ma Jelena Jovović
Mentor: MN	Prof. dr Mirjana Stojanović Trivanović
Naslov rada: NR	DOPRINOS MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA EKONOMSKOM RAZVOJU REPUBLIKE SRPSKE
Jezik publikacije: JP	Srpski (latinica)
Jezik izvoda: JJ	Srpski /engleski
Zemlja publikovanja: ZP	Bosna i Hercegovina
Uže geografsko područje: UG	Republika Srpska, Bosna i Hercegovina
Godina: GO	2022.
Izdavač: IZ	Autorski reprint
Mjesto i adresa: MA	NUBL, Banja Luka
Fizički opis rada: FO	Broj poglavlja: 5, strana: 215, tabela 17, grafikona: 126, literature 89.
Naučna oblast: NO	Društvene nauke
Naučna disciplina: ND	Ekonomija i poslovanje
Predmetne odrednice: PO	Teorijska ekonomija
Čuva se: ČU	Biblioteka NUBL, Banja Luka
Važna napomena: VN	Nema

Izvadak/Sažetak

Mala i srednja preduzeća u svim tranzicionim zemljama predstavljaju značajan faktor razvoja. Tako je i u Republici Srpskoj, koja je kao dio Bosne i Hercegovine mali, nerazvijeni i siromašni entitet, gdje pravci razvoja nisu jasno definisani. Ekonomski razvoj je svakako centralni dio svakog razvoja, koji zahtijeva multidisciplinarni pristup. Na taj razvoj utiču brojni faktori. Jedan od njih su i mala i srednja preduzeća. Ona, bez sumnje doprinose ekonomskom razvoju Republike Srpske, ali ne postoje precizne analize o intenzitetu i stepenu tog uticaja po oblastima i načinima proizvodnje kao i o njihovom daljem favorizovanju i razvoju.

Za ovo istraživanje najznačajniji su privreda Republike Srpske kao dijela Bosne i Hercegovine, makroekonomski pokazatelji, mala i srednja preduzeća, i okruženje sa pozitivnim i negativnim uticajima. Između tih faktora postoje brojne veze i odnosi.

Stanje privrede jedne zemlje izražava se preko makroekonomskih pokazatelja. Makroekonomski pokazatelji (indikatori), kao statističke informacije o ekonomskoj aktivnosti i input za donošenje ekonomskih odluka, ukazuju da privredu Republike Srpske karakteriše nizak stepen ukupne privredne aktivnosti. To nameće potrebu da se u domenu poslovanja malih i srednjih preduzeća istaknu propusti i pokušaju pronaći načini za njihov bolji i veći doprinos ekonomskom razvoju.

Uočeno je, takođe, da se Republika Srpska suočava sa problemima visoke nezaposlenosti, niskog stepena privredne aktivnosti, slabe konkurentnosti i vrlo skromnih investicionih ulaganja. S obzirom da je Republika Srpska sastavni dio Bosne i Hercegovine, tranzicione države, nužno se nameće potreba da se i njen privredni položaj sagleda sa tog aspekta. Kada uporedimo različite pokazatelje za zemlje u tranziciji, možemo da uočimo da se tranzicija u Bosni i Hercegovini odvija sporije od ostalih tranzicionih zemalja, gotovo u svim oblastima.

Evidentno je i to da mala i srednja preduzeća u Bosni i Hercegovini posluju u uslovima visoke stope nezaposlenosti, niskog stepena privredne aktivnosti, nedostatka investicija i nedovoljne konkurentnosti.

Govoreći uopšteno, mala i srednja preduzeća imaju veliki značaj za svaku nacionalnu ekonomiju i predstavljaju ključni element razvoja privrede skoro svih zemalja svijeta. U uslovima kada ne postoje veliki ekonomski sistemi, mala i srednja preduzeća i preduzetnici su glavni nosioci privredne aktivnosti malih zemalja. Poseban značaj imaju u zemljama u tranziciji. Predstavljaju ključni faktor njihovog rasta.

Istraživanje problema doprinosi i boljem razumijevanju ekonomske stvarnosti, kao i poboljšanju sistema upravljanja malim i srednjim preduzećima u Republici Srpskoj, što bi za rezultat trebalo da ima veći stepen iskorišćenosti postojećih kapaciteta, bolju iskorišćenost zaposlenih i stvaranje uslova za zapošljavanje novih radnika.

**Datum prihvatanja teme
rada:
DP**

Ključne riječi:

17.2.2020.

Datum odbrane: 2.12.2022.
DO

Članovi komisije:
KO

Predsjednik: Prof. dr Simeun Vilendečić, profesor emeritus,
Nezavisni univerzitet Banja Luka, Banja Luka

Mentor: Prof. dr Mirjana Stojanović Trivanović,
Nezavisni univerzitet Banja Luka, Banja Luka

Član: Prof. dr Aleksandar Đokić, redovni profesor,
Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment, Banja Luka.

KEY DOCUMENTATION DATA

No.: 202/2019
NO

Identification number: TEK-01-IIEM/17
ID no.

Type of documentation: monograph documentation
TD

Type of record: printed text material
TD

Type of assignment: doctoral thesis
TA

Author: Jelena Jovović, ma
AU

Mentor: Prof. Mirjana Stojanović Trivanović, Phd, full professor
MN

Title of paper: THE CONTRIBUTION OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES TO THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF SRPSKA
TP

Published in (language): Serbian language (latin letters)
PI

Language of excerpts: Serbian/English
LE

Published in (country): Bosnia and Herzegovina
PI

Narrow geographic area: Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina
NGA

Year: 2022.
YR

Publisher: Author's reprint
P

Place and address: NUBL, Banja Luka
PA

Physical paper description: Number of chapters: 5, pages: 215, table: 17, chart: 126, literature 89
PD

Scientific branch: Social science
SB

Scientific discipline: Economics and business
SD

Subject guidelines: Theoretical economics
SG

Filed in: The Library of NUBL, Banja Luka
FI

Important remarks: None
IR

Excerpt/abstract
E

Small and medium-sized enterprises in all transition countries represent a significant factor in development. This is also the case in the Republika Srpska, which as part of Bosnia and Herzegovina is a small, underdeveloped and poor entity, where the directions of development are not clearly defined. Economic

development is certainly a central part of any development, which requires a multidisciplinary approach. Many factors influence this development. One of them is small and medium enterprises. They undoubtedly contribute to the economic development of Republika Srpska, but there are no precise analyzes of the intensity and degree of this influence by areas and methods of production, as well as their further favoring and development. For this research, the economy of Republika Srpska as part of Bosnia and Herzegovina, macroeconomic indicators, small and medium-sized enterprises, and the environment with positive and negative influences are the most important. There are numerous connections and relationships between these factors. The state of a country's economy is expressed through macroeconomic indicators. Macroeconomic indicators (indicators), as statistical information on economic activity and input for making economic decisions, indicate that the economy of Republika Srpska is characterized by a low level of overall economic activity. This imposes the need to point out shortcomings in the business domain of small and medium-sized enterprises and try to find ways for their better and greater contribution to economic development. It was also observed that Republika Srpska is facing the problems of high unemployment, low level of economic activity, weak competitiveness and very modest investments. Given that the Republika Srpska is an integral part of Bosnia and Herzegovina, a transitional state, it is necessary to look at its economic position from that aspect. When we compare different indicators for countries in transition, we can see that the transition in Bosnia and Herzegovina is taking place more slowly than other transition countries, almost in all areas. It is also evident that small and medium-sized enterprises in Bosnia and Herzegovina operate in conditions of high unemployment rate, low level of economic activity, lack of investments and insufficient competitiveness. Generally speaking, small and medium-sized enterprises are of great importance for every national economy and represent a key element in the economic development of almost all countries in the world. In conditions where large economic systems do not exist, small and medium-sized enterprises and entrepreneurs are the main carriers of the economic activity of small countries. They have a special significance in countries in transition. They represent a key factor in their growth. The research of the problem contributes to a better understanding of the economic reality, as well as to the improvement of the management system of small and medium-sized enterprises in the Republic of Srpska, which should result in a higher degree of utilization of existing capacities, better utilization of employees and creation of conditions for employment of new workers. Keywords:

Key words:

Date when paper was received:	17.02.2020.
DR	
Date of paper defence:	02.12.2022.
DPD	

Committee members:

CM

Chairman:

Emeritus Prof. Simeun Vilendečić, Phd, Independent
University of Banja Luka, Banja Luka

Mentor:

Prof. Mirjana Stojanović Trivanović, Phd, full professor,
Independent University of Banja Luka, Banja Luka

Member:

Prof. Aleksandar Đokić, Phd, full professor,
University of Business Engineering and Management, Banja
Luka

SADRŽAJ

UVOD	11
Problem istraživanja.....	11
Predmet istraživanja	17
Ciljevi istraživanja	23
Hipoteze	24
Način istraživanja.....	25
Naučna i društvena opravdanost istraživanja.....	28
1. TEORIJSKE OSNOVE EKONOMSKOG RAZVOJA	29
1.1. Pojam i faktori ekonomskog rasta i razvoja	29
1.2. Praćenje ekonomskog razvoja putem makroekonomskih pokazatelja	37
2. NASTANAK I DRUŠTVENO-EKONOMSKI RAZVOJ REPUBLIKE SRPSKE	42
2.1. Nastanak i istorijski razvoj Republike Srpske.....	42
2.2. Društveno-ekonomski razvoj Republike Srpske	52
2.3. Prikaz pokazatelja ekonomskog razvoja Republike Srpske	53
2.3.1. Bruto domaći proizvod (BDP)	53
2.3.2. Inflacija	64
2.3.3. Tržište rada.....	68
2.3.4. Spoljni sektor	72
2.3.5. Finansijski sektor	78
3. MALA I SREDNJA PREDUZEĆA.....	80
3.1. Pojam malih i srednjih preduzeća i preduzetništva, njihova uloga i značaj u nacionalnim ekonomijama.....	80
3.2. Položaj malih i srednjih preduzeća u Republici Srpskoj, uslovi poslovanja i zakonski okvir	85
3.2.1. Zakonski okvir	85
3.2.2. Usluge podrške za MSP i preduzeća u nastajanju.....	89
3.2.3. Digitalna transformacija javnih usluga za MSP	91
3.2.4. Pristup finansijskim uslugama i izvorima finansiranja	94
3.2.5. Razvoj ženskog preduzetništva i preduzetničkih vještina	99
3.2.6. Podrška inovativnim aktivnostima	102
3.2.7. Unapređenje preduzetničke infrastrukture	107
3.2.8. Energetska efikasnost i podrška ekološkom poslovanju MSP-a	111

3.2.9. Internacionalizacija MSP-a	114
3.3. Relevantni podaci o poslovanju sektora malih i srednjih preduzeća kojima raspolažu republičke statističke institucije	117
3.3. Poslovanje privrednih subjekata u 2020. godini	125
4. PRIKUPLJANJE PODATAKA PUTEAM ANKETNOG UPITNIKA O RELEVANTIM ASPEKTIMA POSLOVANJA	130
4.1. Analiza rezultata istraživanja	130
5. KORELACIONA ANALIZA	146
5.1. Korelaciona analiza stepena značaja programa podrške sektoru malih i srednjih preduzeća	147
5.2. Korelaciona analiza nivoa poslovanja konkurentnosti i poslovanja preduzeća	157
5.3. Korelaciona analiza procesa, klime i kulture organizacije.....	174
ZAKLJUČAK	198
LITERATURA.....	204
PRILOG	211
Anketni upitnik	211

UVOD

Problem istraživanja

Mala i srednja preduzeća u svim tranzicionim zemljama predstavljaju značajan faktor razvoja. Tako je i u Republici Srpskoj, koja je kao dio Bosne i Hercegovine mali, nerazvijeni i siromašni entitet, gdje pravci razvoja nisu jasno definisani. Ekonomski razvoj je svakako centralni dio svakog razvoja, koji zahtijeva multidisciplinarni pristup. Na taj razvoj utiču brojni faktori. Jedan od njih su i mala i srednja preduzeća. Ona, bez sumnje doprinose ekonomskom razvoju Republike Srpske, ali ne postoje precizne analize o intenzitetu i stepenu tog uticaja po oblastima i načinima proizvodnje kao i o njihovom daljem favorizovanju i razvoju.

Moglo bi se reći da razvoj malih i srednjih preduzeća predstavlja jednu od najvećih razvojnih šansi Bosne i Hercegovine, pa tako i Republike Srpske. Zbog toga je bitno da se ukaže na njihov položaj i doprinos razvoju nacionalne privrede, konkretno privrede Republike Srpske, kao i na one dijelove poslovanja gdje postojeći resursi nisu dovoljno iskorišćeni za značajniji doprinos malih i srednjih preduzeća. Po njihovoj brojnosti, broju zaposlenih i opštem značaju za društveni razvoj, ova preduzeća imaju dominantnu ulogu. A koliki je stepen njihovog uticaja na privredu Srpske sagledaće se kroz istraživanje.

Suštinu tog problema čine brojni činioci, a za ovo istraživanje najznačajniji su privreda Republike Srpske kao dijela Bosne i Hercegovine, makroekonomski pokazatelji, mala i srednja preduzeća, i okruženje sa pozitivnim i negativnim uticajima. Između tih faktora postoje brojne veze i odnosi. Stanje privrede jedne zemlje izražava se preko makroekonomskih pokazatelja. Makroekonomski pokazatelji (indikatori), kao statističke informacije o ekonomskoj aktivnosti i input za donošenje ekonomskih odluka, ukazuju da privredu Republike Srpske karakteriše nizak stepen ukupne privredne aktivnosti. To nameće potrebu da se u domenu poslovanja malih i srednjih preduzeća istaknu propusti i pokušaju pronaći načini za njihov bolji i veći doprinos ekonomskom razvoju. Potrebno je u prvom redu, detaljno sagledati makroekonomske pokazatelje Republike Srpske i utvrditi njihovu tendenciju. Potom je neophodno da se analizira aktuelni položaj malih i srednjih preduzeća i uslovi njihovog poslovanja, kao i stepen njihovog uticaja i tendencije u privrednom razvoju Republike Srpske.

Uočeno je, takođe, da se Republika Srpska suočava sa problemima visoke nezaposlenosti, niskog stepena privredne aktivnosti, slabe konkurentnosti i vrlo skromnih investicionih ulaganja. S obzirom da je Republika Srpska sastavni dio Bosne i Hercegovine, tranzicione države, nužno se nameće potreba da se i njen privredni položaj sagleda sa tog aspekta. Kada uporedimo različite pokazatelje za zemlje u tranziciji, možemo da uočimo da se tranzicija u Bosni i Hercegovini odvija sporije od ostalih tranzicionih zemalja, gotovo u svim oblastima. Za više od dvije decenije Bosna i Hercegovina nije ostvarila značajan napredak niti u poređenju sa drugim tranzicionim zemljama, niti u odnosu na očekivanja i stvarne potrebe stanovništva. Dosadašnji rezultati procesa tranzicije ostvareni su uz značajnu međunarodnu podršku. Pored toga, evidentno je da je ekonomija Bosne i Hercegovine opterećena ozbiljnim strukturnim problemima. Ne postoje ni strategija, ni koordinirana politika korišćenja resursa.

Iz toga dalje proizilazi i niska efikasnost upotrebe resursa i neekonomsko valorizovanje doprinosa tih resursa stvaranju bruto domaćeg proizvoda. Potrebno je da se naglasi i paradoks koji se ogleda u tome da je neto cijena rada niska, ali je relativno visokim stopama poreza i doprinosa na platu, vještački dignuta na viši nivo u odnosu na ponudu i tražnju rada na tržištu. Tako u zemlji sa visokom stopom nezaposlenosti imamo relativno skup rad u odnosi na zemlje u evro zoni. Veća je realna kamatna stopa na kredite, osiguranja kredita su često rigoroznija, procedure zaduživanja komplikovanije...

U liberalizaciji trgovine se ne primjenjuju odgovarajuće regulative i podsticaj domaćoj proizvodnji što liberalizacija podrazumijeva. To je dovelo do dodatne devastacije domaće proizvodnje i obezvređivanja domaćih resursa. Značajan je deficit trgovinskog bilansa koji ima visoko učešće u bruto domaćem proizvodu. Na taj način socijalna i ekonomska održivost postaje sve više zavisna od uvoza. Uvoz robe je postao uslov egzistencije stanovništva. Veliki je, takođe, i deficit tekućeg računa platnog bilansa.

Kada je riječ o položaju stanovništva potrebno je da se navede sledeće: stopa siromaštva je jedna od najviših u Jugoistočnoj Evropi, kupovna moć stanovništva, vodeći se statističkim podacima, u Bosni i Hercegovini predstavlja tek oko 30% prosjeka Evropske unije, štednja stanovništva u bankama je krajem septembra 2018. godine iznosila 11,83 milijarde KM (izvor: CBBiH). Sa druge strane, javna potrošnja ima visoko učešće u bruto domaćem proizvodu, a neto direktne strane investicije kontinuirano opadaju utičući na smanjenje potrošnje. Takođe se javlja problem kontinuiranog pada broja aktivnog stanovništva koji se ogleda kroz odliv radne snage, kao i problem kontinuiranog rasta broja neaktivnog stanovništva, koji se ogleda kroz rast broja

penzionera. Bruto društveni proizvod per capita (po stanovniku) 2018. godine je iznosio 8.954,00 KM (u Republici Srpskoj 8.739,00 KM, u Federaciji Bosne i Hercegovine 9.314,00 KM), i po paritetu kupovne moći je jedan od najnižih u Jugoistočnoj Evropi (izvor: IRBRS). Poređenja radi, u Hrvatskoj za istu godinu je taj pokazatelj iznosio 23.090,53 KM, a u EU 58.577,11 KM, podaci su Investiciono-razvojne banke Republike Srpske (IRBRS). Ono što značajno umanjuje konkurentnost preduzeća je što je dio socijalne politike nametnut kao njihova obaveza, što nije u skladu sa tržišnim principima poslovanja i modernim odnosom „država-privreda“. Proces tranzicije u Bosni i Hercegovini je jedan od relativno najskupljih tranzicionih procesa, a najveći dio reformskih procesa pokrenule su, vodile i finansirale različite međunarodne organizacije. Pored toga, veliki dio reformskih procesa se prihvata i sprovodi kao ispunjavanje uslova za pridruživanje CEFTA, EU i NATO-u.

Uticaj Međunarodne zajednice na politička i ekonomska pitanja u Bosni i Hercegovini je ogroman, i gotovo da nema autentične reforme koju su pokrenule i sprovele domaće vlasti, pa se nisu ni osjećale odgovornim za sprovođenje reformi i praćenje njihovih rezultata. Svi ti faktori uticali su na to da tranzicioni proces bude neuspješan, skup i veoma spor, što ima za posljedicu smanjenje efikasnosti korišćenja raspoloživih resursa, smanjenje priliva stranog kapitala i transfera moderne tehnologije, bez čega nije moguće ni povećanje konkurentnosti, rasta zaposlenosti i poboljšanja životnog standarda stanovništva. Ono što je još karakteristično za Bosnu i Hercegovinu jeste da predstavlja jednu od rijetkih zemalja u tranziciji koja još uvijek nije dostigla realni nivo bruto društvenog proizvoda iz 1990. godine, za razliku od većine tranzicionih zemalja koje su u prvih pet godina od početka tranzicije, dostigle predtranzicijski nivo bruto društvenog proizvoda.

Imajući u vidu sliku globalnog stanja privrede, koja ne stvara adekvatan poslovni ambijent za pokretanje biznisa, nameće se potreba da se opiše i objasni položaj i doprinos malih i srednjih preduzeća, kao značajnih faktora privrednog razvoja, u aktuelnim uslovima privređivanja. Potrebno je, prije svega, ukazati na mogućnosti unapređenja njihovog poslovanja radi ostvarenja pozitivnog uticaja na ekonomski razvoj Republike Srpske. Zašto baš sektor malih i srednjih preduzeća? Najprije zato što su ova preduzeća motor ekonomskog razvoja, tj. pokretačka snaga privrede. U tom smislu, njihova uloga je posebno značajna u zemljama u tranziciji, u koje spada i Bosna i Hercegovina sa Republikom Srpskom. Smatraju se okosnicom rasta i razvoja nacionalnih ekonomija. Posmatrajući ih pojedinačno, može se reći da ova preduzeća daju najveći doprinos

povećanju zaposlenosti, bruto dodatne vrijednosti i prometa. Imaju komparativnu prednost u tome što mogu brzo da se prilagođavaju promjenama i da zadovolje zahtjeve tržišta. Dakle, fleksibilna su, i upravo njihova fleksibilnost i veličina su faktori koji im omogućavaju da se lakše i brže prilagođavaju promjenama na tržištu. Potom, ova preduzeća promovišu privatnu svojinu i preduzetničke vještine. Mnogi ekonomisti ih poistovjećuju sa privatnim sektorom, a u figurativnom smislu i sa preduzetništvom.

Sledeća značajna karakteristika jeste da u poslovanju malih i srednjih preduzeća dolazi do izražaja profitabilnost ulaganja kapitala, preduzetnička inicijativa, inovativnost, kreativnost. Djelujući lokalno, mala i srednja preduzeća mogu svojim asortimanom da zadovolje specifične zahtjeve i potrebe potrošača. Nadalje, mala i srednja preduzeća često predstavljaju izvor nove zaposlenosti. Njihov značaj za lokalne zajednice može da se vidi i u kreiranju mogućnosti za zapošljavanje prije svega niskokvalifikovanih radnika, žena i mladih, koji inače imaju dominantan udio u strukturi ukupne nezaposlenosti. Takođe, mogu da imaju značajnu ulogu u spoljnoj trgovini zemlje, kao kooperanti velikih multinacionalnih kompanija. Javljaju se kao partneri i učesnici u lancima stvaranja vrijednosti, gdje nude proizvode i usluge, kao i mogućnosti za razvoj novih segmenata potrošača, koji velikim preduzećima nisu dostupni zbog korišćenja tradicionalnih kanala distribucije.

Značajan izvor unapređenja produktivnosti i efikasnosti cjelokupne privrede predstavlja i uključivanje malih i srednjih preduzeća u lance snabdijevanja velikih poslovnih sistema. Fokusiranjem na specijalizovane tržišne niše i slijedeći strategiju unapređenja konkurentnosti, ova preduzeća su sklonija preduzimanju inovativnih aktivnosti. Na taj način doprinose razvoju novih ili unapređenih proizvoda i usluga, novih tehnika prodaje i distribucije, i novih neotkrivenih tržišta. U tranzicionim i zemljama u razvoju, mala i srednja preduzeća su značajna i iz perspektive lokalnih finansijskih institucija, jer predstavljaju potencijalno izrazito profitabilno tržište. Dakle, mnogo je segmenata gdje mala i srednja preduzeća mogu pozitivno da utiču na stanje privrede jedne zemlje.

Slična je situacija i sa zakonskom regulativom. U Evropskoj uniji, na primer, mala i srednja preduzeća se definišu prema njenim Standardima. A kada je riječ o Bosni i Hercegovini, ne postoji krovni, državni zakon o malim i srednjim preduzećima, već se ona definišu na entitetskom nivou. U Republici Srpskoj to se definiše Zakonom o razvoju malih i srednjih preduzeća kao i Zakonom o računovodstvu i reviziji Republike Srpske.

Pretpostavlja se, međutim, da je to nedovoljno i da to takođe treba istraživanjem provjeriti naročito sa stanovišta njihove primjene u praksi.

Evidentno je i to da mala i srednja preduzeća u Bosni i Hercegovini posluju u uslovima visoke stope nezaposlenosti, niskog stepena privredne aktivnosti, nedostatka investicija i nedovoljne konkurentnosti. Te uslove dalje karakterišu nestabilnost i nepredvidivost, skupi krediti, problem naplate potraživanja, problem u investiranju, zastarjela tehnologija, a pored toga javlja se i visok nivo korupcije, visok nivo birokratije, kao i politička nestabilnost. Dakle, govoreći uopšteno, mala i srednja preduzeća imaju veliki značaj za svaku nacionalnu ekonomiju i predstavljaju ključni element razvoja privrede skoro svih zemalja svijeta. U uslovima kada ne postoje veliki ekonomski sistemi, mala i srednja preduzeća i preduzetnici su glavni nosioci privredne aktivnosti malih zemalja. Poseban značaj imaju u zemljama u tranziciji. Predstavljaju ključni faktor njihovog rasta. Ova preduzeća postaju i najvažniji učesnici u stvaranju bruto domaćeg proizvoda, zbog čega predstavljaju okosnicu razvoja ekonomije i veoma značajan problem istraživanja pojedinaca i naučnih institucija.

Potrebno je, dakle, istražiti uslove u kojima posluju mala i srednja preduzeća, način njihovog poslovanja, aktuelnoj ulozi u privrednom razvoju, kao i mogućnosti za poboljšanje poslovanja pa time i doprinosa ekonomiji jedne zemlje, grada, regiona. U ovom slučaju riječ je o Republici Srpskoj, kao jednom od dva entiteta Bosne i Hercegovine.

Iz navedene lokacije i suštine problema proizilaze određeni hipotetički stavovi, a za ovo istraživanje najznačajniji su:

- Republika Srpska se suočava sa niskim stepenom ukupne privredne aktivnosti, te je potrebno pronaći mogućnosti i šanse za njen intenzivniji ekonomski razvoj.
- Mala i srednja preduzeća daju doprinos opštem društvenom razvoju Republike Srpske, te se preko ovog sektora može pokušati intenzivirati privredni razvoj Republike Srpske.
- Mala i srednja preduzeća daju doprinos u zapošljavanju stanovništva Republike Srpske, te se poboljšanjem uslova njihovog poslovanja koje će omogućiti dodatno zapošljavanje, može uticati na smanjenje stope nezaposlenosti na teritoriji Republike Srpske.

- Doprinos malih i srednjih preduzeća prepoznatljiv je i kroz finansijski aspekt, te se poboljšanjem njihovog poslovanja može uticati na razvoj ekonomije Republike Srpske sa finansijskog aspekta.

Iz navedenih hipotetičkih stavova proizilazi i osnovno pitanje za ovo istraživanje koje glasi: „Koliki je doprinos malih i srednjih preduzeća ekonomskom razvoju Republike Srpske“.

Koliko je poznato, na teritoriji Republike Srpske, kao sastavnog dijela tranzicione države Bosne i Hercegovine, zabilježena su određena pojedinačna istraživanja o poslovanju malih i srednjih preduzeća. U radu će se teoretski dio oslanjati na postojeća istraživanja i podatke zvaničnih institucija, organizacija, agencija Republike Srpske i Bosne i Hercegovine koje se bave statističkom obradom i analizama, zatim međunarodnih institucija, organizacija i agencija, podaci dobijeni anketiranjem uzorka malih i srednjih preduzeća sa teritorije Republike Srpske. Takođe, izvor podataka će biti i iskustva domaćih i inostranih autora koji su se bavili pitanjem značaja malih i srednjih preduzeća.

Istraživanje problema može imati izuzetan značaj za teoriju i praksu malih i srednjih preduzeća i privrede Republike Srpske. Procjena je da bi rad trebao da doprinese boljem razumijevanju doprinosa malih i srednjih preduzeća na teritoriji Republike Srpske, unapređenju poslovanja malih i srednjih preduzeća, ali i proširenju stečenih znanja o predmetu disertacije. Dosadašnja istraživanja govore da sektor malih i srednji preduzeća ne dobija dovoljno podsticaja i mogućnosti za napredovanje i veće učešće u stvaranju bolje privredne stvarnosti Republike Srpske, a mogućnosti za to postoje. Značaj rada se ogleda u tome što će da istraži sadašnje uslove poslovanja i doprinos malih i srednjih preduzeća ekonomskom razvoju Republike Srpske, i na taj način da otkrije mogućnosti i šanse, kao i nedovoljno iskorišćene resurse, čijom aktivacijom se može poboljšati doprinos ovog sektora opštem društvenom i privrednom razvoju Republike Srpske. Istraživanje problema doprinosi i boljem razumijevanju ekonomske stvarnosti, kao i poboljšanju sistema upravljanja malim i srednjim preduzećima u Republici Srpskoj, što bi za rezultat trebalo da ima veći stepen iskorišćenosti postojećih kapaciteta, bolju iskorišćenost zaposlenih i stvaranje uslova za zapošljavanje novih radnika.

Predmet istraživanja

Preliminarno određenje predmeta istraživanja proizilazi iz formulacije problema (doprinos malih i srednjih preduzeća ekonomskom razvoju), a neposredno i iz osnovnog pitanja. Dakle, predmet istraživanja je na nivou problema istraživanja i glasi: „*Doprinos malih i srednjih preduzeća ekonomskom razvoju Republike Srpske*“.

O tako naslovljenom predmetu istraživanja postoje istražena i provjerena saznanja, postoje teorijska saznanja koja u praksi nisu zaživjela, postoje i iskustva iz prakse koja nisu teorijski oblikovana, a postoje i neistražena i nesaznata znanja.

Provjerena naučna saznanja se odnose na privredu Republike Srpske, čiji stepen razvoja se mjeri makroekonomskim indikatorima. Makroekonomija kao nauka je tema brojnih naučnih studija kako stranih tako i domaćih autora. Osnova predmeta su makroekonomski pokazatelji privrednog razvoja Republike Srpske, koji „kažu“ da se Republika Srpska suočava sa problemom visoke nezaposlenosti, niskog stepena privredne aktivnosti, male konkurentnosti i niskih investicionih ulaganja, sa visokim porezima i doprinosima na zarade, brojnim fiskalnim i parafiskalnim opterećenjima i nametima, visokim administrativnim troškovima poslovanja, sivom ekonomijom... Takođe, istražena i verifikovana saznanja se odnose i na sektor malih i srednjih preduzeća, gdje je već dokazan njihov doprinos opštem privrednom i društvenom razvoju svih zemalja, a posebno zemalja u tranziciji i zemalja u razvoju. Makroekonomski indikatori ukazuju i na određeni doprinos sektora malih i srednjih preduzeća ukupnom privrednom razvoju Republike Srpske.

Saznanja koja postoje a nisu provjerena odnose na tvrdnje da se privreda Republike Srpske može pokrenuti u pozitivnom pravcu različitim mjerama, uključujući i sektor malih i srednjih preduzeća. Ova saznanja su verifikovana u pojedinim segmentima, ali nedovoljno i u domenu malih i srednjih preduzeća, budući da tu nije bilo jasnih opredjeljenja na koji način će se postići viši stepen privrednog razvoja u Republici Srpskoj.

Nepostojeća naučna saznanja o predmetu istraživanja odnose se na mogućnost stvaranja povoljnijih uslova za poslovanje u okviru sektora malih i srednjih preduzeća, počevši od administrativno-pravnih faktora pa do finansijskih aspekata njihovog poslovanja, kako bi se preko ovog sektora moglo pozitivno uticati na stopu nezaposlenosti i finansijske aspekte ekonomskog razvoja i na taj način doprinijeti povećanju stope

privrednog prosperiteta. Ključno će biti da se utvrdi da li je moguće stvoriti pogodniji ambijent za poslovanje ovog sektora, kao i to koliko će značajno on da utiče na ekonomski razvoj Republike Srpske. Do odgovora na ovo pitanje se može doći jasnim i objektivnim sprovođenjem navedenog istraživanja.

Dedukcijom iz naslova mogu da se izdvoje i posebno definišu sledeći pojmovi:

- ekonomski razvoj,
- Republika Srpska,
- mala i srednja preduzeća i
- doprinos.

Ekonomski razvoj

Ekonomski razvoj je složen i višedimenzionalan ekonomski (i društveni) proces, kojim jedna zemlja postepeno prelazi iz niže u višu fazu ekonomske razvijenosti. Sastoji se od dvije osnovne komponente: kvantitativne komponente ekonomskog razvoja (ekonomski rast) i kvalitativne komponente ekonomskog razvoja (strukturne promjene). Pod pojmom ekonomskog rasta podrazumijeva se povećanje vrijednosti nacionalne proizvodnje, najčešće u toku jedne godine, u odnosu na njenu veličinu u prethodnom vremenskom intervalu. Dakle, govori o promjenama u obimu nacionalne proizvodnje. Kao pokazatelji ekonomskog rasta koriste se agregatni i per capita pokazatelji. Kvalitativnu komponentu ekonomskog razvoja čine strukturne promjene, koje se realizuju kao dugotrajan proces (mogu se uočiti samo u dužem vremenskom periodu, od dvije decenije, do jednog vijeka). Kao kvalitativni indikatori koriste se: stopa nezaposlenosti, stopa investicija, struktura spoljne trgovine, učešće vrijednosti usluga u BDP-u... Da bi došlo do ekonomskog razvoja, ekonomski rast mora da bude praćen određenim kvalitativnim promjenama. Zemlje u razvoju karakteriše upravo ostvarivanje ekonomskog rasta, bez razvoja. Ove zemlje su imale rast proizvodnje koji im je donosio i podizanje vrijednosti proizvodnje per capita, ali je nasuprot tome dolazilo do rasta inflacije, nezaposlenosti, deficita trgovinskog bilansa... Kvalitativni i kvantitativni pokazatelji ekonomskog rasta jednim imenom se nazivaju makroekonomski pokazatelji (indikatori). Makroekonomski indikatori su statistički podaci koji opisuju stanje i efikasnost nacionalne ekonomije. Oni se objavljuju u obliku izvještaja. S obzirom da ovi pokazatelji pokazuju nizak stepen privrednog razvoja Republike Srpske, adekvatnim mjerama u segmentu poslovanja malih i srednjih preduzeća moguće je podstaći njihovo

uspješnije poslovanje koje bi dalje uticalo na poboljšanje pojedinih makroekonomskih indikatora. Konkretnije govoreći, pronalaskom mogućnosti za poboljšanje uslova poslovanja malih i srednjih preduzeća može da se utiče sa aspekta stope nezaposlenosti, i sa finansijskog aspekta na ekonomski razvoj Republike Srpske.

Republika Srpska

Pod pojmom Republika Srpska se podrazumijeva entitet Bosne i Hercegovine, tranzicione države Jugoistočne Evrope. Država Bosna i Hercegovina je nastala raspadom SFRJ, koji nije prošao bez ratnih razaranja. U Bosni i Hercegovini rat je počeo u martu 1992. godine i trajao je do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma (Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini) 1995. godine. Dejtonskim sporazumom je Republika Srpska postala međunarodno priznata konstitutivna jedinica Bosne i Hercegovine. Posljedice rata su donijele velike promjene na društvenom, političkom i ekonomskom polju. Pored velikih ljudskih gubitaka, izazvao je egzoduse i raseljavanja, i uticao na demografsku strukturu stanovništva. Izvršena je teritorijalna, kulturna i religijska podjela zemlje. Siromaštvo, bolest, razorena zemlja, ekološka zagađenja... posljedice su sa kojima se stanovništvo i danas suočava. Svi ti faktori utiču na opšti društveni razvoj. Takođe, razvoj Bosne i Hercegovine, samim tim i Republike Srpske, u velikoj mjeri je pod uticajem međunarodnih institucija i organizacija. Ono što karakteriše ovaj entitet je prilično nizak stepen privrednog razvoja, čemu je doprinio niz objektivnih faktora. Kada govorimo o pomenutim faktorima, moramo da posmatramo državu Bosnu i Hercegovinu kako bismo privredu Republike Srpske sagledali u pravom svjetlu. Nabrajajući faktore koji su uticali i utiču na stanje privrede Bosne i Hercegovine krenuće se od spore tranzicije, pa do unutrašnjih i spoljašnjih ograničenja makroekonomskog sistema. U unutrašnja ograničenja, između ostalog, spadaju: institucionalna konfuzija, naslijeđena loša privredna struktura, teške posljedice rata i sankcija, politička nestabilnost, neefikasna i skupa struktura vlasti, visok nivo korupcije, negativna selekcija investitora u procesu privatizacije, ograničena sloboda pristupa resursima, negativna selekcija i moralni hazard na tržištu rada, široko rasprostranjena „siva ekonomija“, neefikasna pravna država, neefikasna makroekonomska politika... U spoljna ograničenja spadaju: spoljni pritisak na ekonomiju Bosne i Hercegovine putem deviznog kursa i deviznih rezervi, putem deficita platnog bilansa, kao i ograničene mogućnosti amortizovanja spoljnih pritisaka u uslovima currency board-a (valutnog

odbora). Svi nabrojani faktori uticali su na nizak privredni razvoj Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske.

Mala i srednja preduzeća

Mala i srednja preduzeća su privredni subjekti, odnosno pravni oblici obavljanja ekonomske aktivnosti, koju organizuje pojedinac ili organizovana grupa pojedinaca, a od drugih privrednih subjekata se razlikuju u zavisnosti od primijenjenog kriterijuma. Prema Zakonu o razvoju malih i srednjih preduzeća RS, status malih i srednjih preduzeća imaju privredna društva, druga pravna lica i preduzetnici (a sve ih zajedno možemo nazvati: privredni subjekti) koji ispunjavaju sledeće kriterijume: a) prosječno godišnje zapošljavaju manje od 250 radnika, b) nezavisni su u poslovanju i c) ostvaruju ukupni godišnji prihod manji od 8.000.000 KM ili imaju vrijednost poslovne imovine do 4.000.000 KM. U ovom Zakonu je takođe definisano da nezavisnost u poslovanju imaju mala i srednja preduzeća ukoliko drugi privredni subjekti učestvuju najviše do 25% u strukturi njihovog osnovnog kapitala ili u donošenju njihovih poslovnih odluka, i u slučaju da investicioni fond ili jedinice lokalne samouprave učestvuju najviše do 50% u strukturi njihovog osnovnog kapitala ili u donošenju njihovih poslovnih odluka. Preduzeće je organizacioni pojavni oblik ekonomije, koji kao ekonomski (poslovni) sistem, kroz svoje poslovanje i razvoj, realizuje široki spektar različitih ekonomskih, ali i neekonomskih interesa, od pojedinačnih, do najšire obuhvaćenih opštih društvenih, odnosno javnih interesa. Ne postoji jedinstvena definicija malih i srednjih preduzeća jer se kao kriterijumi podjele preduzeća prema veličini, koriste različiti pokazatelji: ukupna vrijednost imovine preduzeća, suma akcionarskog kapitala, godišnji iznos prihoda, broj zaposlenih. Ipak, ono što im je zajedničko bez obzira na različite kriterijume jeste da su to preduzeća koja su fleksibilna i koja zahtijevaju manja finansijska ulaganja za finansiranje tekućih i razvojnih potreba u odnosu na velika preduzeća. Mogu da se definišu i kao generator novih radnih mjesta kroz samozapošljavanje i zapošljavanje produkovano rastom i razvojem. Akademski interes za mala preduzeća je relativno skorijeg datuma. Mala i srednja preduzeća se smatraju kolijevkom kapitalizma.

Prije skorijih političkih i ekonomskih promjena u Centralnoj i Istočnoj Evropi, pojam malih i srednjih preduzeća skoro da nije ni postojao. Nezaobilazan pojam, koji se vezuje za mala i srednja preduzeća je pojam preduzetništva. Može da se definiše kao kreiranje novog biznisa, počevši od ideje pa do stvaranja profitabilne firme. Osnivanje

preduzeća je jedna od aktivnosti, odnosno faza preduzetničkog procesa. Preduzetnička aktivnost se najčešće vezuje za mala, a u velikoj mjeri i za srednja preduzeća. Glavni nosioci preduzetničke aktivnosti su preduzetnici. To su osobe koje posjeduju određene vještine, osobine, i spremnost za prihvatanje rizika da bi realizovali poslovnu ideju s ciljem ostvarenja profita. Preduzetnik mora da posjeduje određeni set vještina: lične osobine (inicijativa, optimizam, vizionarstvo, istrajnost...), interpersonalne vještine (etičnost, pregovaranje, vještina slušanja, vještine komunikacije, liderstvo, motivacija...), kritičko i kreativno mišljenje (prepoznavanje prilika, rješavanje problema...) i praktične vještine (postavljanje ciljeva, planiranje, organizovanje, donošenje odluka). Značajna karakteristika poslovanja malih i srednjih preduzeća je preduzetnička inicijativa.

Kroz ovu inicijativu ogleda se i njihova uloga generatora privrednog rasta u zemljama u tranziciji. Taj rast podrazumijeva: otvaranje novih radnih mjesta, podsticanje brzih tehnoloških promjena koje su zasnovane na kontinuiranoj, zdravoj i kreativnoj konkurenciji, kreiranju novih potreba potrošača, raznovrsnosti ponude roba i usluga, zadovoljavanju potreba...

U svim tranzicionim zemljama, uključujući i zemlje Zapadnog Balkana, proces ekonomske i političke tranzicije je baziran na razvoju privatnog sektora i preduzetništva, kao i na kreiranju podsticajnog poslovnog okruženja za razvoj malih i srednjih preduzeća. Ima zemalja koje su postigle značajan napredak u tim aktivnostima, međutim ima i onih koje su bile manje uspješne u koje spada i Bosna i Hercegovina. Značaj malih i srednjih preduzeća za zemlje u tranziciji, uključujući i Bosnu i Hercegovinu je sledeći:

- podrška njihovom razvoju pomaže u restrukturiranju velikih neefikasnih preduzeća,
- ublažavaju monopol velikih preduzeća,
- nude konkurentne robe i usluge u skladu sa promjenama u modernim ekonomijama,
- proizvode koristeći uglavnom nacionalne resurse.

Pretpostavka je da će se ovim istraživanjem pronaći segmenti nedovoljno iskorišćenih resursa, kao i mogućnosti drugih vidova poboljšanja poslovanja u oblasti malih i srednjih preduzeća, i ustanoviti stepen njihovog doprinosa cjelokupnom društvenom i privrednom razvoju Republike Srpske.

Doprinos

Doprinos je nečiji udio u napretku, odnosno razvoju nečega. U ovom istraživanju riječ je o doprinosu malih i srednjih preduzeća, koji u najširem smislu, podrazumijeva udio ovog sektora u ekonomskom razvoju Republike Srpske. Njihov doprinos najbolje se može sagledati preko procesa utvrđivanja aktuelnog stanja malih i srednjih preduzeća na teritoriji Republike Srpske, zatim njihovom kompleksnom analizom kojom se utvrđuje stepen tog doprinosa sa aspekta smanjenja stope nezaposlenosti, kao i sa finansijskog aspekta. Na kraju će se doći do prijedloga za njihov značajniji doprinos intenzivnijem ekonomskom razvoju Republike Srpske.

Predmet istraživanja je strogo prostorno definisan i tiče se Republike Srpske kao sastavnog dijela Bosne i Hercegovine, države u kojoj se odvija intenzivan tranzicioni proces. Predmet istraživanja u širem smislu obuhvata i prostore susjednih i svih onih država koje utiču na postojanje, razvoj i perspektivu malih i srednjih preduzeća u Republici Srpskoj.

Predmet istraživanja vremenski obuhvata sadašnje i buduće stanje. Predmet istraživanja je usmjeren na istraživanje sadašnjeg stanja, kao i na očekivano buduće stanje, a polazeći od aktuelnog sadašnjeg stanja stepena privredne razvijenosti u kojoj posluju mala i srednja preduzeća na teritoriji Republike Srpske.

Predmet istraživanja je interdisciplinaran jer obuhvata više različitih naučnih disciplina, kao što su:

- makroekonomija,
- statistika,
- finansije,
- pravo i
- poslovna ekonomija.

Ciljevi istraživanja

U ovom istraživanju potrebno je ostvariti sve nivoe naučnog saznanja: deskripciju, klasifikaciju, objašnjenje i predviđanje.

- Naučni opis (deskripcija) biće dominantan u dijelovima teorije ekonomskog razvoja, nastanka i društveno-ekonomskog razvoja Republike Srpske, dijelu o malim i srednjim preduzećima.
- Naučna klasifikacija biće dominantna u cjelokupnom istraživačkom postupku, od definisanja pojmova, preko izrade sistema hipoteza, do klasifikovanja prikupljenih podataka i konačne izrade saopštenja.
- Naučno objašnjenje će biti dominantno u svim onim dijelovima gdje je potrebno uočiti uzročno-posljedične veze i odnose između doprinosa uspješnosti poslovanja malih i srednjih preduzeća i stepena razvijenosti privrede.
- Predviđanje će da dominira u istraživačkim dijelovima i u zaključcima disertacije gdje će se pokušati dati osnovne preporuke teoriji i praksi, značajne za unapređenje uloge i značaja malih i srednjih preduzeća u Republici Srpskoj.

Praktični ciljevi ovog istraživanja su:

Opšti cilj je da se pokaže da mala i srednja preduzeća daju značajan doprinos opštem društvenom razvoju Republike Srpske, kao i da imaju neiskorišćenih kapaciteta koji bi mogli da budu u službi budućeg razvoja.

Konkretan opšti cilj odnosi se na značajan doprinos malih i srednjih preduzeća zapošljavanju stanovništva Republike Srpske.

Drugi konkretan opšti cilj odnosi se na ukazivanje na značajan doprinos sektora malih i srednjih preduzeća razvoju ekonomije Republike Srpske i sa finansijskog aspekta.

Hipoteze

Opšta hipoteza

U savremenim uslovima privređivanja, mala i srednja preduzeća različitim stepenom doprinosa (mali, srednji i veliki) utiču na ekonomski razvoj Republike Srpske. Doprinos se naročito osjeća u oblastima zapošljavanja kadrova i sa aspekta finansija.

Posebne hipoteze

- Mala i srednja preduzeća različitim stepenom doprinosa (mali, srednji i veliki) doprinose većem zapošljavanju stanovništva na teritoriji Republike Srpske. Taj doprinos se naročito može sagledati na osnovu broja zaposlenih i rasta broja tih kompanija u svim oblastima društvene delatnosti, a naročito u uslužnoj, trgovinskoj i proizvodnoj.
- Mala i srednja preduzeća različitim stepenom doprinosa (mali, srednji i veliki) doprinose većem ekonomskom razvoju Republike Srpske sa finansijskog aspekta. Taj doprinos se naročito može sagledati kroz analize ukupnog doprinosa finansijama u svim oblastima društvene djelatnosti, a naročito u uslužnoj, trgovinskoj i proizvodnoj.

Ostale (pojedinačne) hipoteze i indikatori su strogo simetrični strukturi doktorske disertacije.

Način istraživanja

U ovom istraživanju primijenice se kompleks do sada poznatih i priznatih naučnih metoda, a naročito opštih, posebnih i empirijskih:

- Opšte naučne metode su nezamjenljive u svakom istraživanju, pa tako i u ovom. Korišćenje modela (apstraktni, matematički, grafički) biće primijenjeno kod istraživanja pojedinih makroekonomskih indikatora privrede Republike Srpske, kao i u istraživanju uspješnosti poslovanja malih i srednjih preduzeća. Statistička metoda će se koristiti prilikom prikazivanja kvantitativnih pokazatelja. Navedena metoda će se koristiti kako bi se temeljno iskazalo kvantitativno stanje privrede Republike Srpske, sa posebnim osvrtom na sektor malih i srednjih preduzeća. Tačnije korelacionom analizom pokušaće se opisati doprinos malih i srednjih preduzeća ekonomskoj i društvenoj stvarnosti Republike Srpske, iskazujući koliko promjene u poslovanju ovog sektora mogu da utiču na pojedine makroekonomske indikatore na teritoriji Republike Srpske. Korelaciona analiza će da da odgovor na osnovno pitanje ove disertacije, koliki je doprinos malih i srednjih preduzeća ekonomskom razvoju Republike Srpske. Primjenom navedene metode doći će se do značajnih statističkih pokazatelja koji će biti od velike važnosti za usmjeravanje na one segmente sektora malih i srednjih preduzeća kojima se najznačajnije može uticati na opšti privredni razvoj Republike Srpske. Riječ je o svojevrsnim „putokazima“ ka unapređenju poslovanja u ovom sektoru. Takođe će se koristiti istorijsko-komparativna metoda, gdje će komparacija biti usmjerana na istorijsko poređenje doprinosa malih i srednjih preduzeća privredi Republike Srpske
- Posebne naučne metode su takođe nezaobilazan dio istraživanja, pa će se ovde koristiti metod dijalektičke analize i sinteze pri obradi prikupljenih podataka i u izradi saopštenja. Na osnovu prikupljenih podataka analiziraju se uslovi, ciljevi, veze, odnosi i tendencije kretanja kvantitativnih pokazatelja aktivnosti, radi cjelovitog saznanja i otkrivanja uzročno-posledičnih veza i odnosa između povezanih faktora koji se istražuju u disertaciji - ekonomskog razvoja Republike Srpske i sektora malih i srednjih

preduzeća. U istraživanju se analizom pojave rastavljaju na proste činioce, gdje će se opšti privredni rast sagledati preko pojedinih makroekonomskih indikatora, kao i poslovanje sektora malih i srednjih preduzeća preko indikatora uspješnosti poslovanja, zatim će se uočavati veze i odnosi između tih činilaca i na kraju dobiti saznanja o genezi njihovog nastanka i zakonitosti razvoja. Primjenom sinteze doći će se do novih saznanja o pojedinim faktorima i segmentima koji su predmet istraživanja, u cjelini. Metode indukcije i dedukcije se primjenjuju u cjelokupnom istraživačkom procesu, a posebno kod izvođenja zaključka istraživanja. Metodom indukcije izvode se zaključci o uzročno-posledičnim vezama i odnosima pojedinačnih faktora istraživanja, tj. makroekonomskih indikatora i indikatora poslovanja sektora malih i srednjih preduzeća, a potom se metodom dedukcije ti pojedinačni zaključci objedinjuju i daje se odgovor na osnovno pitanje istraživanja, odnosno hipoteze se potvrđuju. Tačnije utvrđuje se koliko mala i srednja preduzeća doprinose ekonomskom razvoju Republike Srpske sa stanovišta zaposlenosti i sa finansijskog aspekta. Da bi se mogli opisati osnovni pojmovi istraživanja koriste se definicije. Definiše se:

- ekonomski razvoj,
- Republika Srpska,
- mala i srednja preduzeća, i
- doprinos.

Metodom klasifikacije izvršiće se klasifikovanje sektora malih i srednjih preduzeća, kao i faktora koji mogu da utiču na privredni razvoj Republike Srpske.

- Empirijske metode podrazumijevaju set metoda i tehnika prikupljanja, obrade i analize podataka. Za potrebe ovog istraživanja koristiće se metoda ispitivanja, putem koje će se pokušati prikupiti valjani podaci od izabranog uzorka malih i srednjih preduzeća sa teritorije Republike Srpske, o uspješnosti poslovanja i broju zaposlenih radnika. Dio podataka će se prikupiti od republičkih statističkih institucija koje raspolažu statističkim podacima o faktorima koji su predmet istraživanja, a dio putem tehnike anketiranja, korišćenjem anketnog upitnika kao instrumenta za prikupljanje

podataka. Metoda analize sadržaja se primjenjuje u fazi organizacije i realizacije istraživanja, kada se analiziraju brojni sadržaji u otvorenoj i zatvorenoj domaćoj i inostranoj literaturi. Primjena ove metode u okviru tematike istraživanja odnosi se na proučavanje pisanih dokumenata, odnosno zvanične literature koja govori o doprinosu malih i srednjih preduzeća opštem privrednom razvoj Republike Srpske.

- Na osnovu analize pomenutih materijala formiran je i pojmovni okvir istraživanja i utvrđene neophodne istraživačke aktivnosti. Primjenom ove metode prikupljaju se podaci o predmetu istraživanja u cjelini.

U ovom istraživanju koristiće se svi dostupni izvori sa težištem na pisani materijal i anketiranje. Korišćena je literatura koja obuhvata teorijske osnove ekonomskog razvoja, makroekonomskih indikatora, sektora malih i srednjih preduzeća, njihove uloge i značaja u zemljama u tranziciji. Pored toga koristiće se podaci institucija, organizacija i agencija, kako domaćih tako i međunarodnih, zatim podaci prikupljeni iz prethodnih studija urađenih na slične teme, kako na teritoriji Republike Srpske, tako i u regionu i pojedinim zemljama Evropske unije, podaci dobijeni anketiranjem izabranog uzorka malih i srednjih preduzeća sa teritorije Republike Srpske.

Prema kriterijumu javnosti, izvori su interni, otvoreni i javni.

U toku istraživanja posebna pažnja posvetiće se kvalitetu prikupljenih podataka, što će da bude postignuto korištenjem relevantnih i aktuelnih izvora podataka. Tako istraživačku građu, koja će da bude korištena u obradi teze, čini domaća i strana literatura, zvanične publikacije (izvještaji, analize, publikacije) domaćih i stranih institucija i organizacija, podaci dobijeni metodom ispitivanja, kroz tehniku anketiranja, te internet kao izvor mnogobrojnih članaka, publikacija i statističkih podataka važnih za istraživanje.

Obuhvat istraživanja je u neposrednoj vezi sa izvorima podataka i metodama, tehnikama i instrumentima, a u posrednoj sa hipotezama, indikatorima i prostornim i vremenskim određenjem predmeta istraživanja.

Na osnovu izvora podataka, anketiranja slučajnog uzorka malih i srednjih preduzeća i podataka prikupljenih intervjuisanjem stručnjaka i eksperata, dobiće se veći broj saznanja analize postojećeg stanja i saznanja primjera dobre prakse. Na ovaj način će se unaprijediti poslovanje cjelokupnog sektora malih i srednjih preduzeća što bi trebalo pozitivno da utiče na postojeće stanje privrede Republike Srpske.

Naučna i društvena opravdanost istraživanja

Istraživanje problema može imati izuzetan značaj za teoriju i praksu malih i srednjih preduzeća i privrede Republike Srpske. Procjena je da bi rad trebao da doprinese boljem razumijevanju značaja malih i srednjih preduzeća na teritoriji Republike Srpske, unapređenju poslovanja malih i srednjih preduzeća, ali i proširenju stečenih znanja o predmetu disertacije. Dosadašnja istraživanja govore da sektor malih i srednji preduzeća ne dobija dovoljno podsticaja i mogućnosti za napredovanje i veće učešće u stvaranju bolje privredne stvarnosti Republike Srpske, a mogućnosti za to postoje. Značaj rada se ogleda u tome što će da istraži sadašnje uslove poslovanja i učešće malih i srednjih preduzeća u ekonomskom razvoju Republike Srpske, i na taj način da otkrije mogućnosti i šanse, kao i nedovoljno iskorišćene resurse, čijom aktivacijom se može poboljšati doprinos ovog sektora opštem društvenom i privrednom razvoju Republike Srpske. Istraživanje problema doprinosi i boljem razumijevanju ekonomske stvarnosti, kao i poboljšanju sistema upravljanja malim i srednjim preduzećima u Republici Srpskoj, što bi za rezultat trebalo da ima veći stepen iskorišćenosti postojećih kapaciteta, bolju iskorišćenost zaposlenih i stvaranje uslova za zapošljavanje novih radnika.

1. TEORIJSKE OSNOVE EKONOMSKOG RAZVOJA

1.1. Pojam i faktori ekonomskog rasta i razvoja

Današnje potrebe stanovništva u svijetu su stalno rastuće, a zadovoljavanje ovih potreba iziskuje proces permanentnog obnavljanja proizvodnje materijalnih dobara i usluga. Zajedno sa raspodjelom, razmjenom i potrošnjom, obnavljanje proizvodnje je sastavni dio društvene reprodukcije. Naime, teorija proširene društvene reprodukcije istovremeno se može primijeniti i na teoriju ekonomskog, odnosno privrednog razvoja. Ekonomski rast i razvoj su predmet interesovanja ekonomskih teoretičara još iz vremena postojanja fiziokratske škole, a njihov glavni predstavnik Francois Kene je istraživao zakone obnavljanja proizvodnje u makroekonomskim okvirima¹. U današnjim okvirima problematika ekonomskog rasta i razvoja se svodi na regulisanje procesa društvene reprodukcije.

Naime, privredni rast predstavlja povećanje obima proizvodnje u okvirima nacionalne privrede, odnosno najčešće se izražava kao porast bruto društvenog proizvoda (skup dobara i usluga ostvarenih u toku jednog perioda) prema broju stanovnika. Isto tako vrijednosni pokazatelj ekonomskog rasta je godišnji porast nacionalnog dohotka, rast bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika ili nacionalnog dohotka po glavi stanovnika. Ekonomski rast ne treba izjednačavati sa ekonomskim razvojem, jer naime ekonomski rast predstavlja povećanje vrijednosti proizvodnje u jednoj društvenoj zajednici (privredi) u jednom periodu (godinu dana), kao mjera kvantitativne dimenzije privrede. Najvažniji faktori privrednog rasta su:

- akumulacije kapitala (kroz investicije u zemlju, opremu ili u ljudski faktor),
- rast radne snage uslovljen porastom stanovništva i
- tehnički progres².

Sa druge strane ekonomski razvoj je kvalitativna dimenzija privrede i predstavlja složen i višedimenzionalni pojam.

¹ Todaro, M. (1997). Economic Development, London: Longman, New York, 37-40.

² Drucker, P. (2003). Innovation and entrepreneurship : practice and principles, New York: HarperBusiness, 53-54.

Ekonomski razvoj, pored ekonomskog rasta, obuhvata i mnogostruke strukturne promjene kao što su:

- mijenjanje privredne strukture,
- povećanje životnog standarda,
- zaštita životne sredine,
- ravnomijerna raspodjela nacionalnog dohotka i slično.

Takođe, u sklopu razmatranja ekonomskog rasta i razvoja, potrebno je posmatrati porast proizvodnje po glavi stanovnika, što se u ekonomskoj teoriji izražava kao privredni rast bez kojeg nema privrednog razvoja³. Naime, ne mora svaki privredni rast da bude u funkciji privrednog (ekonomskog) razvoja i treba imati u vidu da je ekonomski razvoj proces koji omogućuje dugoročni proces održivog porasta proizvodnje i dohotka.

Znači privredni razvoj ne uključuje samo porast materijalne proizvodnje, nego i svih drugih društveno-ekonomskih procesa i promjena uslovljenih dejstvom ekonomskih i van ekonomskih faktora, kako u sferi materijalne proizvodnje, tako i u cjelokupnoj strukturi društveno-ekonomskog razvoja (nauka, obrazovanje, kultura, zdravstvo, infrastruktura), što iziskuje da se privredni razvoj sagledava na duži period.

Privredni razvoj jedne privrede sačinjen je iz niza strukturnih promjena. Privredni razvoj zemlje se ostvaruje kroz veće učešće prerađivačkih kapaciteta industrijske proizvodnje (sekundarni sektor), a na višim nivoima sve više dominiraju uslužne djelatnosti (tercijarni sektor). Ekonomski rast predstavlja širenje granica proizvodnih mogućnosti nacije (PPF – production-possibility frontier). Čim nacija ima ekonomski rast, granica proizvodnih mogućnosti se pomijera prema van – realan rast materijalne proizvodnje⁴. Takođe, od značaja su sledeći elementi kojima se može identifikovati privredni razvoj neke zemlje, kao što su promjena proizvodne strukture, odnosno uvođenje novih proizvoda, novih proizvodnih programa, nove tehnike i tehnologije, novih procesa proizvodnje, sirovina i materijala, novih izvora energije. Isto tako identifikacija privrednog razvoja može nastati kao rezultat usled promjena u rasporedu faktora proizvodnje, odnosno u njihovoj novoj lokaciji i to kako radne snage, tako i čitavog tehničkog potencijala. Što se tiče sredstava za rad, realokacija tehničkog potencijala vrši se posredstvom angažovanja novčane akumulacije u cilju izgradnje novih

³ Moreno, A. M., Casillas, J. C. (2007). High-growth SMEs versus non-high-growth SMEs: a discriminant analysis. *Entrepreneurship and regional development*, 19(1), 69-88.

⁴ Gudgin, G. (2006). Determinants of Small Firm Growth: An Inter-Regional Study in the United Kingdom 1966-2000 (Vol. 12): Psychology Press, 76-81.

proizvodnih kapaciteta. Privredni razvoj podrazumijeva veće i uspješnije uključivanje privrede jedne zemlje u međunarodne ekonomske tokove. Ekonomski razvoj podrazumijeva, takođe, stalno rastući udio akumulacije u nacionalnom dohotku, što upućuje na činjenicu da je on veoma složen ekonomski proces.

Prema tome, pod privrednim razvojem se podrazumijeva⁵:

- porast materijalne proizvodnje i nacionalnog dohotka uz istovremene strukturne promjene i promjene u funkcionisanju date privrede na opštoj uzlaznoj razvojnoj liniji;
- jedinstvo kretanja i razvoja odnosno, najopštiji oblik kretanja i razvoja privrede;
- svako kretanje privrede podrazumijeva brojne promjene koje su u istoj mjeri i kvalitativne i kvantitativne; izazvane promjene se vrše pod dejstvom naučnog i tehničkog progressa i izmjenama društvenog i privrednog okruženja.

Postoje različite klasifikacije postojećih faktora privrednog rasta u ekonomskoj literaturi. Najčešća podjela ovih faktora se svodi na:

- prirodne resurse,
- rad, kapital i
- preduzetništvo.

Takođe, postoji i sledeća podjela ovih faktora⁶:

- **osnovni ili primarni faktori razvoja** (stanovništvo i njegova struktura; instalirana osnovna sredstva i njihov tehnološki nivo; raspoloživost prirodnim resursima; veličina zemlje; dostignuti nivo razvijenosti);
- **privredno-sistemski faktori** (dominantni oblik svojine; sistem i mehanizam donošenja odluka; koordinacioni i upravljački mehanizam; motivacioni mehanizam);
- **dejstvo ekonomske i razvojne politike.**

⁵ Heshmati, A. (2001). On the growth of micro and small firms: evidence from Sweden. *Small Business Economics*, 17(3), 213-228.

⁶ Heshmati, A. (2001). On the growth of micro and small firms: evidence from Sweden. *Small Business Economics*, 17(3), 213-228.

Osim toga u literaturi se navode i drugi primjeri liste faktora privrednog rasta i razvoja, kao što je:

- stanovništvo,
- prirodni i energetske resursi,
- tehnološke promjene,
- instalirana osnovna sredstva i infrastruktura,
- organizacija i preduzetništvo,
- informacija i znanje kao ključni razvojni resursi⁷.

Stanovništvo kao faktor ekonomskog razvoja ima dvostruku ulogu, jer predstavlja izvor obezbjeđenja radne snage, a njihova visina dohotka koju oni ostvaruju utiče na obim i strukturu proizvodnje u okviru jedne zemlje. Za ekonomski razvoj, značajna je struktura ljudskog faktora koja se odnosi na radnu snagu, kao što je:

- odnos aktivnog i izdržavanog stanovništva,
- obrazovno-kvalifikaciona struktura i
- ekonomsko-socijalna struktura.

Posebno je važno istaći značaj stepena obrazovanja, odnosno stručne kvalifikacije radne snage kao značajne pretpostavke za savremeni ekonomski razvoj. Takođe, obim društvene proizvodnje uslovljen je učešćem aktivnog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Na strukturu ekonomski aktivnog stanovništva utiču i prirodni uslovi, tj. prirodna bogatstva koja znače materijalnu bazu za ekonomski razvoj. Isto tako, stanovništvo kao faktor ekonomskog razvoja se može posmatrati kao:

- ljudski potencijal;
- etnički sastav i
- historijsko naslijeđe⁸.

Naime, stanovništvo kao ljudski potencijal se može posmatrati na tri načina, gdje se ono sagledava kroz:

- ukupan broj, broj sposobnih za rad i broj stvarno zaposlenih;
- zdravstveno stanje stanovništva i

⁷ Davidsson, P. (2006). *Entrepreneurship and the Growth of Firms*: Edward Elgar Publishing, 155-156.

⁸ Jansen, W., Steenbakkens, W., Jägers, H. (2012). *New business models for the knowledge economy*: Gower Publishing, Ltd, 102.

- obrazovni nivo stanovništva.⁹

U pogledu etničkog sastava od značaja za privredni razvoj su važni sledeći elementi: nacionalnost, jezik i religija, veća homogenizacija ovih elemenata je povoljnija za privredni razvoj. Kod istorijskog naslijeđa, prije svega radni „mentalitet“ pojedinih nacija ima odlučujuću ulogu za privredni razvoj neke zemlje.

Prirodna bogatstva kao faktor ekonomskog razvoja su prirodni izvori koje posjeduje neka zemlja, nafta i plin, voda i mineralni izvori. Neke zemlje poput naftom bogatih zemalja Bliskog istoka ostvarile su ekonomski rast isključivo na osnovu ovih resursa. Treba imati u vidu da ovi faktori ipak, nisu odlučujući za postizanje ekonomskog rasta i razvoja, što pokazuje primjer Japana, kao resursno siromašne zemlje. Potpuno drugačiji primjer, su pojedine zemlje sa velikim prirodnim bogatstvima, koje imaju nedovoljnu proizvodnju, kao što su:

- Tanzanija,
- Nigerija,
- Uganda i dr.

Prirodni resursi u najširem smislu (veličina i kvalitet zemljišta, šumsko bogatstvo, rudno bogatstvo, klima, geografski položaj, itd.) predstavljaju značajan faktor ekonomskog razvoja, ipak su resursi od značaja, jer oni određuju dinamiku i strukturu ekonomskog razvoja. Takođe, nedostatak prirodnih resursa se može rešavati putem uvoza i ovaj uvoz se prekriva izvozom gotovih proizvoda visokog stepena obrade. Treba naglasiti da nisu rijetki ni primjeri gdje zemlje sa relativno velikim prirodnim bogatstvom imaju nedovoljnu proizvodnju, a samim tim i relativno veliko siromaštvo.

Proizvodna sredstva i infrastruktura kao faktor ekonomskog razvoja su neizostavni u sagledavanju dinamike i strukture razvoja. Tako, struktura proizvodnih sredstava u nekoj privredi zavisi od toga da li se analiziraju na osnovu granskog ili teritorijalnog kriterijuma; ili od njihovog tehnološkog nivoa. U pogledu infrastrukture treba ovaj pojam shvatati kao cjelinu privrednih grana koje imaju izuzetan značaj za privredni razvoj, a čija osnovna obilježja predstavljaju veliki eksterni efekti.¹⁰ Najvažnije grane infrastrukture za ekonomski razvoj su informatika, telekomunikacije, energetika i saobraćaj.

⁹ Veselinović, P. (2009). Ekonomija, Beograd: Univerzitet Singidunum, 208.

¹⁰ Link, A. N., Siegel, D. S. (2007). Innovation, entrepreneurship, and technological change: Oxford University Press, USA, 113.

Tehnološke promjene kao faktor ekonomskog razvoja su najznačajniji od svih ostalih faktora privrednog razvoja. Tehnologija predstavlja skup znanja o postupcima i procesima koji se primjenjuju u obradi i preradi materijala, kao i u montaži sastavnih dijelova u proizvodnji ili i u drugim oblastima ljudske aktivnosti. Postoji nekoliko tipova tehnologije¹¹:

- **makro tehnologija** – značajna za globalnu organizaciju procesa reprodukcije u svjetskim razmjerama;
- **mezzo tehnologija** – vezana za krupne segmente i komponente velikih tehničko-tehnoloških sistema;
- **mikro tehnologija** – značajna kod proizvodnih postupaka u okviru pojedinačnih operacija i procesa.

Za ekonomski razvoj su posebno važne visoke tehnologije. Proizvodi ove tehnologije su vrhunski proizvodi povećanog i specifično strukturisanog ulaganja u naučnoistraživački rad, ali i postojanja jakih veza između nauke i privrede. Postoji nekoliko važnih osobina visokih tehnologija koje su od izuzetnog značaja za ekonomski rast:

- manja osjetljivost na krize;
- visoka akumulativnost;
- visoka i rastuća kapitalna, obrazovna, naučna i informaciona intenzivnost;
- visoka i rastuća fleksibilnost reprodukcionihi sistema i procesa i dr.

Od velikog značaja je konstantan proces tehnoloških inovacija. Tehnološke inovacije uključuju nove proizvode i procese i/ili značajne tehnološke promjene u proizvodima i procesima.¹² Inovacija se odnosi na korišćenje novog znanja za ponudu novih proizvoda ili usluga, koji imaju bolju vrijednost za korisnike, što se vrednuje na tržištu. Inovacija je uspješna ako je moguće njenom komercijalizacijom povratiti sredstva investirana u njen razvoj i ostvariti odgovarajući profit¹³.

¹¹ Lim, D.(2006). Explaining Economic Growth: New Analytical Framework, Edvard Elgar, 59.

¹² Keskin, H. (2006). Market orientation, learning orientation, and innovation capabilities in SMEs: An extended model. European Journal of Innovation Management, 9(4), 396-417.

¹³ Link, A. N., Siegel, D. S. (2007). Innovation, entrepreneurship, and technological change: Oxford University Press, USA, 311.

Organizacija i preduzetništvo kao faktor ekonomskog razvoja su odmah posle tehnoloških promjena jedan od značajnih činilaca. Organizacija u ovom smislu je usko vezana za procese stvaranja i inoviranja i prema Maršalu, predstavlja širok dijapazon aktivnosti od podele rada do načina kako funkcionišu različiti tehnički sistemi¹⁴. Najbolji način ispoljavanja organizacije kao faktora ekonomskog razvoja je u formi preduzetništva. Preduzetništvo se može definisati kao skup raznovrsnih sposobnosti i funkcija koje posjeduje i koristi preduzetnik (vlasnik, menadžer) u obavljanju svoje privredne aktivnosti i odnosi se na organizovanje, koordiniranje, nadzor, upravljanje i rukovođenje procesima rada, poslovima i akcijama¹⁵. Pokretački mehanizmi tržišne privrede ne mogu se shvatiti bez razumijevanja preduzetništva i preduzetničke funkcije. Uspjeh ili neuspjeh preduzeća, brži i sporiji tempo privrednog razvoja se prevashodno objašnjavaju uspješnim ili manje uspješnim obavljanjem preduzetničke funkcije. Stoga, sektor malih i srednjih preduzeća i drugih preduzetnika prepoznaju se kao glavni pokretači ekonomskog razvoja, kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou. U zemljama u tranziciji, koje kreću od centralizovane i planirane ka tržišno orijentisanjoj ekonomiji, razvoj ovog sektora, kao i podrška javnih institucija ovom razvoju od izuzetnog su značaja. U većini zemalja u razvoju, mala i srednja preduzeća i preduzetnici čine većinu u ukupnom broju preduzeća.

U ekonomskoj literaturi postoji podjela na direktne i indirektne faktore ekonomskog razvoja. Najvažniji direktni faktori privrednog rasta su:

- obim zaposlene radne snage i
- nivo njene produktivnosti.¹⁶

Kod privreda koje imaju višak radne snage koje se manifestuju u formi agrarne prenaseljenosti, privredni rast i razvoj nastaje kao rezultat većeg obima investicija kojima se stvaraju nova radna mjesta u privredi, jer se intenzivnije koriste znatni izvori radne snage. Kad je riječ o produktivnosti rada postoje dva modela kako se može obezbijediti njen porast i to putem¹⁷:

¹⁴ Walker, E., Brown, A. (2004). What Success Factors are Important to Small Business Owners? *International Small Business Journal*, 22(6), 577-594.

¹⁵ Walker, E., Brown, A. (2004). What Success Factors are Important to Small Business Owners? *International Small Business Journal*, 22(6), 577-594.

¹⁶ Brush, C. (2001). How do "resource bundles" develop and change in new ventures? A dynamic model and longitudinal exploration. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 244-245.

¹⁷ Gatewood, E. J., Shaver, K. G., Gartner, W. B. (2015). A Longitudinal Study of Cognitive Factors Influencing Start-up Behaviours and Success at Venture Creation. *Journal of Business Venturing*, 10, 371-391.

- **strukturnih promjena u privredi**, mobilisanjem strukture zaposlenosti od grana sa nižom produktivnošću rada (poljoprivreda) prema granama sa većom produktivnošću rada (industrija), i
- **tehničkog progressa** koji povećava produktivnost rada kako u proizvodnim jedinicama, tako i na društvenom nivou.

Ova dva puta dovode do razlikovanja produktivnosti rada u širem i užem smislu.

Oba ova modela povećanja produktivnosti rada uporedno su prisutna na nivou neke nacionalne privrede. Razlike postoje samo što je jedan model izraženiji od drugog u zavisnosti da li se radi o nerazvijenim ili razvijenim zemljama.

Kod razvijenih zemalja povećanje produktivnosti najvećim dijelom se zasniva na tehničkom progresu i njegovoj primjeni. Kod nerazvijenih zemalja migracija radne snage iz grana sa nižom produktivnošću rada (poljoprivreda) prema granama sa većom produktivnošću rada (industrija) je mnogo značajniji način povećanja produktivnosti.¹⁸ Kroz napuštanje poljoprivrede i odlaskom viška radne snage iz poljoprivrede, dolazi do rasta produktivnost rada u samoj poljoprivredi, pošto se isti obim poljoprivredne proizvodnje ostvaruje sada uz manje brojnu radnu snagu.

Od indirektnih faktora privrednog rasta potrebno je istaći sredstva rada i predmete rada, koji čine proizvodne fondove privrede. Privredni rast zavisi od promjene obima i efektivnosti proizvodnih fondova. Društveni proizvod se u ovom slučaju može izraziti kao funkcija sledeće dvije veličine:

- proizvodnih fondova i
- kapitalnog koeficijenta, tj. parametra kojim se mjeri proizvodni efekat primjenjenih fondova.

Kapitalni koeficijent je sintetički izraz tehničkog progressa i uslovljen je tehničkim uslovima proizvodnje. Ovaj koeficijent je dinamička veličina, uslovljena kako promjenom tehničkog progressa, tako i strukturnim razvojem. Stopa privrednog rasta je direktno srazmjerna stopi proizvodnih investicija, a obrnuto srazmjerna kapitalnom koeficijentu, odnosno vremenskim promjenama kapitalnog koeficijenta. Stopa investicija pokazuje kolika je sposobnost sistema da mobiliše proizvodne faktore, a kapitalni koeficijent, kakva je njegova djelotvornost da iz upotrebe tih faktora izvuče maksimalni ekonomski rezultat.

¹⁸ Hitt, M. A., Ireland, R. D., Camp, S. M., Sexton, D. L. (2001). Strategic entrepreneurship: Entrepreneurial strategies for wealth creation. Strategic management journal, 22(6-7), 479- 491.

1.2. Praćenje ekonomskog razvoja putem makroekonomskih pokazatelja

Indikatori ekonomskog razvoja su odličan pokazatelj mjerenja promjene ekonomskog razvoja. Ovi indikatori su odlične smjernice za donošenje pravilnih odluka kreatorima ekonomske politike.

U tom kontekstu, mogu se identifikovati četiri osnovne grupe pokazatelja ekonomskog razvoja, a to su¹⁹:

- Naturalno izraženi pokazatelji;
- Ekonomsko-socijalni pokazatelji;
- Naučno-tehnološki pokazatelji;
- Vrijednosno izraženi pokazatelji.

U naturalno izražene pokazatelje spadaju pokazatelji za izražavanje i upoređivanje dostignutog nivoa poljoprivrednog, privrednog i industrijskog razvoja pojedinih zemalja po značajnijim vrstama proizvoda (mlijeko, meso, nafta, električna energija, uglj, čelik...), izraženo po glavi stanovnika. Naime, riječ je o potrebi da se izrazi koliki je obim proizvodnje strateških dobara po glavi stanovnika, što upućuje na činjenicu da su ovo nemonetarni indikatori²⁰.

U novije vrijeme ekonomsko-socijalni pokazatelji imaju veliki značaj jer služe kao direktni pokazatelji ekonomskog razvoja, jer ukazuju na nivo ostvarene dobrobiti i promjene u ostvarenoj dobrobiti. Navedeni indikatori odražavaju kvalitet života ljudi u nekoj zemlji i obuhvaćeni su različiti aspekti poput demografskih, zaposlenost, obrazovanje i slično. Neki od njih su²¹:

- Očekivana dužina životnog vijeka pri rođenju;
- Stanje opšteg zdravlja stanovništva;
- Struktura porodičnih izdataka;
- Učešće izdataka za hranu u ukupnim izdacima;

¹⁹ Vukmirović, N. (2006). Savremeno preduzetništvo-nauka i vještina poslovnih uspjeha, Banjaluka: Ekonomski fakultet, 97.

²⁰ Deakins, D., Freel, M. (2008). Entrepreneurial learning and the growth process in SMEs. *The Learning Organization*, 5(3), 144-155

²¹ Dostić, M. (2003). Menadžment malih i srednjih preduzeća, Sarajevo: Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 233-234.

- Stepen pismenosti (ili nepismenosti);
- Obrazovni nivo stanovništva;
- Stepen obuhvaćenosti populacije programom socijalnog osiguranja;
- Uslovi stanovanja i drugi socijalni indikatori.

Sa sve bržim razvojem nauke i tehnologije naučno-tehnološki pokazatelji imaju srazmjerni značaj. Ovi indikatori su značajnije zastupljeni u izražavanju dostignutog stepena ekonomskog razvoja upravo u razvijenim zemljama koje imaju razvijeniju i primjenjenu tehnologiju, a neki od njih su²²:

- Obim i struktura izdataka za istraživačko-razvojni rad;
- Naučno-istraživačka baza (kadrovi);
- Obim i oblici transfera i usvajanje tehnologije;
- Udio proizvoda novih tehnologija u svjetskom izvozu;
- Patenti i razvijenost proizvodnje i tržišta proizvodnje;
- Tehnološki i trgovinski bilans zemlje i sl.

Vrijednosno izraženi pokazatelji su grupa monetarnih indikatora koja je najznačajnija za izražavanje ekonomskog rasta i razvoja. Naime, ovi indikatori tj. ekonomski agregati se zapravo utvrđuju sumiranjem rezultata svih subjekata u okviru procesa društvene reprodukcije. Oni govore o finansijskim iznosima makroekonomskih agregata, tj. zasnovani su na ostvarenom outputu i ovi pokazatelji se utvrđuju najmanje jednom godišnje od strane mjerodavne institucije (državni zavodi za statistiku)²³. Ovde je zapravo riječ o društvenom računovodstvu, pomoću kojeg se sagledava ukupna privredna aktivnost jedne zemlje u različitim vremenskim razdobljima. U ovu grupu pokazatelja spadaju²⁴:

- Društveno bogatstvo;
- Bruto domaći proizvod (GDP);
- Bruto nacionalni proizvod (GNP);

²² Dostić, M. (2003). Menadžment malih i srednjih preduzeća, Sarajevo: Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 235-237.

²³ Milićević, V., Ilić, B. (2005). Ekonomika preduzeća – Fokus na savremeno poslovanje, Beograd: Fakultet organizacionih nauka, 175-176.

²⁴ Ahmad, N., Seet, P.-S. (2006). Financial and non-financial indicators of business success: A study of Australian and Malaysian SME entrepreneurs. Paper presented at the ANZAM annual conference, Rockhampton, QLD, 108-109.

- Neto nacionalni proizvod ili nacionalni dohodak (GNI);
- Nacionalni dohodak po stanovniku (NI per capita);
- Nacionalni dohodak po radniku (NI per worker);
- Nacionalni dohodak po radnom času (NI per hour);
- Štednja (akumulacija) po stanovniku;
- Akumulacija po radniku;
- Stope promjena u nacionalnom proizvodu, dohotku i akumulaciji.

Društveno bogatstvo čine ekonomska dobra, raspoloživa u jednoj zemlji, koja se koriste ili se mogu koristiti u proizvodnji i potrošnji i koje je stvoreno radom sadašnjih i minulih generacija. Društveno bogatstvo u zavisnosti prema njegovim osnovnim elementima može se razvrstati prema²⁵:

- prema njihovoj predmetno-materijalnoj sadržini: ekonomska materijalna dobra; zlatno-devizna sredstva; različita prava i znanja (patenti, licence, koncesije).
- prema namjeni: proizvodni i prometni fondovi; potrošni fondovi; rezervni fondovi.
- prema mogućnosti i trajnosti korišćenja: fiksni i obrtni fondovi; investicije u toku; fondovi sekundarnih sirovina.

Bruto domaći proizvod, BDP, odnosno GDP (Gross Domestic Product) je osnovni makroekonomski pokazatelj i predstavlja najsvēobuhvatniju mjeru ukupne proizvodnje dobara i usluga u jednoj zemlji. Bruto domaći proizvod predstavlja zbirni izraz vrijednosti dobara i usluga proizvedenih u toku jedne godine ili jednog tromjesečja u godini u granicama, odnosno na teritoriji jedne zemlje²⁶. Kada je riječ o uslugama tu se podrazumijevaju sledeće: trgovinske, saobraćajne, bankarske, zdravstvene, obrazovne, naučne, kulturne i usluge organa uprave. Bruto domaći proizvod se izražava u bruto i neto veličini i to kao²⁷:

- Bruto domaći proizvod (GDP) – koji izražava ukupnu vrijednost finalnih proizvoda i usluga proizvedenih tokom godinu dana, i kao

²⁵ Milićević, V., Ilić, B. (2005). *Ekonomika preduzeća – Fokus na savremeno poslovanje*, Beograd: Fakultet organizacionih nauka, 181.

²⁶ Pejanović, R. (2007) *Principi ekonomije*, Novi Sad: Poljoprivredni fakultet, 188.

²⁷ Bates, T. (2005). Analysis of young, small firms that have closed: delineating successful from unsuccessful closures. *Journal of Business Venturing*, 20(3), 343-358.

- Neto domaći proizvod (NDP) – koga dobijamo umanjenjem GDP-a za iznos amortizacije.

Postoje dva načina obračuna bruto domaćeg proizvoda (BDP), a to su: (1) metod proizvodnje (mjerenje tokom finalnih proizvoda), i (2) metod prihoda (mjerenje dohocih ili troškovima faktora koji učestvuju u proizvodnji finalnih dobara)²⁸. Po metodi proizvodnje BDP se dobija sabiranjem komponenti svih potrošnji, u vremenskom intervalu od jedne godine. Ako se koristi metoda prihoda, BDP se dobija sabiranjem nadnica, kamata, renti, profita, amortizacije i posrednih poreza. Naime, na osnovu obje metode obračuna dobija se uglavnom isti iznos, uz eventualno neslaganje – sa statističkom greškom do 1%. BDP ne obuhvata vrijednost intermedijalnih dobara (koja se koriste u proizvodnji drugih dobara) jer bi dovelo do dvostrukog računanja istih proizvoda (jednom kao rezultata proizvodnje, a drugi put kao inputa).

Bruto domaći proizvod (BDP) može se posmatrati sa naturalnog i vrijednosnog aspekta. Naturalno izražen predstavlja skup kvalitativno različitih proizvoda i usluga. Međutim, ovdje se javlja problem kod izračunavanja, jer različiti proizvodi se izražavaju različitim jedinicama mjere (kilogramima, litri i sl.). Zato se izračunavanje vrši preko cijena proizvoda i usluga, jer to čini zajedničku karakteristiku svih proizvoda i usluga, a to je da imaju određenu vrijednost. Takođe, potrebno je napraviti razliku između nominalnog i realnog bruto domaćeg proizvoda. Nominalni bruto domaći proizvod se obračunava po tekućim (tržišnim) cijenama proizvoda i usluga. Na ovaj način se može steći određeni uvid u privredne aktivnosti određene godine. Međutim, kada se želi uporediti kretanje bruto domaćeg proizvoda u dužem vremenskom razmaku, onda se koristi realni bruto domaći proizvod. Realni bruto domaći proizvod je obračunat na osnovu stalnih cijena, čime se otklanja uticaj inflacije. U tom slučaju onda se jedna godina uzima kao bazna, svi ostali bruto domaći proizvodi se obračunavaju po cijenama iz te godine i u tu svrhu se koristi kumulativni deflator bruto domaćeg proizvoda²⁹:

$$\text{Deflator BDP} = \text{Nominalni BDP} / \text{Realni BDP}$$

Isto tako, potrebno je identifikovati stvarni i potencijalni bruto domaći proizvod. Stvarni bruto domaći proizvod predstavlja bruto domaći proizvod koji je zaista ostvaren

²⁸ Alvarez, S. A., Busenitz, L. W. (2001). The entrepreneurship of resource-based theory. *Journal of management*, 27(6), 755-775.

²⁹ Lim, D.(2006). *Explaining Economic Growth: New Analytical Framework*, Edvard Elgar, 233.

u privredi određene zemlje u određenom vremenskom periodu (obično za godinu dana). Potencijalni bruto domaći proizvod predstavlja bruto domaći proizvod koji bi privreda mogla da ostvari kada bi bili angažovani svi raspoloživi kapaciteti date privrede u konkretnom vremenskom periodu. Bruto domaći proizvod (BDP) je upotrebljiv u cilju ocjene životnog standarda i onda se koristi bruto domaći proizvod per capita (bruto domaći proizvod po glavi stanovnika), koji pokazuje vrijednost proizvodnje određene zemlje stavljen u odnos sa brojem stanovnika te zemlje.³⁰

Bruto nacionalni proizvod (BNP), odnosno GNP (Gross National Product) je agregat koji pokazuje vrijednost finalnih dobara i usluga, čijom prodajom domaći rezidenti stiču dohotke nezavisno od toga da li je proizvodnja ostvarena unutar ili van granica sopstvene zemlje³¹. Drugim riječima, oduzimajući neto plaćanja faktora iz inostranstva od bruto domaćeg proizvoda, dobija se bruto nacionalni proizvod. Realnija slika izražavanja BNP-a se dobija kada se izrazi u per capita odnosu.

Nacionalni dohodak (ND), odnosno NI (National income) predstavlja ukupan dohodak koji su građani jedne zemlje zaradili u određenom vremenskom periodu (obično za godinu dana). U sastav nacionalnog dohotka ulazi novostvorena vrijednost i akumulacija³². Ovaj agregat kao i prethodna dva, izražava se u odnosu prema broju stanovnika određene zemlje.

Mjerenjem ekonomskih agregata bavi se društveno računovodstvo (nacionalno računovodstvo) koje daje prikaz ukupne ekonomske aktivnosti određene društvene zajednice u određenom periodu. Prilikom ovih mjerenja neophodno je izraziti ukupnu vrijednost proizvedenih dobara u novčanim jedinicama, ali uz rezervu da svaka zemlja izražava rezultate u vlastitim novčanim jedinicama, čime nastaju određene razlike u vrijednostima prilikom upoređivanja. Kao opšte prihvaćeni dogovor je izražavanje ovih agregata u uporedivoj valuti, npr. američki dolar (USD). Međutim, kako i tu postoji problem apsolutne uporedivosti, onda se svi ovi agregati izražavaju u odnosu prema ukupnom broju stanovnika, odnosno u per capita odnosu.

³⁰ Appiah-Adu, K., Singh, S. (2018). Customer orientation and performance: a study of SMEs. *Management Decision*, 36(6), 385-394.

³¹ Lim, D.(2006). *Explaining Economic Growth: New Analytical Framework*, Edvard Elgar, 233.

³² Birley, S., Westhead, P. (2014). A taxonomy of business start-up reasons and their impact on firm growth and size. *Journal of Business Venturing*, 9(1), 7-31.

2. NASTANAK I DRUŠTVENO-EKONOMSKI RAZVOJ REPUBLIKE SRPSKE

2.1. Nastanak i istorijski razvoj Republike Srpske

U BiH, kao federalnoj jedinici u SFRJ, stanovništvo su činila, (a i danas čine) tri naroda, muslimani (danas Bošnjaci), Srbi i Hrvati, što je u proteklom periodu, kao i u vrijeme raspada SFRJ, od fundamentalnog značaja za državotvorni status Bosne i Hercegovine. Ta činjenica je od suštinskog značaja i danas kada je Bosna i Hercegovina samostalna i nezavisna država. U pomenutom procesu raspada SFRJ, ta tri konstitutivna naroda³³, odnosno njihovi predstavnici, trebali su postići saglasnost i konsenzus o ustavnopravnom ustrojstvu, kada je posle secesije Slovenije i Hrvatske postalo jasno da se SFRJ nije mogla održati.

Međutim, predstavnici tri naroda, izabrani na višestranačkim izborima 1990. godine, nisu pronašli rešenje koje bi zadovoljilo i zaštitilo interese sva tri naroda, što je dovelo do tragičnog građanskog rata u Bosni i Hercegovini. Predstavnici muslimanskog naroda su željeli suverenu, nezavisnu i unitarnu Bosnu i Hercegovinu, što je bilo neprihvatljivo za srpski narod koji je želio ostanak u Jugoslaviji bez obzira kolika ona bila, ali i za hrvatski narod koji je težio za stvaranjem vlastite državnosti i pripajanje Hrvatskoj. Činjenica da muslimanski i hrvatski narod nisu željeli u bilo kojoj varijanti da ostanu u Jugoslaviji, u velikom dijelu je bila razlog koalicije njihovih predstavnika u organima vlasti Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (SR BiH). Tako su predstavnici muslimanskog i hrvatskog naroda, u svim organima vlasti, 1991. i 1992. godine, donosili pravne i političke akte mimo volje predstavnika srpskog naroda u BiH.

Vrhunac takve prakse prilikom odlučivanja u institucijama vlasti BiH, desio se 14. i 15.10.1991. godine, kada je Skupština SR BiH, bez prisustva poslanika srpskog naroda, kao konstitutivnog i državotvornog naroda u BiH, usvojila dokumente koji su se odnosili na budući državopravni status Bosne i Hercegovine: Memorandum o suverenosti BiH i Platformu o položaju BiH u budućem ustrojstvu jugoslovenske zajednice u „kojima se jasno ističe da Bosna i Hercegovina ne želi ostati u jugoslovenskoj

³³ Mijanović, G.(1983). Specifičnosti ustavnog uređenja Sr Bosne i Hercegovine, Sarajevo: Pravni fakultet, 36-37.

državi (pošto u njoj nije ni Hrvatska), već da se želi izdvojiti kao samostalna i nezavisna država.“³⁴. Treba istaći činjenicu da je prilikom donošenja ovih akata prekršen tadašnji Ustav SR BiH u pogledu procedura za njihovo donošenje. Budući da se Memorandum odnosio na međunacionalne odnose, trebao je prethodno biti usvojen od strane Savjeta za pitanja ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti u kojem se odluke donose konsenzusom, a zatim da i u Skupštini SR BiH bude usvojen dvotrećinskom većinom. Obrazovanje Savjeta za pitanja ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti, kao skupštinskog tijela, bilo je predviđeno Amandmanom LXX na Ustav BiH iz 1974. godine. Međutim, njegovo obrazovanje sprečavali su poslanici muslimanske i hrvatske nacionalnosti, a kako nije bio osnovan, muslimanski poslanici su osporavali Srbima da ostvare ovo ustavno pravo. Američki univerzitetski profesor i pravnik, Robert Hejden, ističe da je „ponašanje poslanika iz SDA i HDZ-a u vezi sa usvajanjem memoranduma bilo u suprotnosti i sa slovom i sa duhom Ustava Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine koji je tada bio na snazi. Taj Ustav je predvidio mehanizam kako bi se obezbijedila zaštita ravnopravnosti konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine, a srpski poslanici su pokušali da se koriste tim mehanizmom. Svaki na taj način osporen čin, preduzet bez pribjegavanja ovom ustavnom mehanizmu, mora biti ništav. Ovo je naročito tačno kada preduzimanje tog čina nije bilo izglasano dvotrećinskom većinom kako je to predviđao Amandman 70 (čl.10) uz tada važeći ustav.“³⁵

Kako u Skupštini SR BiH više nisu mogli štititi i ostvarivati interese srpskog naroda i obzirom na činjenicu da su akti koji se odnose na državnopravni status BiH doneseni mimo njihove volje, (čak i bez njihovog prisustva) kao legalnih i legitimnih predstavnika srpskog naroda, poslanici srpskog naroda su istupili iz Skupštine i 24.10.1991. godine, osnovali Skupštinu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Od tada je otpočeo proces konstituisanja države Republike Srpske, s ciljem očuvanja nacionalnog i duhovnog identiteta, jezika, pisma, običaja srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.

Budući da su muslimani htjeli cijelu i unitarnu Bosnu i Hercegovinu, kao Republiku Bosnu i Hercegovinu, to nije odgovaralo ni Hrvatima. Naime, važno je istaći da su se krajem 1991. godine i Hrvati u Hercegovini otvoreno usprotivili unitarizaciji i potpunom utapanju u jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu sa pretežnim uticajem muslimana (Bošnjaka), te su predstavnici hrvatskog naroda Bosne i Hercegovine, konstituisali

³⁴ Kuzmanović, R. (2002). Ustavno pravo, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u B. Luci, 45-47.

³⁵ Hejden, M. R. (2003). Skice za podeljenu kuću-ustavna logika jugoslovenskih sukoba, Beograd: Samizdat B 92, 57-68.

Herceg-Bosnu, kao državni subjekt hrvatskog naroda. Tako je „faktičko stanje državnog uređenja u Bosni i Hercegovini od 1992. do kraja 1995. godine bilo da su egzistirale tri državotvorne cjeline. Republika Bosna i Hercegovina (centralni dio Bosne i sjeverna Hercegovina), Republika Srpska (sjeverozapadni i istočni dio Bosne i Hercegovine) i Herceg-Bosna (zapadna Hercegovina, dio zapadne Bosne i enklava na sjeveru Posavine). Sve tri cjeline imale su obilježja nacionalne države (srpska, hrvatska i muslimanska), svaka sa svojom teritorijom, vojskom, policijom, organizacijom vlasti, vlastitom monetom i drugim državnim obilježjima.“³⁶.

Međutim, međunarodna zajednica, koja je aktivno učestvovala u svim procesima u BiH od 90-tih godina do danas, u aprilu 1992. godine, priznaje Bosnu i Hercegovinu kao samostalnu i nezavisnu državu, što je doprinijelo izbijanju oružanih sukoba, jer takva BiH nije bila izraz volje sva tri konstitutivna naroda. Priznanje se obrazložilo rezultatom održanog referenduma o nezavisnosti BiH, na kojem nije učestvovao srpski narod, a i samo raspisivanje referenduma je, sa formalnopravnog aspekta, sporno. „Referendum o nezavisnosti iz februara-marta 1992. godine mogao bi se smatrati poslednjim korakom u raspadu političkog konsenzusa koji je omogućavao bosansku državu. Taj „referendum“ krajnje sumnjive zakonitosti i, na podsticaj Evropske unije, insistiranje na njegovom održavanju, uništili su pokušaje da se postigne političko rješenje u bosanskoj skupštini.“³⁷

Smatra se da je međunarodna zajednica podstakla raspad Jugoslavije „radila pristrasno i u korist separatističkih republika, a ne u skladu sa međunarodnim pravom o očuvanju suvereniteta i integriteta svake države, pa i Jugoslavije. Tako je Arbitražna komisija Evropske zajednice, tzv. Badenterova komisija, pred kraj 1991. godine pozvala sve jugoslovenske republike da se izjasne da li žele biti priznate kao nezavisne države, jer se, po mišljenju ove komisije, Jugoslavija očito raspada.“³⁸ Pravni teoretičari su se kritički odnosili prema mišljenjima koja je Badenterova komisija donosila, razmatrajući pravna pitanja koja su se odnosila na raspad jugoslovenske federacije.

Tako američki pravnik Robert M. Hejden, kada je Bosna i Hercegovina u pitanju, smatra da su „Badenterova tumačenja bosanskog ustava bila pogrešna, a za rezultat referenduma ni u kom slučaju nije se moglo reći da je pokazao volju naroda Bosne i Hercegovine da konstituišu republiku kao nezavisnu državu, što je bila izvorna greška

³⁶ Kuzmanović, R. (2002). *Ustavno pravo*, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u B. Luci, 231-236.

³⁷ Hejden, M. R. (2003). *Skice za podjelenu kuću-ustavna logika jugoslovenskih sukoba*, Beograd: Samizdat B 92, 83-85.

³⁸ Kuzmanović, R. (2002). *Ustavno pravo*, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u B. Luci, 236-240.

koju je Badenterova komisija iznela u svom prvom mišljenju, objavljenom pre priznanja Bosne i Hercegovine“³⁹. Hejden zaključuje da je tada došlo do raspada Bosne i Hercegovine jer „primenom Badenterove definicije države kao „zajednice koja se sastoji od teritorije i stanovništva potčinjenog organizovanoj političkoj vlasti“, krajem 1991. godine, Bosna i Hercegovina empirijski nije bila država, njeno stanovništvo obrazovalo je tri zajednice a ne jednu, njena bivša organizovana politička vlast doživela je slom, dok je veliki deo njenog stanovništva odbijao da se potčini navodnoj političkoj vlasti koja je radila kršeći ustav. Priznanje Bosne i Hercegovine nevažno je za ovaj zaključak jer je – kako je Badenterova komisija formulisala to pitanje - „postojanje ili nestanak države činjenično pitanje“ dok su posljedice priznanja od strane drugih država čisto deklarativne.“⁴⁰

Isto tako, prof. Radomir V. Lukić ističe da posle jednostranog donošenja Memoranduma i Platforme „počinje proces disolucije odnosno razgradnje ili prestanka njene ustavne institucionalizacije, njenih organa i teritorijalne organizacije. Način na koji je to učinjeno analogan je načinu na koji je prestajala da funkcioniše organizacija savezne države, a taj je proces u odlučujućoj meri uticao i na razgradnju institucija Bosne i Hercegovine“. ⁴¹ Disolucija Jugoslavije „uticala je na disolutivne procese u Bosni Hercegovini tako da je intervencija međunarodne zajednice bila neophodna u rješavanju državnog statusa Bosne i međunacionalnih odnosa u ovoj državi“. ⁴²

Upravo polazeći od realnih činjenica, pod vodstvom portugalskog diplomate Kutiljera, u prvoj polovini 1992. godine, sačinjen je mirovni plan za Bosnu i Hercegovinu, koji je sadržavao Principe za ustavno uređenje Bosne i Hercegovine i Mapu o podjeli BiH na tri konstitutivne jedinice. Plan je predviđao da Bosna i Hercegovina bude država sa tri konstitutivne jedinice (tri države članice) koje bi činile Saveznu Republiku Bosnu i Hercegovinu. Kako je građanski rat bio sasvim izvjestan, to je bila poslednja prilika da do istog ne dođe.

³⁹ Hejden, M. R. (2003). Skice za podeljenu kuću-ustavna logika jugoslovenskih sukoba, Beograd: Samizdat B 92, 112-113.

⁴⁰ Hejden, M. R. (2003). Skice za podeljenu kuću-ustavna logika jugoslovenskih sukoba, Beograd: Samizdat B 92, 112-113.

⁴¹ Lukić, V. R. (2011). Ustavna kriza u socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini u periodu 1990-1992 godine i njene posljedice, časopis Pravna riječ br.27/2011, Banja Luka: Udruženje pravnika Republike Srpske, 85-86.

⁴² Nešković, R. (2013). Nedovršena država- politički sistem Bosne i Hercegovine, Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, 119-120.

Međutim, predstavnici bošnjačkog naroda, prvo su potpisali, a zatim povukli potpis na taj plan, nakon čega je došlo do oružanog sukoba između naroda BiH koji je okončan potpisivanjem Opšteg okvirnog sporazuma za mir u BiH, u Dejtonu 21.11. 1995.godine (Dejtonski mirovni sporazum), potvrđenog i u Parizu, 14.12.1995. godine.

Tokom rata na teritoriji BiH, došlo je i do oružanog sukoba između bošnjačkog i hrvatskog naroda koji je okončan Vašingtonskim sporazumom 1994. godine. Tim sporazumom nije samo okončan bošnjačko-hrvatski rat, već je njime konstituisana Federacija Bosne i Hercegovine kao državotvorni subjekt bošnjačkog i hrvatskog naroda, što će imati uticaja na unutrašnje državno uređenje BiH. Dakle, 1995. godine na teritoriji Bosne i Hercegovine su postojale dvije državotvorne jedinice, Republika Srpska i Federacija BiH, koje su i potvrđene Dejtonskim mirovnim sporazumom, odnosno Ustavom BiH, koji je sastavni dio tog sporazuma (Aneks IV).

Prije Dejtonskog mirovnog sporazuma bilo je pokušaja da se rat okonča, ali svi mirovni planovi koje su predlagali predstavnici UN i EU, nisu bili prihvaćeni od neke od strana u sukobu. Međutim, treba istaći da su pod pokroviteljstvom UN i EU doneseni akti koji su osim konstitutivnih akata koje je donosila Narodna skupština, značajni za državotvorni status Republike Srpske. To su dva važna dokumenta, Ženevski sporazum i Njujorški sporazum, koji su uvod u konačan Dejtonski mirovni sporazum.

Dejtonski mirovni sporazum potpisali su Bosna i Hercegovina, Savezna Republika Jugoslavija, Republika Hrvatska, kao ugovorne strane, i svjedoci-predstavnici Evropske unije, Republike Francuske, Republike Njemačke, Ruske Federacije, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država. Dejtonski mirovni sporazum, dakle, po svojoj formi je višestrani (multilateralni) međunarodni ugovor (ugovor-zakon), dok po svojoj sadržini predstavlja međunarodni mirovni sporazum kojim se reguliše ustavna materija odnosno koji sadrži ustav. On je akt međunarodnog karaktera sa elementima ustavnosti.

Dakle, Republika Srpska je pravno i faktički nastala 1992. godine kao izraz volje srpskog naroda sa „ciljem da osigura pravo da samostalno odlučuje o svojoj sudbini, o svom političkom, ekonomskom, kulturnom i svakom drugom razvoju, odnosno o svim suštinskim pitanjima važnim za život naroda,⁴³ a njeno postojanje definitivno je utvrđeno Dejtonskim mirovnim sporazumom.

⁴³ Kunić, P. (1997). Republika Srpska-država sa ograničenim suverenitetom, Banja Luka: Atlantik, 112-114.

Republika Bosna i Hercegovina, međunarodno priznata 1992. godine, promijenila je ime u „Bosna i Hercegovina“, i organizovana je na nov način. Ovim sporazumom potvrđen je suverenitet, teritorijalni integritet i nezavisnost BiH, ali je „njime utvrđeno da će dotadašnja Republika Bosna i Hercegovina dobiti novo ime Bosna i Hercegovina i nastaviti svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu, kao država, sa unutrašnjom strukturom izmjenjenom prema ovom sporazumom i sa svojim dotadašnjim međunarodno priznatim granicama i da će se sastojati od dva entiteta, Federacije BiH i Republike Srpske.“⁴⁴ Bosna i Hercegovina je ostala u međunarodno priznatim granicama, te je dobila federalnu strukturu sa institucijama konsocijacijske demokratije. Dakle, Dejtonskim sporazumom nastavljen je međunarodno pravni kontinuitet Bosne i Hercegovine, ona je ostala članica OUN-a i drugih međunarodnih organizacija, ali je došlo do prekida ustavnog kontinuiteta na unutrašnjem planu tj. prekida sa državnim uređenjem bivše Republike Bosne i Hercegovine. Ovim Ustavom, Bosna i Hercegovina organizovana je na drugačiji način u odnosu na prethodnu „faktički nepostojeću ali međunarodno priznatu BiH.“⁴⁵

„Ustav izrekom ne govori o unutrašnjem već samo o međunarodnopravnom kontinuitetu Bosne i Hercegovine, jer koristi izraz pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država. Očigledno je da bi bilo naučno objektivnije i pravno relevantno da nije priznat ni njen spoljni kontinuitet“⁴⁶ To je potrebno posmatrati u svjetlu činjenice da je ranija Republika Bosna i Hercegovina postojala u smislu međunarodnog, a ne unutrašnjeg prava. Njene institucije su težile da budu predstavnik države iako nisu vršile bilo kakvu vlast niti su smatrane legalnim i legitimnim na većem dijelu teritorije Bosne i Hercegovine.

Republika Srpska, stvorena voljom srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, prihvaćena je od međunarodne zajednice kao državotvorna jedinica. Naime, prema dejtonskim rješenjima, kao državotvorni elementi, entiteti nisu uspostavljeni Ustavom Bosne i Hercegovine, oni su nastali ranije, faktičkim putem. Nisu imali međunarodnopravni subjektivitet kao nove države, ali su faktički imali sva obilježja (suverenih) država. Ustav Bosne i Hercegovine je samo potvrdio njihovo postojanje i činjenicu njihovog kvalitativno drugačijeg državno-pravnog statusa, ali ih on sam nije stvorio. Entiteti su

⁴⁴ Dmičić, M. (2005). Ustavno pravni status Republike Srpske u okviru Bosne i Hercegovine-normativno i stvarno, Zbornik radova sa naučnog skupa Republika Srpska-deset godina Dejtonskog mirovnog sporazuma, Banja Luka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, 298.

⁴⁵ Savić, S. (1999). Republika Srpska poslije Dejtona, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u B. Luci

⁴⁶ Kuzmanović, R. (2002). Ustavno pravo, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u B. Luci, 240-241.

potpisali Aneks IV Okvirnog sporazuma o miru u Bosni i Hercegovini, čime su de facto priznati kao države koje se udružuju u novu državu i time gube svoj suverenitet. Dakle, u Dejtonu je „potvrđeno ustavnopravno uređenje države, prema kojem je BiH sastavljena od dva ravnopravna i jedinstvena entiteta, kao konstitutivnih i državotvornih jedinica“⁴⁷

Bosna i Hercegovina je složena i specifična država. Specifičnost se ogleda već u samom pojmu „entitet“ koji je neuobičajen u ustavnopravnoj teoriji i praksi. U ustavnopravnoj teoriji i praksi nije uobičajeno da se države-članice, bez obzira na njihov status i stepen samostalnosti, nazivaju entitetima. Taj pojam „entitet“ u ustavnopravnu teoriju uveden je Dejtonskim mirovnim sporazumom i Ustavom Bosne i Hercegovine. „U Ustavu Bosne i Hercegovine kada treba da se koristi termin „država“, tvorci Ustava upotrebljavaju termin „entitet“. Ali morali bismo ovaj pojam prihvatiti kao formalnu oznaku, a nikako kao materijalnu, jer znamo da samo ime-naziv ne čini državu državom pa da je bilo kakva (unitarna ili složena, mala ili velika, manje ili više samostalna, suverena ili djelimično suverena)“⁴⁸ Iz odredaba Ustava se ne može jasno sagledati njihova fizionomija i državopravni status. Ustavom su, načelno, određene nadležnosti institucija BiH i entiteta čije je unutrašnje državno uređenje prepušteno njima samim odnosno entitetskim ustavima. Ustav nije utvrdio oblik državnog uređenja, tj. da li je Bosna i Hercegovina federacija, konfederacija, unija, konfederalno-federalni savez.

Dakle, Bosne i Hercegovina je složena država koju čine dva državotvorna entiteta sa visokim stepenom samostalnosti i organima vlasti nezavisnim od institucija složene države. Entiteti imaju svoju teritoriju, stanovništvo, organizaciju vlasti (ustavotvornu, zakonodavnu, izvršnu, sudsku), svoje organe (parlament, vladu šefa države, sudove, ustavni sud, policiju), državne simbole (zastavu, grb, himnu) i sve ono što državu čini državom na unutrašnjem planu. „Ta dva podsistema funkcionišu, svaki u svom domenu, tj. u okvirima svojih funkcija, djelokruga djelatnosti i nadležnosti, paralelno, bez prava da se na bilo koji način jedan upliće ili ograničava djelovanje drugog. To dvočlano uređenje je asimetrično, jer Republika Srpska ima sasvim drugačiji oblik državnog uređenja od Federacije Bosne i Hercegovine.“⁴⁹ Komparativnom analizom, može se zaključiti da entiteti „imaju dva različita politička, pravna i ekonomska sistema,

⁴⁷ Dmičić, M. (2013). Bosanskohercegovačka država i njen Ustav“, Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u B. Luci, br. 35/2013, Banja Luka, 139-141.

⁴⁸ Kuzmanović, R. (2004). Eseji o ustavnosti i državnosti, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u B. Luci, 128-129.

⁴⁹ Lukić, V. R. (1999). Prilog raspravi o podjeli nadležnosti između institucija Bosne i Hercegovine i entiteta, Zbornik referata sa Okrugli stola-Podjela nadležnosti između institucija Bosne i Hercegovine i Entiteta, Banja Luka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, 244-246.

unutrašnju suverenost, granice, teritorijalni integritet... primjenjena su dva sasvim različita i suprotna oblika unutrašnjeg uređenja – federativno i unitarno.⁵⁰ Ustavnopravni položaj Republike Srpske u Bosni i Hercegovini podrazumijeva da entiteti imaju nadležnosti i na međunarodnom planu: uspostavljanje specijalnih paralelnih odnosa sa susjednim državama, u skladu sa suverenitetom i teritorijalnim integritetom Bosne i Hercegovine i ulazak u sporazume sa državama i međunarodnim organizacijama, sa pristankom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine koja može da odredi zakonom da za neke vrste sporazuma takav pristanak nije potreban.

Donošenjem Konačne odluke predsjedavajućeg Arbitražnog tribunala o spornom dijelu međuentitetske linije razgraničenja u oblasti Brčkog, 5. marta 1999. godine, izmijenjeno je državno uređenje Bosne i Hercegovine, te je tako uspostavljanjem Brčko Distrikta izvršena revizija Ustava Bosne i Hercegovine. „Donošenjem ovakve odluke ugrožen je Ustav Bosne i Hercegovine, odnosno izmjenjen je tip državnog uređenja Bosne i Hercegovine, doveden u pitanje entitetski subjektivitet Republike Srpske, te stvoren jedan novi, opet specifičan subjektivitet (entitet?) u Bosni i Hercegovini – Distrikt Brčko.“⁵¹ Republika Srpska, kao jedan od entiteta Bosne i Hercegovine, ima pravo na samoorganizovanje tj. da samostalno ustanovljava strukturu i organizaciju svoje vlasti. Stoga je Republika nosilac suverenosti na unutrašnjem planu koju ostvaruje preko republičkih organa. To se vidi iz člana 3 Ustava Republike Srpske koji naglašava da sve državne funkcije i nadležnosti pripadaju Republici na unutrašnjem planu. U članu III Ustava BiH koji je u cjelini posvećen nadležnostima i odnosima između institucija Bosne i Hercegovine i entiteta, tačkom 1 su taksativno nabrojane nadležnosti institucija Bosne i Hercegovine. Istim članom, tačkom 2, propisano je da sve državne funkcije i ovlašćenja koja ustavom nisu izričito data institucijama Bosne i Hercegovine pripadaju entitetima. Iz ove ustavne odredbe proizilazi da institucije Bosne i Hercegovine ne mogu dobiti bilo koje nadležnosti niti obavljati bilo koje poslove koji im nisu izričito dati Ustavom.

Međutim, od 1996. godine do danas, a naročito u periodu od 2000-2006. godine, došlo je do uspostavljanja novih nadležnosti Bosne i Hercegovine⁵² i stvaranja novih institucija Bosne i Hercegovine, što je u izvjesnoj mjeri smanjilo državne funkcije

⁵⁰ Dmičić, M. (1999). Osvrt na neke aspekte ostvarivanja projektovanog ustavnopravnog modela Bosne i Hercegovine, Zbornik referata sa Okrugli stola-Podjela nadležnosti između institucija Bosne i Hercegovine i Entiteta, Banja Luka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, 239-243.

⁵¹ Savić, S. (1999). Republika Srpska poslije Dejtona, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u B. Luci

⁵² Dmičić, M. (2007). Prenos nadležnosti sa Republike Srpske na institucije Bosne i Hercegovine, efekti njihovih prenosa i mogućnost povrata, časopis Pravna riječ br.10/2007, Banja Luka: Udruženje pravnika Republike Srpske, 191-193.

Republike Srpske, a povećalo funkcije BiH kao države. Ta pojava je rezultat djelovanja Visokog predstavnika koji je (neovlašćeno) „donoseći zakone, odnosno odluke koje sadrže zakone u materijalnom smislu osnovao nove institucije Bosne i Hercegovine i uspostavio njihovu nadležnost, na taj način vršeći reviziju Ustava BiH⁵³, ali i rezultat zakona usvojenih od strane Parlamentarne skupštine BiH, te zaključaka i sporazuma entiteta o prenosu pojedinih nadležnosti sa entiteta na Bosnu i Hercegovinu. Do promjene Ustava Republike Srpske (kao i Federacije BiH), u pogledu organizacije vlasti, došlo je i zbog Odluke Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti naroda u Bosni i Hercegovine, neutemeljenoj na normama Ustava BiH. Promjene Ustava BiH, izvršene na drugačiji način od utvrđene ustavne procedure, dovele su do toga da je stvarno (faktičko) drugačije od normativnog (propisanog) u osnovnoj normi pravnog poretka i osnovnom zakonu – ustavu. Ukoliko se „proces ovih tihih, prikrivenih, faktičkih i drugih promjena Ustava, zaobilaznjem propisane ustavne procedure, ne uspori, ako ne i potpuno zaustavi, opstanak Bosne i Hercegovine kao države, biće ozbiljno doveden u pitanje.“⁵⁴

Republika Srpska ima svoju teritoriju, stanovništvo, organizaciju vlasti, državne simbole i sve ono što državu čini državom na unutrašnjem planu. Kada je riječ o statusu Republike Srpske u Bosni i Hercegovini, njen položaj i „...lojalnost zajedničkoj državi zasniva se na poštovanju dejtonskih rješenja i očuvanja njenog političkog, nacionalnog, etničkog, kulturnog i svakog drugog oblika opstanka, identiteta i subjektiviteta“.⁵⁵

Doslovna primjena Dejtonskog mirovnog sporazuma, čiji je sastavni dio i Ustav BiH, garancija su postojanja Republike Srpske, ali i Bosne Hercegovine. Kada se govori o ovom sporazumu i statusu Republike Srpske u okviru Bosne i Hercegovine „pretpostavimo, napravimo fikciju da ga jednog dana neko može ukinuti i da ga više nema. Tada se Republika Srpska vraća aktima više hijerarhije - Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, i tada ona ima pravo na samoopredjeljenje i tada u toj praznini sama će slobodno odrediti svoj politički, ekonomski, kulturni i socijalni status“.⁵⁶ Više od dvije decenije primjene Dejtonskog sporazuma pokazale su da je njegovo sprovođenje, uz veće ili manje teškoće, moguće, te da je život naroda na ovim prostorima moguć na osnovu temelja i principa ovog međunarodnog ugovora.

⁵³ Pilipović, M. (2008). Ustav BiH-normativno i stvarno, Banja Luka: Komesgrafika, 158.

⁵⁴ Petrov, V. (2018). Federalizam danas. Zbornik radova sa naučnog skupa Ustav i izazovi ustavnog razvoja u složenim državama, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, 163-167.

⁵⁵ Kasapović, M. (2006). Bosna i Hercegovina: Deset godina nakon Dejtona, „Status“ Magazin za političku kulturu i društvena pitanja, br. 8/2006. Mostar: Udruga građana „Dijalog“, 87-88.

⁵⁶ Perović, S. (2011). Riječ na Savjetovanju „Oktobarski pravnički dani, časopis Pravna riječ Banja Luka 30/2011, Banja Luka: Udruženje pravnika Republike Srpske, 211-213.

Postojeći Ustav pruža dovoljno mogućnosti da Bosna i Hercegovina bude funkcionalna, demokratska i moderna država i da kao takva može da uđe u evropske integracije. Ako na tom putu budu i neophodne ustavne promjene, treba imati na umu da se u Bosni i Hercegovini „ne može ni slučajno ustavnim promjenama postojećeg uređenja oživiti ideja unitarne Bosne i Hercegovine sa dominacijom jedne (bili koje) nacije“.⁵⁷

Osnovni princip bilo kakvih promjena ustavnopravnog uređenja Bosne i Hercegovine jeste da se polazi od sadašnjeg stanja složenog državnog uređenja, da Bosna i Hercegovina bude uređena kao složena država, u kojoj je Republika Srpska sa svojim nepromijenjenim teritorijalnim, organizacionim i funkcionalnim statusom, ravnopravan entitet i njen konstitutivni dio. Ustavne promjene, kao složen i dugotrajan proces, moraju biti rezultat konsenzusa i kompromisa, jer je i sama Bosna i Hercegovina rezultat kompromisa. Ustavne promjene treba vršiti po ustavom utvrđenom postupku, pri čemu bi se prethodno polazilo od pune saglasnosti entiteta i tri konstitutivna naroda. U procesu ustavnih promjena ne treba, niti je moguće u sadašnjim uslovima donositi novi ustav. Moguća je samo dogradnja i poboljšanje dejtonskih rješenja i to amandmanskim putem na osnovu saglasnosti triju konstitutivnih naroda i entiteta kroz političke razgovore i ustavne institucije. Amandmansko poboljšanje Ustava Bosne i Hercegovine treba da se odvija postepeno, metodom od lakšeg ka težem i nakon što se o tome postigne puna saglasnost.

U kontekstu ostvarivanja međunarodnih aktivnosti i pregovora u procesu ispunjavanja uslova evropskih integracija, potrebno je obezbijediti konsenzus entiteta o pitanjima značajnim za članstvo u Evropskoj uniji. Kada je riječ o evropskim integracijama, potrebno je osnivati zajedničke delegacije, te obezbijediti da entiteti samostalno sklapaju ugovore iz domena specijalnih paralelnih veza sa susjednim državama i da mogu da vode međunarodne aktivnosti koje ne ugrožavaju teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine. U ispunjavanju uslova za članstvo u EU, neophodno je uvažavati postojeću ustavnu strukturu BiH i utvrđene nadležnosti entiteta. Stoga je u cilju uspješnog sprovođenja neophodnih reformi, ostvarivanja obaveza i zadataka na evropskom putu, potrebno uspostaviti bolju i kvalitetniju međuentitetsku saradnju i koordinaciju aktivnosti, uz povećanje efikasnosti i funkcionalnosti svih institucija Bosne i Hercegovine.

⁵⁷ Kuzmanović, R. (2010). Novi eseji o ustavnosti i državnosti, Banja Luka: ANURS, 296.

2.2. Društveno-ekonomski razvoj Republike Srbije

Prirodni potencijali su jedan od ključnih faktora u sadašnjem i budućem razvoju Republike Srbije i njenom ekonomsko-geografskom oblikovanju. U najvažnije prirodne potencijale spadaju:

- poljoprivredno zemljište,
- šumski kompleksi,
- hidro-klimatski uslovi i
- rudni i mineralni resursi.

Ukupna površina poljoprivrednog zemljišta u Republici Srpskoj iznosi 1.250.000 hektara, što u odnosu na broj stanovništva približno čini jedan hektar po stanovniku, a to je iznad svjetskog prosjeka.

Racionalnim korištenjem ovog strateški važnog potencijala uz primjenu savremenih agrotehničkih mjera i unutrašnjim prestrukturiranjem proizvodnje, stvaraju se uslovi ne samo podmirivanja sopstvenih potreba, već i mogućnosti proizvodnje značajnih viškova za tržište.

Šumski kompleks je oduvijek predstavljao nacionalno bogatstvo i jedan od osnovnih potencijala sadašnjeg i budućeg privrednog razvoja Republike Srbije. Prema apsolutnoj šumovitosti (44% ukupne površine) i ukupnim zalihama u neto prirastu drvne mase, RS zauzima značajno mjesto u Evropi.

Riječni potencijali nude velike mogućnosti u proizvodnji hidroenergije, navodnjavanju obradivih površina, te u razvoju turizma i mogućnostima plovidbe, što do sada nije dovoljno iskorišteno. Okosnicu hidropotencijala čine rijeke Drina, Trebišnjica i Vrbas sa već postojećim hidrocentralama.

Društveni potencijal (ekonomski potencijal) čini polaznu osnovu daljeg razvoja, a obuhvata pored ostalog, privredno-administrativne centre, privredne kapacitete i infrastrukturni sistem. Privredna struktura i izgrađeni kapaciteti na prostoru Republike Srbije predstavljaju solidnu osnovu za daljnji uspješan razvoj. U privrednom sistemu najznačajnije mjesto pripada industriji koja predstavlja glavni segment u strategiji dugoročnog društveno-ekonomskog razvoja. Okosnicu prostorne strukture industrije čine dvije osovine, koje su rezultat prirodnih resursa i sveukupnih društvenih faktora:

- **sjeverna** (peripanonska), koja se pruža pravcem zapad-istok povezujući najvažnije industrijske centre (Novi Grad, Prijedor, Banja Luka, Doboj, Brčko, Bijeljina) i
- **istočna** (podrinjsko-hercegovačka), koja se pruža pravcem sjever-jug, povezujući Bijeljinu, Zvornik, Istočno Sarajevo, Foču i Trebinje.

Ove osovine industrijskog razvoja predstavljaju istovremeno, okosnicu privredne i socijalne integracije geoprostora Republike Srpske i njeno uključivanje u savremene tokove šireg okruženja. Sistem osovina razvoja se uglavnom poklapa sa razmještajem najvažnijih lokaciono-razvojnih potencijala za smještaj industrije, odnosno sa razmještajem proizvodnih kapaciteta, proizvodnih snaga, privrednog, demografskog i kadrovskog potencijala, urbanih centara, infrastrukture i izgrađenih socijalnih ustanova.

2.3. Prikaz pokazatelja ekonomskog razvoja Republike Srpske

2.3.1. Bruto domaći proizvod (BDP)

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske⁵⁸, realna stopa rasta bruto domaćeg proizvoda (BDP) za 2019. godinu, u Republici Srpskoj je iznosila 2,5%. Uvažavajući učešće proizvodnih područja u strukturi BDP-a, privredni rast je, u najvećoj mjeri, rezultat rasta u područjima:

- Trgovina na veliko i na malo, popravka motornih vozila i motocikala (5,2%),
- Građevinarstvo (6,6%),
- Stručne, naučne i tehničke djelatnosti (12%), te
- Djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalnog rada (5,9%).

S druge strane, područja Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija i Prerađivačka industrija su zabilježila smanjenu aktivnost, što je djelimično neutralisalo pozitivna kretanja.

⁵⁸ www.rzs.rs.ba

Posmatrajući strukturu BDP-a prema rashodovnom pristupu, najveći doprinos rastu BDP-a u 2019. godini imao je pozitivan spoljnotrgovinski bilans, odnosno realni rast izvoza roba i usluga (1,5%) i pad uvoza roba i usluga (-2,4%), te očekivani rast domaće potrošnje (2,5%). U prilog rastu potrošnje govore podaci o:

- rastu broja zaposlenih,
- rastu prometa u uslužnim djelatnostima i
- povećanju prihoda od indirektnih poreza.

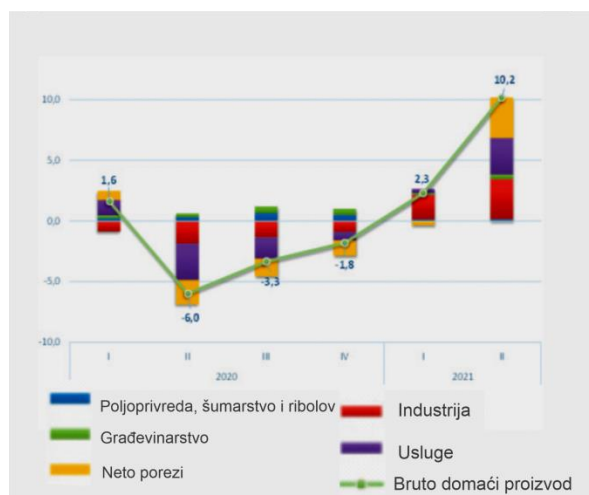
Navedeni pokazatelji uz efekat potrošačkih cijena, kao rezultat imali su usporeno ali pozitivno kretanje privredne aktivnosti u Republici Srpskoj. Na usporavanje ekonomskog rasta u 2019. godini, uticalo je i usporavanje privredne aktivnosti u zemljama EU, posebno u Njemačkoj i Italiji koje su značajni spoljnotrgovinski partneri.

Najveći uticaj na privredna kretanja u 2020. godini svakako je imala kriza izazvana pojavom virusa korona (COVID 19), koja je prouzrokovala mnogobrojne mjere “zaključavanja” i ograničenja na globalnom nivou, te imala veoma negativne implikacije na privredne aktivnosti u svijetu, regionu, pa tako i Republici Srpskoj, kao maloj i otvorenoj ekonomiji. Tokom 2020. godine, usljed pada privredne aktivnosti u zemljama glavnim spoljnotrgovinskim partnerima Republike Srpske, došlo je do pada spoljne tražnje. Ovo je uticalo na smanjenje aktivnosti kod izvozno orijentisanih grana prerađivačke industrije u Republici Srpskoj i smanjenje spoljnotrgovinske razmjene Republike Srpske. Negativni efekti na domaću privredu evidentni su kroz smanjenje krajnje potrošnje, odnosno domaće tražnje, što se odrazilo i na kretanje cijena i najvećim dijelom uticalo na pojavu deflacije.

Istovremeno, s ciljem ublažavanja negativnih efekata restriktivnih mjera „zatvaranja”, Vlada Republike Srpske je sprovela mjere podrške privredi i mjere zaštite zdravlja stanovništva, što je kroz povećanje javnih rashoda i smanjenja budžetskih prihoda uticalo na fiskalnu poziciju zemlje i kao posljedicu imalo povećanje fiskalnog deficita na 5,1% BDP-a i rast javnog duga za 4,9 p. p. na 42,5% BDP-a. Ipak, tržište rada je zadržalo stabilnost i u 2020. godini zabilježen je rast broja zaposlenih i pad broja nezaposlenih, te povećanje prosječnih plata i penzija.

Prema procjeni Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske (RZS RS)⁵⁹, stopa pada BDP-a Republike Srpske u 2020. godini je iznosila 2,5% (kvartalno: QI: 1,6%; QII: -6%; QIII: -3,3% i QIV: -1,8%), što je manje od projektovanog u prethodnom Dokumentu i jedna od najmanjih stopa pada u regionu. Razlog za to može se naći u brznoj reakciji Vlade, kroz pomenuti program podrške privredi.

Grafikon 1. Doprinos rastu tromjesečnog BDP u p. p, proizvodni pristup

Izvor: RZS RS, MF RS

Posmatrajući po područjima klasifikacije djelatnosti, a uvažavajući strukturu BDP-a, najveći doprinos padu BDP-a dala je privredna aktivnost područja Industrija gdje je prosječan pad na godišnjem nivou iznosio 6,5%, te grupa područja Trgovina na veliko i trgovina na malo, opravka motornih vozila, motocikala; saobraćaj i skladištenje; djelatnosti pružanja smještaja, pripreme i posluživanja hrane, hotelijerstvo i ugostiteljstvo, gdje je prosječni pad iznosio 7,7%. Aktivnosti u grupi područja Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov i Građevinarstvo su ostvarile rast od 4,8% i 6,5%, te srazmjerno učešću u strukturi BDP-a djelimično neutralisale pad BDP-a.

Prema raspoloživim podacima, BDP Republike Srpske je u prvom kvartalu 2020. godine ostvario rast od 1,4%. Pojavom pandemije virusa korona (COVID 19), te mjera zatvaranja i ograničenja, na globalnom i lokalnom nivou došlo je do značajnog pada privredne aktivnosti u drugom kvartalu, te je realna stopa rasta BDP-a iznosila 6,9%. U strukturi BDP-a najveći pad privredne aktivnosti u drugom kvartalu zabilježen je u

⁵⁹ www.rzs.rs.ba, 9.4.2022.

grupama područja Industrija (-9,8%) i Usluge (-5,6%). U okviru industrije najveći pad je bio u prerađivačkoj industriji, dok je u okviru usluga najveći pad zabilježen u područjima Trgovina na veliko i trgovina na malo, opravka motornih vozila, motocikala; saobraćaj i skladištenje; djelatnosti pružanja smještaja, pripreme i posluživanja hrane, hotelijerstvo i ugostiteljstvo, te područjima Umjetnost, zabava i rekreacija; ostale uslužne aktivnosti. Istovremeno, došlo je do smanjenja obima spoljnotrgovinske razmjene. S druge strane, kao rezultat primjene Zakona o podsticajima u privredi Republike Srpske⁶⁰, povećanja plata u javnoj upravi od početka 2020. godine (prije pandemije), kao i mjera Vlade Republike Srpske radi očuvanja radnih mjesta i plata radnika tokom pandemije, povećane su prosječne plate nakon oporezivanja i smanjen je broj nezaposlenih lica.

Prema podacima o krajnjoj potrošnji Uprave za indirektno oporezivanje⁶¹, krajnja potrošnja u Republici Srpskoj iskazana na PDV prijavama u prvih devet mjeseci 2020. godine manja je za 4,7% u odnosu na isti period prethodne godine, što pokazuje negativan uticaj pandemije na kretanje potrošnje. Poređenja radi, u istom periodu 2019. godine ostvaren je rast krajnje potrošnje u Republici Srpskoj za 5,9% u odnosu na isti period 2018. godine, dok je na godišnjem nivou taj rast iznosio 4,9%.

Prema rashodovnom pristupu, padu BDP-a najviše je doprinio povećani deficit spoljnotrgovinske razmjene kao rezultat značajno većeg pada izvoza (13,9%) u odnosu na pad uvoza (3,8%). S druge strane pad BDV je neutralisan rastom bruto investicija u stalna sredstva od 10,1%. Prema namjeni investicija najveći rast je ostvaren u oblasti zdravstvene zaštite, građevinarstva i javne uprave. Takođe, ukupna potrošnja je porasla za 1,1% kao rezultat rasta privatne potrošnje za 0,2% i rasta potrošnje države od 3,9%, usljed značajnih izdataka za nabavku robe i usluga potrebnih u borbi protiv virusa korona.

Na osnovu kretanja makroekonomskih pokazatelja Republike Srpske u prethodnom periodu i u periodu januar-septembar 2021. godine, privrednih aktivnosti u Republici Srpskoj i zemljama okruženja, započetih aktivnosti i planiranih politika Vlade Republike Srpske, izrađene su procjene i projekcije kretanja makroekonomskih pokazatelja Republike Srpske za period 2021–2024. godina.

⁶⁰ „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 52/19

⁶¹ www.new.uino.gov.ba, 7.5.2022.

Tabela 1. Pregled makroekonomskih pokazatelja za period 2017-2021. godina, procjena za 2022. i projekcije za period 2023-2024. godina.

OPIS	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
BDP								
BDP nominalni, u mil. KM	10.099	10.701	11.251	11.132	11.894	12.690	13.410	14.260
Broj stanovništva, u mil.	1,15	1,15	1,14	1,14	1,13	1,12	1,12	1,11
BDP po stanovniku, u KM	8.759	9.322	9.848	9.795	10.529	11.287	11.986	12.810

OPIS	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
% rasta BDP-a, nominalno	4,6%	6%	5,1%	-1,1%	6,9%	6,7%	5,7%	6,3%
% rasta BDP-a, realno	3,1%	3,9%	2,5%	-2,5%	5,4%	4,5%	4,3%	4,6%
Inflacija – prosječna godišnja stopa (realne stope rasta %)	0,5%	1,2%	0,5%	-1,2%	1,2%	1,9%	1,1%	1,3%
Realni rast BDP-a	3,1	3,9	2,5	-2,5	5,4	4,5	4,3	4,6
Izvoz	14,7	7,4	1,5	-13,9	22,3	6,7	5,9	5,4
Uvoz	4,8	7,4	-2,4	-3,8	15,8	5,5	5,2	4,6
Privatna potrošnja *	2,6	2,5	2,8	0,2	3	2,7	2,9	2,8
Potrošnja države	-0,8	1,8	1,5	3,9	-0,5	1,3	0,8	1,2
Bruto investicije u stalna sredstva	-0,7	11	-2,1	10,1	2	9	6,8	8
Pretpostavke								
Prosječne neto plate u KM	831	857	906	956	1.005	1.055	1.087	1.130
Stopa nezaposlenosti % **	-	-	-	-	14,6%	13,7%	13%	12,5%

Izvor: RZS RS (2017-2021); procjena (2022) i projekcija (2023-2024) Ministarstva finansija Republike Srpske.

NAPOMENE:

*Privatna potrošnja obuhvata potrošnju domaćinstava i potrošnju NPISD (neprofitne institucije koje služe domaćinstvima).

**U skladu sa Uredbom Evropskog parlamenta i Savjeta, koja je stupila na snagu 1. januara 2021. godine, RZS RS izvršio je metodološko usklađivanje sadržaja upitnika ARS-a putem koga se prikupljaju podaci za 2021. godinu, tako da indikatori za drugo tromjesečje 2021. godine nisu u potpunosti uporedivi sa indikatorima objavljenim za prethodne godine. Iz tog razloga, u tabeli nisu prikazani podaci za prethodne godine.

Iako je u okviru projekcija međunarodnih finansijskih organizacija istaknut rizik po pitanju odvijanja procesa vakcinacije, poremećaja u lancima snabdijevanja i mogućnosti značajnog rasta inflacije, ipak se očekuje određeni oporavak privrede kako na globalnom nivou, tako i u zemljama EU. Polazeći od projekcija koje pretpostavljaju stabilizaciju privrede u zemljama EU, koje su najznačajniji spoljnotrgovinski partneri Republike Srpske, može se očekivati pozitivan uticaj na ekonomiju Republike Srpske kroz oporavak i jačanje izvozne tražnje, te rast izvoza. Pored toga, najavljene javne investicije pozitivno će se odraziti na povećanje proizvodnje i potrošnje, te doprinijeti rastu BDP-a. Ovo će uticati na ostale segmente privrede kroz povećanje proizvodnje, potrošnje, investicija, a time i uvoza. Naime, oporavak proizvodnje i izmjene poreskih zakona dovešće do povećanja zarada zaposlenih, koji će uz oporavak priliva iz inostranstva omogućiti povećanje privatne potrošnje. S druge strane, nastavak borbe sa pandemijom virusa korona i procesa vakcinacije zahtijevaće dalju podršku zdravstvenom sektoru, ali i privredi, što će biti pritisak na javnu potrošnju. Ipak, očekuje se nešto manja potrošnja države nego prethodne godine. Pretpostavka je da će oporavak spoljnotrgovinske razmjene imati značajan doprinos rastu BDP-a zbog bržeg rasta izvoza u odnosu na uvoz.

Raspoloživi makroekonomski pokazatelji u periodu januar-septembar 2021. godine na globalnom nivou ukazuju na stabilizaciju privrede. Prema podacima RZS RS⁶², realni BDP Republike Srpske u prva dva kvartala 2021. godine imao je pozitivnu stopu rasta (Q1: 2,3% i Q2: 10,2%), dok prosječan rast BDP u tom periodu iznosi 6,2%. Po područjima klasifikacije djelatnosti, u prvoj polovini godine sva područja su imala pozitivan doprinos ukupnom rastu BDP-a. Najveći rast (13%) imala su područja Industrija i Trgovina na veliko i trgovina na malo, opravka motornih vozila, motocikala; saobraćaj i skladištenje; djelatnosti pružanja smještaja, pripreme i posluživanja hrane, hotelijerstvo i ugostiteljstvo (3,8%). Slijede područja:

- građevinarstvo,
- informacije i komunikacije i
- javna uprava i odbrana;
- obavezno socijalno osiguranje;
- obrazovanje;
- djelatnosti zdravstvene zaštite i

⁶² www.rzs.rs.ba, 9.5.2022.

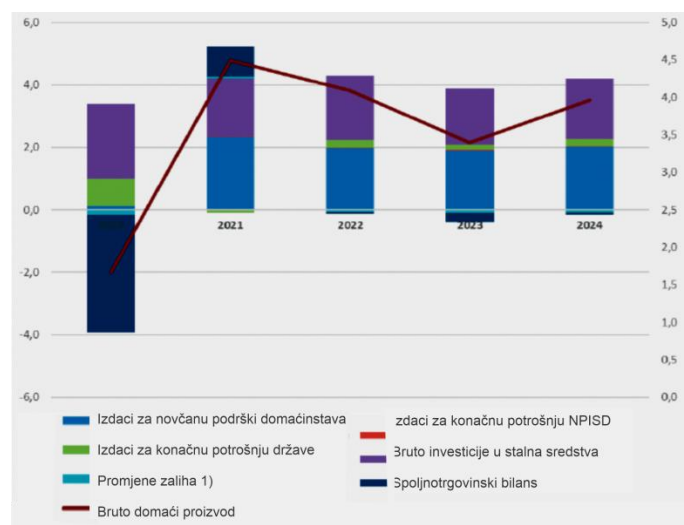
- socijalnog rada.

Očekuje se da će se rast BDP-a održati i u drugoj polovini godine, ali u nešto nižem intenzitetu. Na godišnjem nivou, rast će biti vođen rastom u grupama djelatnosti industrija i trgovina koje su bile najviše pogođene u prethodnoj godini. U skladu sa navedenim, očekuje se da će BDP Republike Srpske u 2021. godini ostvariti rast od 5,4%.

Projektovane stope privrednog rasta u periodu 2022–2024. godina iznose 4,5%, 4,3% i 4,6% respektivno, a ostvarenje projekcija u uslovima neizvjesnosti podložno je uglavnom spoljnim rizicima. Ipak, očekuje se dalji oporavak privredne aktivnosti, uz pozitivan doprinos potrošnje i investicija. Sve tri komponente domaće potrošnje pozitivno će se odraziti na povećanje privredne aktivnosti.

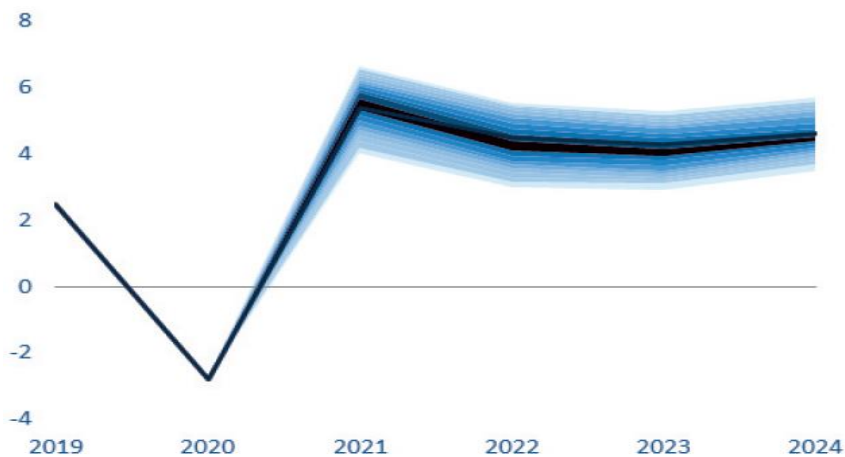
Prema projekcijama, stabilnost na tržištu rada i povećanje plata doprinijeće oporavku domaće potrošnje, čiji će rast ipak biti manji od ukupnog rasta BDP-a. Takođe, realizacija najavljenih investicija u energetske projekte i putnu infrastrukturu pozitivno će uticati na rast. Očekivani rast spoljne tražnje i izvozno orijentisane proizvodnje rezultiraće rastom izvoza (prosječno 6%). S druge strane, rast privatne potrošnje i investicija posljedično će uticati na povećanje uvoza (prosječno 5,1%). Iako se očekuje približno ujednačen rast izvoza i uvoza, veće učešće uvoza u BDP-u imaće za posljedicu da neto doprinos spoljno-trgovinske razmjene ima neutralan doprinos rastu. Potrošnja države će, nakon značajnog povećanja u 2020. godini, postepeno smanjiti svoje učešće u BDP-u.

Grafikon 2. Doprinos stopi realnog rasta projektovanog BDP, proizvodni pristup, p. p.

Izvor: MF RS

Grafikon 3. Projekcija kretanja BDP, godišnje stope rasta, %

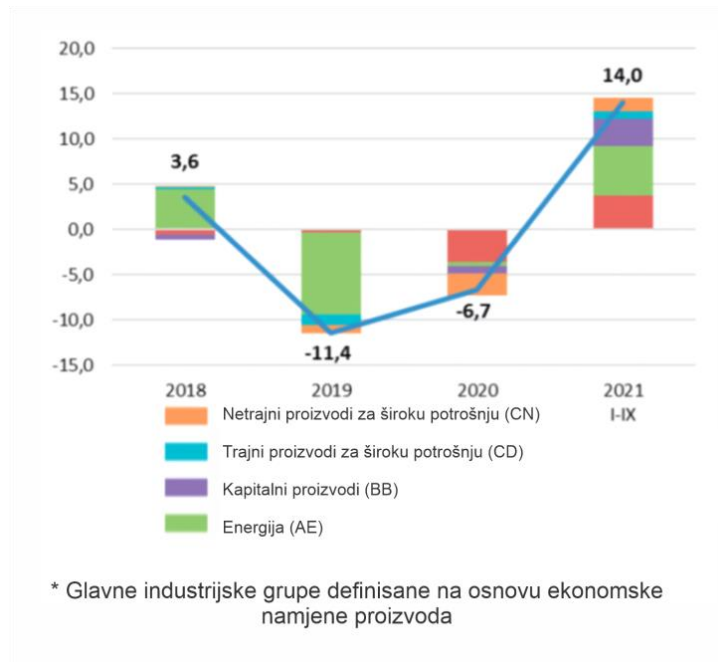

Izvor: MF RS

Industrijska proizvodnja Republike Srpske, čije se učešće u BDP-u procjenjuje na preko 19%, nakon nekoliko uzastopnih godina rasta, u 2019. godini je zabilježila pad. Pogoršanje ekonomskih prilika na izvoznim tržištima usljed širenja pandemije virusa korona u 2020. godini dodatno je negativno uticalo na kretanje industrijske proizvodnje u Republici Srpskoj koja bilježi prosječno godišnje smanjenje od 6,7%. Ovom smanjenju, posmatrano po glavnim industrijskim grupama (GIG), najviše je doprinijelo smanjenje proizvodnje intermedijarnih proizvoda od 10,9% i smanjenje proizvodnje netrajnih proizvoda za široku potrošnju od 12,3%. Posmatrano po područjima proizvodnje, najveći doprinos smanjenju ukupne industrijske proizvodnje, s obzirom na učešće od 53,8% u njenoj ukupnoj strukturi, dala je izvozno orijentisana Prerađivačka industrija koja je u posmatranom periodu zabilježila smanjenje proizvodnje od 10,3%. U području Proizvodnja i snabdijevanje el. energijom proizvodnja je bila manja za 3,9%, a u području Vađenja ruda i kamena, zabilježeno je smanjenje proizvodnje od 0,4%.

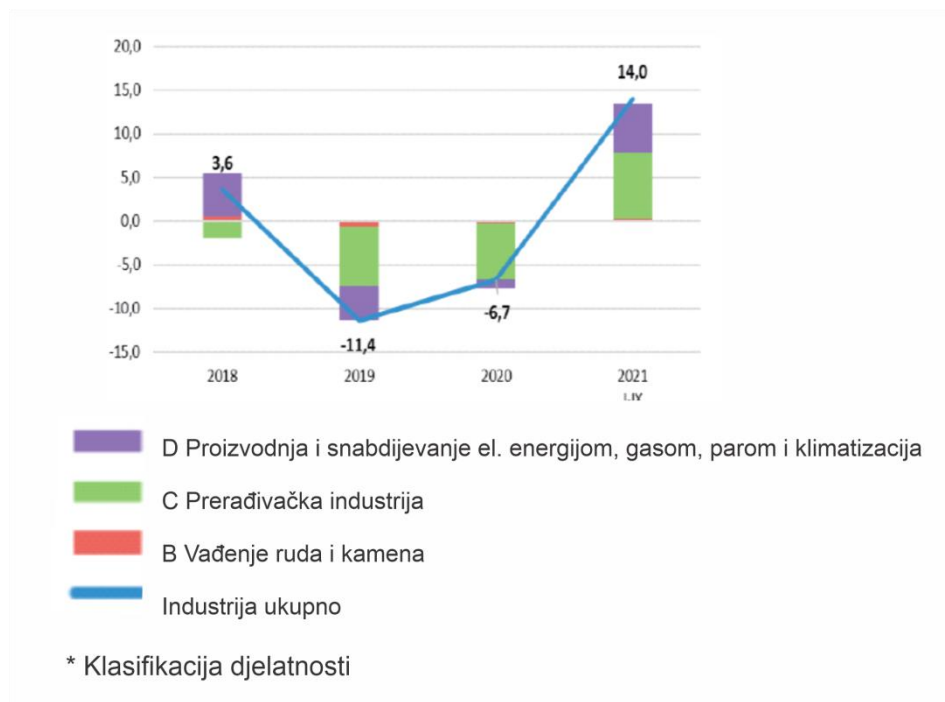
Smanjenje ukupnog obima industrijske proizvodnje u 2020. godini bilo je praćeno i smanjenjem broja zaposlenih u industriji od 1,5%, pri čemu je broj zaposlenih u području Vađenje ruda i kamena smanjen za 8,3%, broj zaposlenih u području Proizvodnja i snabdijevanje el. energijom smanjen je za 6,4%, dok je broj zaposlenih u Prerađivačkoj industriji povećan za 0,1%. Takođe, promet industrije u 2020. godini je smanjen za 7,2%, čemu je najveći doprinos dalo smanjenje prometa energije. Posmatrano po tržištima, promet industrije na domaćem tržištu smanjen je u 2020. godini za 14,9%, a promet na inostranom tržištu bio je manji za 0,6%.

Grafikon 4. Doprinos kretanju industrijske proizvodnje, prema GIG* (p. p.)

Izvor: RZS RS

Grafikon 5. Doprinos kretanju industrijske proizvodnje, prema KD* (p. p.)

Izvor: RZS RS

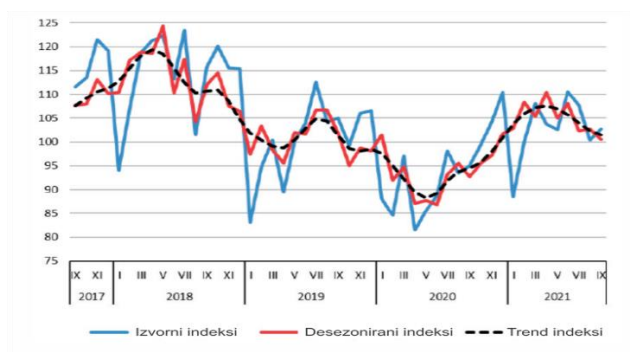
Poredeći period januar-septembar 2021. godine sa istim periodom prethodne godine industrijska proizvodnja je zabilježila prosječno povećanje od 14%. Posmatrano prema glavnim industrijskim grupama, povećanju ukupne industrijske proizvodnje u navedenom periodu najviše je doprinijelo povećanje proizvodnje energije za 14,9%. S druge strane, posmatrano po područjima proizvodnje, u navedenom periodu u sva tri područja zabilježen je rast proizvodnje, pri čemu je najveći doprinos rastu ukupne industrijske proizvodnje dala izvozno orijentisana Prerađivačka industrija, koja bilježi rast od 12,7%. U području Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija zabilježeno je povećanje proizvodnje od 19,9%, dok je u području Vađenje ruda i kamena zabilježeno povećanje proizvodnje od 2,9%.

U posmatranom periodu, zabilježeno je i smanjenje broja zaposlenih u industriji od 1,5%, čemu je najviše doprinijelo smanjenje broja zaposlenih u području Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom od 8,9%, dok je broj zaposlenih u području Vađenje ruda i kamena manji za 0,5%, a u području Prerađivačke industrije zabilježeno je smanjenje zaposlenih za 0,5%. Promet industrije u periodu januar-septembar 2021. godine veći je za 23,3% u odnosu na isti period prethodne godine, čemu je najviše doprinijelo povećanje prometa Intermedijarnih proizvoda. Posmatrano po tržištima, promet ostvaren na inostranom tržištu veći je za 30,5%, dok je promet na domaćem tržištu veći za 15,8%.

Zbog otvorenosti naše privrede, oporavak industrije i kretanje industrijske proizvodnje u narednom periodu, kao i do sada, zavisice od privrednih kretanja na tržištima naših glavnih trgovinskih partnera i od oporavka u tim zemljama od posljedica pandemije virusa COVID 19.

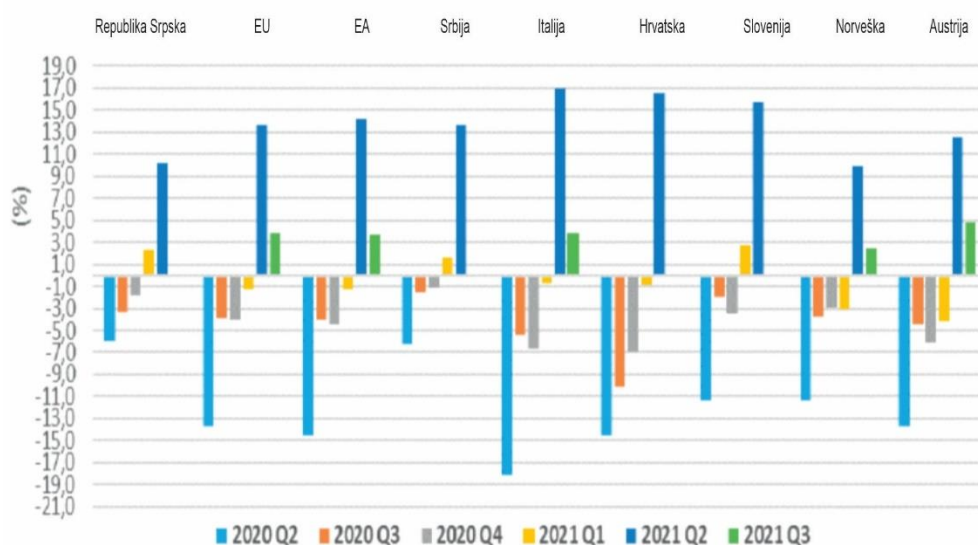
Grafikon 6. Indeksi kretanja industrijske proizvodnje, septembar 2017-septembar 2021.

(2015=100)

Izvor: RZS RS, MF RS

Grafikon 7. Realne stope rasta BDP (Q/Q-4) – poređenje Republike Srpske, EU, EA i najznačajnijih spoljnotrgovinskih partnera

Izvor: RZS RS, EUROSTAT

Dostupni podaci prezentovani na grafikonu 7 pokazuju da sve zemlje, najznačajniji spoljnotrgovinski partneri Republike Srpske, u drugom kvartalu 2021. godine bilježe visoke stope rasta BDP-a, a taj rast se nastavlja i u trećem kvartalu. Ovo ukazuje na oporavak privredne aktivnosti u svim ovim zemljama, što bi zajedno sa povoljnom strukturom industrijske proizvodnje (visoko učešće prerađivačke industrije i proizvodnje električne energije, u ukupnoj industrijskoj proizvodnji i njihove visoke prosječne godišnje stope rasta) trebalo dovesti do daljeg rasta industrijske proizvodnje i njenog još većeg uticaja na ukupni ekonomski rast u Republici Srpskoj. Naime, prema podacima iz Elektroenergetskog bilansa Republike Srpske za 2021. godinu⁶³, proizvodnja električne energije veća je od potrošnje i pri tome je bilansni višak za ovu godinu planiran u iznosu od 46% ukupno proizvedene električne energije (3.583,91 GWh), pri čemu je sigurnost snabdijevanja visoka, s obzirom na to da se koriste domaći izvori primarne energije.

Uzimajući u obzir sve navedeno, pretpostavlja se da će Republika Srpska, u periodu 2022–2024. godine, ostvariti pozitivne i rastuće stope rasta industrijske proizvodnje, doprinoseći time ukupnom planiranom privrednom rastu.

⁶³ www.vladars.net, 10.5.2022.

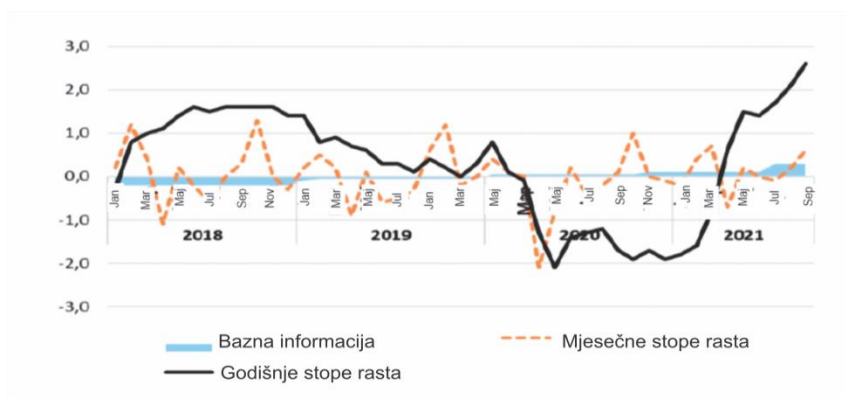
2.3.2. Inflacija

U 2020. godini Republika Srpska bilježi pad prosječnih godišnjih cijena od 1,2%. Najznačajniji doprinos padu cijena dao je odjeljak Prevoz (cijene su niže za 9%) i odjeljak Odjeća i obuća (cijene su niže za 10%). Istovremeno, najveći rast cijena zabilježen je u odjeljcima Alkoholna pića i duvan (4,5%) i Rekreacija i kultura (2,1%). Kao i u drugim zemljama, okolnosti izazvane pandemijom COVID 19 imale su deflatorni uticaj i na Republiku Srpsku. Na globalnom tržištu došlo je do povećanja ponude i smanjenja cijene nafte zbog značajnog pada potražnje za istom. U 2020. godini zabilježene su niže cijene i zbog različitih uredbi koje je usvojila Vlada Republike Srpske kojima se propisuju mjere za neposrednu kontrolu cijena u Republici Srpskoj. Cilj ove mjere bio je sprečavanje i suzbijanje nerealnih cijena i potencijalno nepravedno ponašanje pojedinačnih trgovaca, kako bi se zaštitili ekonomski interesi građana i omogućilo redovno snabdijevanje na tržištu. U istom periodu zadržala se niska i stabilna bazna inflacija.

U periodu januar-septembar 2021. godine, u poređenju sa istim periodom prethodne godine, cijene su prosječno više za 0,6%. Cijene su najviše rasle u odjeljku Prevoz (3%), usljed viših cijena u grupi Goriva i maziva (4,8%), zatim u odjeljku Alkoholna pića i duvan (1,5%), usljed viših cijena u grupi Duvan (2,1%). U istom periodu cijene su najviše pale u odjeljku Odjeća i obuća (cijene su niže za 10,2%), usljed sezonskih sniženja konfekcije i obuće tokom godine.

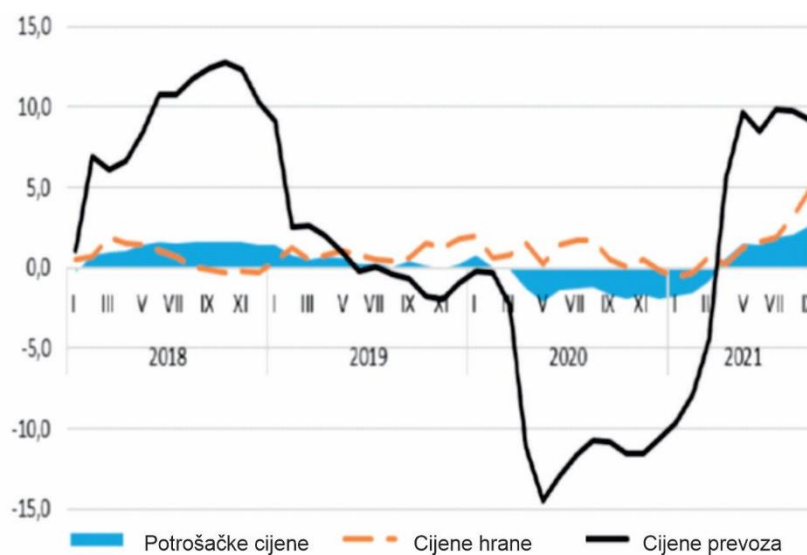
Posmatrajući godišnje indekse potrošačkih cijena, cijene robe su se oporavile u prvoj polovini 2021. godine, iako se deflacija zadržala u prvom kvartalu. U drugom i trećem kvartalu dolazi do inflacije usljed značajnog rasta cijena energenata.

Grafikon 8. Kretanje mjesečnih stopa rasta cijena, godišnjih stopa rasta i bazne inflacije (%)

Izvor: RZS RS, MF RS

Grafikon 9. Uticaj promjena cijena hrane i prevoza na ukupan nivo cijena u RS (%)

Izvor: RZS RS

Na kretanje cijena uglavnom utiču izgledi za ekonomski rast i očekivano kretanje cijena primarnih proizvoda na svjetskom tržištu. Osnovna inflacija u Republici Srpskoj ostala je niska i stabilna u 2021. godini. Tokom ove godine došlo je do rasta cijena, vođenih prije svega efektom niske baze cijena nafte iz prethodne godine, ali i njihovim snažnim rastom usljed sve veće potražnje za naftom tokom ove godine. Očekivalo se da će potražnja za naftom dostići pretpandemijski prag krajem 2021. ili početkom 2022. godine, te da je na putu da nadmaši ponudu. Dodatna prijetnja visokim cijenama nafte su i uska grla u lancu snabdijevanja naftom. Očekivalo se da će se deficit snabdijevanja naftom pretvoriti u suficit sredinom 2022. godine, ublažavajući pritisak na naftu i inflaciju i opravdavajući trenutni oprezan pristup alijanse OPEK+ u ublažavanju kolektivnih rezova.

Očekivalo se da će u 2021. godini cijene sirove nafte u prosjeku iznositi 70 dolara po barelu, što je povećanje od 70 posto, te da će ostati na visokom nivou početkom 2022. godine (74 dolara po barelu), ali će u drugoj polovini godine početi da opada kako potražnja za naftom bude jačala i dostizala nivoe prije pandemije, a ograničenja u snabdijevanju budu popuštala. Predviđeno je da će se cijene neenergetskih proizvoda, uključujući poljoprivredne proizvode i metale, smanjiti u 2022. godini, nakon snažnog rasta 2021. godine. Upotreba sirove nafte kao zamjene za prirodni gas predstavlja veliki rizik za povećanje tražnje, iako bi veće cijene energije mogle uticati na globalni rast. U evrozoni, kao značajnom spoljnotrgovinskom partneru, inflacija će porasti sa 0,3% u

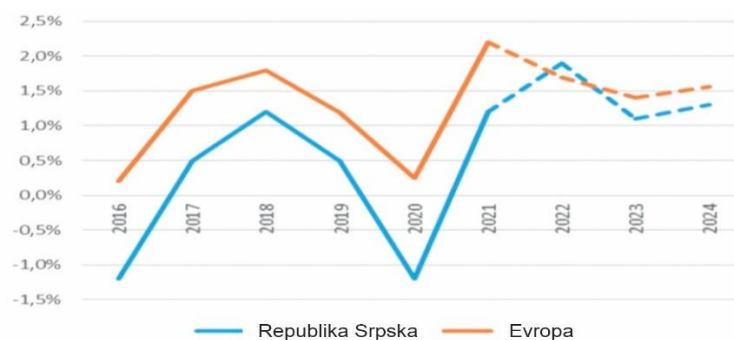
2020. godini na 2,2% u 2021. godini, nakon čega se očekuje stagnacija u srednjoročnom posmatranom periodu.

Posmatrajući lokalno, Vlada Republike Srpske donijela je Uredbu o određivanju marže koja se primjenjuje prilikom formiranja cijena naftnih derivata koja je stupila na snagu 14. aprila 2021. godine. Ovom uredbom utvrđuje se postojanje uslova za propisivanje mjera neposredne kontrole cijena na teritoriji Republike Srpske određivanjem maksimalnih iznosa marži koje se primjenjuju prilikom formiranja cijena naftnih derivata. U novembru 2021. godine, Vlada Republike Srpske usvojila je Uredbu o izmjeni Uredbe o ograničavanju marži u prometu robe, kojom se postojeće marže u prometu na malo umjesto dosadašnjih 10% smanjuju na 8%, a postojeće marže u prometu na veliko umjesto dosadašnjih 8% smanjuju na 6%.

Imajući u vidu navedeno, uz procijenjeni rast cijena sirove nafte i hrane na svjetskom tržištu, te mogući rast cijena određenih proizvoda usljed ograničenih mogućnosti isporuke, procjenjujemo da će cijene u Republici Srpskoj prosječno porasti za 1,2% u 2021. godini. Bilo je očekivano da će se nagli rast cijena koji je zabilježen u Evropi i svijetu sa zakašnjenjem najviše odraziti na cijene u Republici Srpskoj krajem tekuće i početkom 2022. godine. Prema očekivanjima Svjetske banke, u 2022. godini cijena sirove nafte će porasti za 6%, dok će cijene hrane u prosjeku ostati na istom nivou kao u 2021. godini.

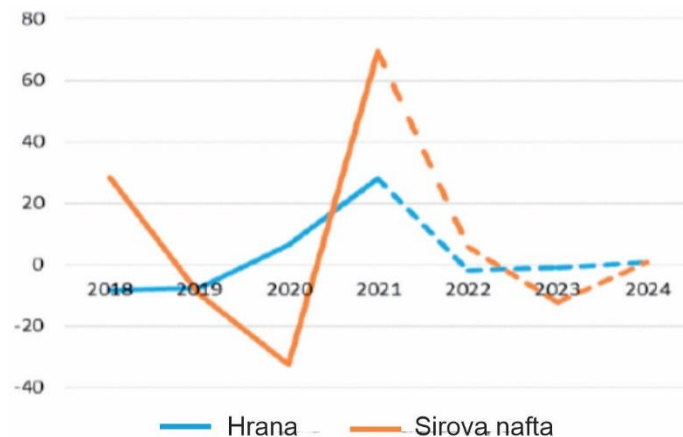
Nakon visokih stopa rasta cijena početkom 2022. godine očekuje se stabilizacija cijena tokom ostatka godine, a projektovana prosječna godišnja stopa inflacije za 2022. godinu iznosi 1,9%. Na grafikonima 10. i 11. može se vidjeti uporedni prikaz kretanja cijena u Republici Srpskoj i evrozoni, te kretanje cijena sirove nafte i hrane na svjetskom tržištu.

Grafikon 10. Kretanje prosječnih stopa inflacije u Republici Srpskoj i evrozoni

Izvor: RZS RS; MF RS; MMF

Grafikon 11. Kretanje cijena sirove nafte i hrane na svjetskom tržištu 2018-2020. i projekcije za 2021-2024. (%)

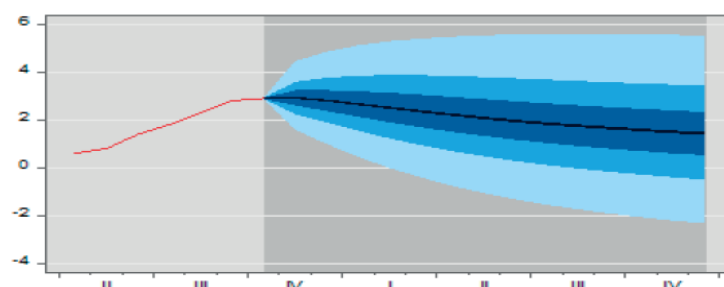
Izvor: WB Commodity Markets, Oct 2021

Nakon rasta cijena, međunarodne finansijske institucije očekuju da će cijena sirove nafte u 2022. i 2023. godini pasti, a cijena hrane bi trebala ostati na istom nivou. Polazeći od navedenog, pretpostavke da će regulisane cijene ostati na istom nivou ekonomskog rasta, te očekivanog rasta plata i potrošnje očekuje se da će prosječne potrošačke cijene u 2023. i 2024. godini porasti za 1,1% i 1,3%, respektivno.

Grafikon 12 daje slikoviti prikaz projektovanog kretanja godišnjih stopa inflacije zaključno sa krajem 2022. godine. Lijevi (neosjenčeni) dio grafikona prikazuje ostvarene godišnje stope inflacije, dok desni (osjenčeni) dio prikazuje projektovane stope inflacije i stepen pouzdanosti projekcije (30%, 60% i 90%).

Nastavak linije u osjenčenom dijelu predstavlja osnovnu projekciju, odnosno očekivani rezultat sa najvećom vjerovatnoćom ostvarenja. Osjenčeni intervali (stepeni pouzdanosti) oko osnovne projekcije predstavljaju moguće odstupanje od osnovne projekcije u slučaju ostvarenja potencijalnih rizika.

Grafikon 12. Projekcija kretanja cijena i neizvjesnost

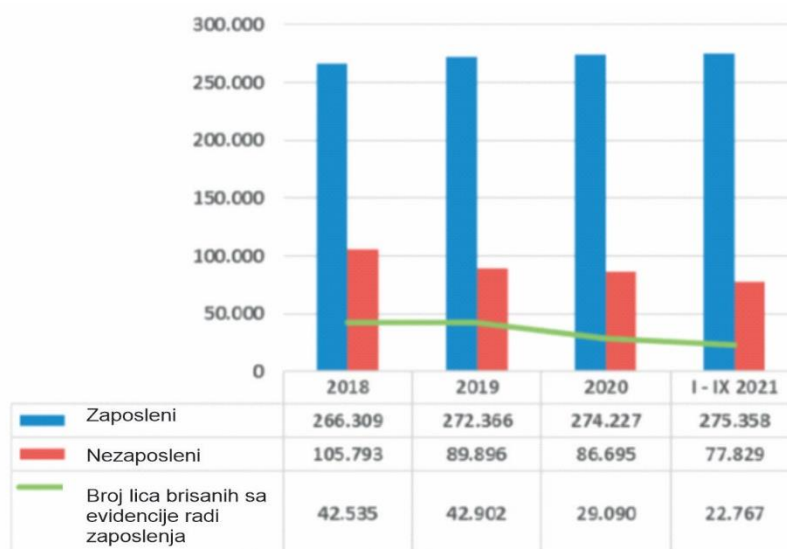
Izvor: MF RS

2.3.3. Tržište rada

I pored negativnih efekata pandemije virusa COVID 19 na privredu, situaciju na tržištu rada karakterišu relativno povoljna kretanja. Tome su u značajnoj mjeri doprinijele mjere Vlade Republike Srpske koje se odnose na podršku privrednim subjektima s ciljem očuvanja radnih mjesta i plata.

Pozitivna kretanja odnose se na povećanje broja zaposlenih i smanjenja broja nezaposlenih lica. Prosječan broj zaposlenih lica povećan je za 0,7% na godišnjem nivou i iznosi 274.227 lica. Najveći doprinos ovom rastu zabilježen je u oblasti Prerađivačka industrija, Građevinarstvo, te Djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalnog rada. Još jedna potvrda dobrih rezultata na tržištu rada su i podaci JU Zavod za zapošljavanje Republike Srpske⁶⁴ (Zavod), prema kojima je prosječan broj nezaposlenih lica na godišnjem nivou smanjen za 3,6% ili 3.201 lice i iznosio je 86.695 lica.

Grafikon 13. Kretanje zaposlenih, nezaposlenih i lica brisanih sa evidencije radi zaposlenja

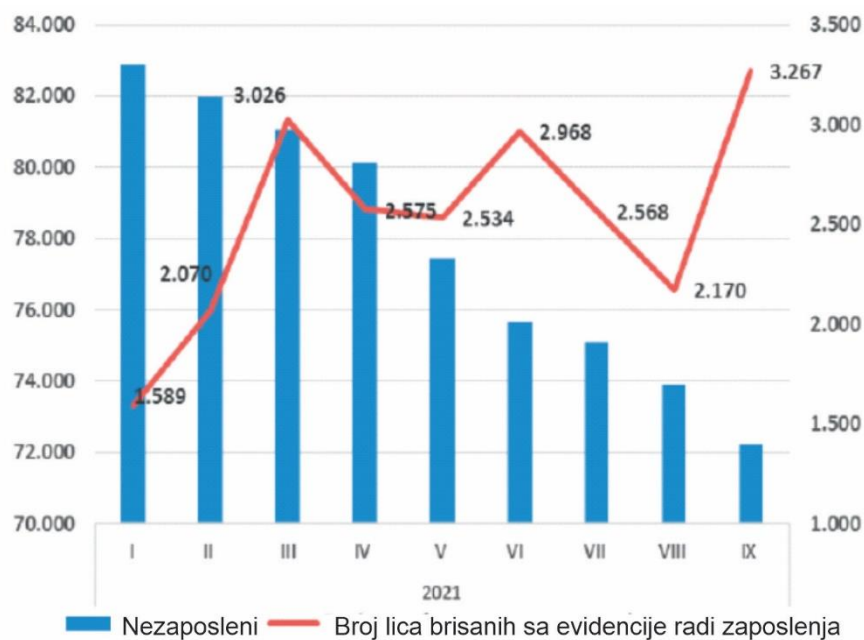
Izvor: RZS RS, JU ZZZ RS

Stopa zaposlenosti je povećana za 3,3 p. p., sa 42,2% u 2019. godini na 45,5% u 2020. godini, te bilježi rast u drugom i trećem kvartalu, dok u četvrtom kvartalu imamo blagi pad. Povećanje zaposlenosti rezultat je rasta stope aktivnosti i smanjenja stope neaktivnosti.

⁶⁴ <http://www.zzrs.org/>, 11.5.2022.

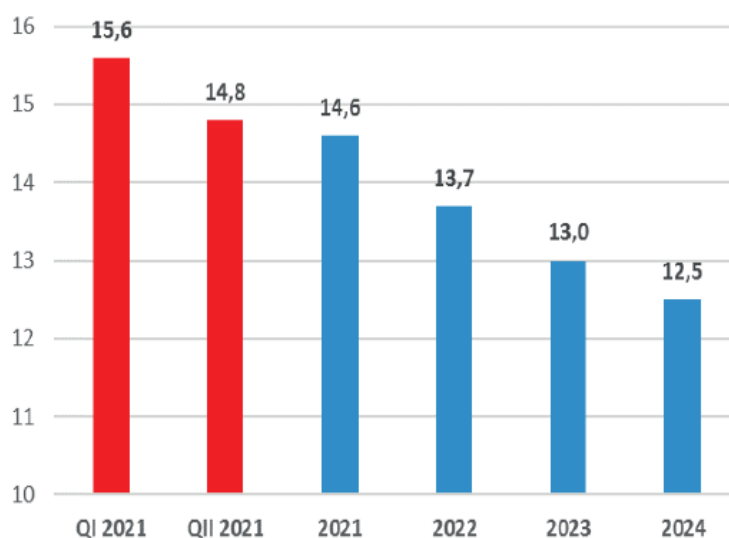
Prosječan broj nezaposlenih za devet mjeseci 2021. godine iznosi 77.829 lica i predstavlja smanjenje od 11,4% u odnosu na isti period prethodne godine. Broj lica brisanih sa evidencije Zavoda radi zaposlenja iznosi 22.767 lica i veći je za 10,6% na godišnjem nivou. Zaključno sa 31. martom 2021. godine, u Republici Srpskoj registrovano je 275.358 zaposlenih, što predstavlja povećanje od 0,7% u odnosu na septembar 2020. godine, dok u odnosu na mart iste godine predstavlja rast od 0,1%. Prema područjima djelatnosti, najznačajnije smanjenje broja zaposlenih lica bilo je u području Djelatnosti pružanja smještaja, pripreme i posluživanja hrane, hotelijerstvo i ugostiteljstvo, te djelatnost Trgovina na veliko i malo, popravka motornih vozila i motocikala (poredi se mart 2021. godine sa septembrom 2020. godine). Najznačajnije povećanje zaposlenih zabilježeno je u području Djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalnog rada, te djelatnost Obrazovanja.

Grafikon 14. Prosječan broj nezaposlenih i lica brisanih sa evidencije radi zaposlenja

Izvor: JU ZZZ RS

Grafikon 15. Stopa nezaposlenosti, ostvarenje i projekcije

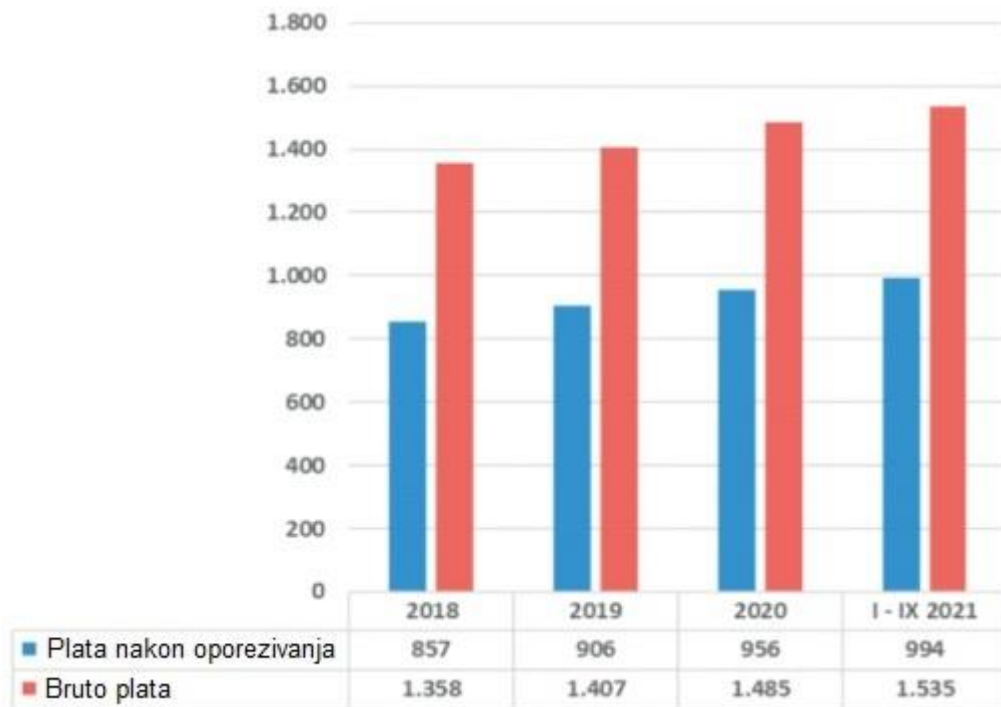

Izvor: MF RS

Prema podacima iz Ankete za 2021. godinu, prosječna stopa zaposlenosti za dva kvartala iznosi 42,5% (QI: 42,3 i QII: 42,6%), dok stopa nezaposlenosti iznosi 15,2% (QI: 15,6% i QII: 14,8%). U drugom kvartalu zabilježeno je povećanje stope zaposlenosti za 0,2 p. p. (starosna grupa (20-64)) i smanjenje stope nezaposlenih za 0,8 p. p. Uz nastavak trenda rasta zaposlenih i smanjenja broja nezaposlenih, projektovane stope nezaposlenosti se kreću od 14,6% za 2021. godinu do 12,5% u 2024. godini.

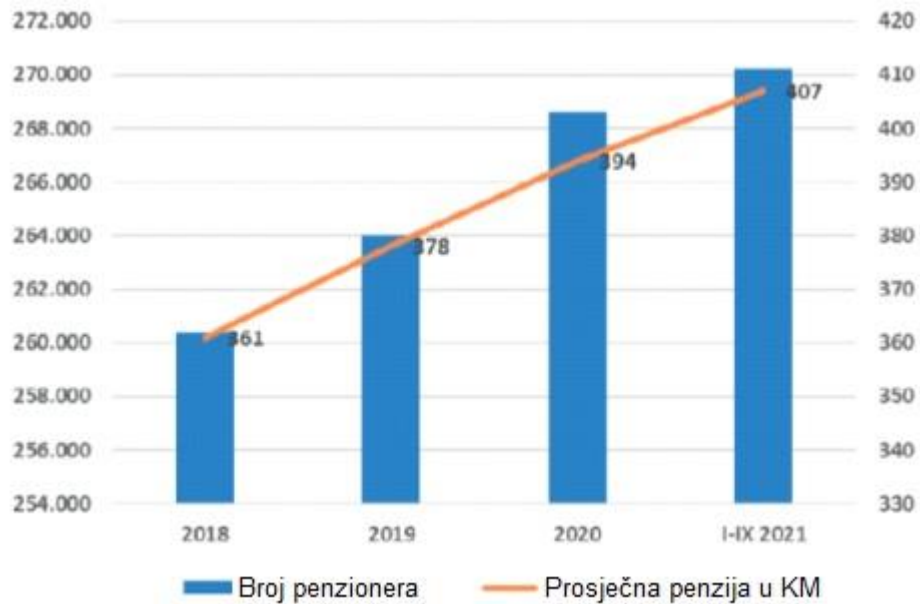
Kada je riječ o platama, pozitivan trend rasta plata nastavljen je i u 2020. godini uprkos negativnim efektima pandemije. Kao rezultat primjene Zakona o podsticajima u privredi Republike Srpske povećanja plata u javnoj upravi od početka 2020. godine (prije pandemije), kao i mjera Vlade Republike Srpske radi očuvanja radnih mjesta i plata radnika tokom pandemije, povećane su prosječne plate nakon oporezivanja. Prosječna plata nakon oporezivanja (neto plata) u 2020. godini iznosila je 956 KM i u odnosu na 2019. imala je nominalni rast od 5,5%, a uz doprinos deflacije realni rast od 6,8%. Najveća plata nakon oporezivanja isplaćena je u oblasti Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja (1.449 KM), dok je najniža plata isplaćena u oblasti Građevinarstvo (661 KM).

Grafikon 16. Prosječna bruto plata i plata nakon oporezivanja

Izvor: RZS RS

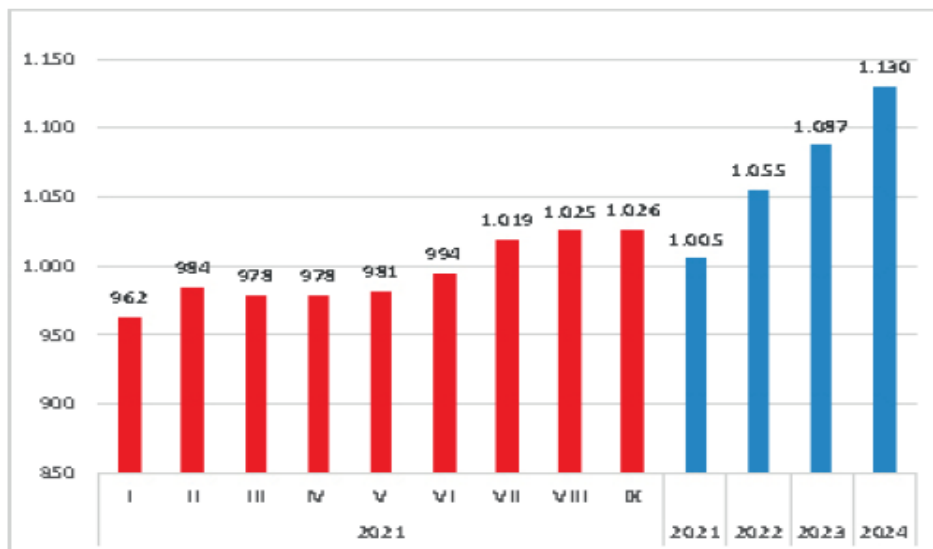
Grafikon 17. Prosječna penzija i broj penzionera

Izvor: Fond PIO RS

Prosječna penzija za 2020. godinu iznosila je 394 KM, uz nominalni rast od 4,1%, dok je prosječan broj penzionera iznosio 268.627 lica.

Grafikon 18. Prosječna plata nakon oporezivanja, ostvarenje i projekcije

Izvor: RZS RS, MF RS

Za period januar-septembar 2021. godine prosječna plata nakon oporezivanja iznosi 994 KM, što predstavlja nominalni rast od 4,5% na godišnjem nivou. Za naredni period očekuje se blagi rast plata, tako da će se plata nakon oporezivanja kretati u rasponu od 1.005 KM u 2021. do 1.130 KM u 2024. godini.

Trend rasta penzija nastavlja se i u 2021. godini kada je za devet mjeseci isplaćena prosječna penzija u iznosu od 407 KM i u odnosu na isti period prethodne godine veća je za 3,3%. Takođe, bilježimo i blago povećanje broja penzionera, tako da prosječan broj penzionera za pomenuti period iznosi 270.236 lica.

2.3.4. Spoljni sektor

Ostvareni obim spoljnotrgovinske razmjene robe u Republici Srpskoj u 2020. godini iznosio je 7,9 mlrd. KM, što je nominalno manje za 6,3% u odnosu na prethodnu godinu, a rezultat je smanjenja izvoza od 6% i smanjenja uvoza od 6,5%. Nešto veće smanjenje uvoza dovelo je do smanjenja spoljnotrgovinskog deficita za 7,9%, odnosno za 92,6 miliona KM, dok je pokrivenost uvoza izvozom dostigla 75,9%. Učešće izvoza i uvoza robe u BDP iznosilo je 30,5% i 40,2%, što je smanjenje za 1,6 p. p. i 2,3 p. p.

respektivno. Tako da je otvorenost privrede Republike Srpske kao odnos spoljnotrgovinske razmjene i BDP iznosila 70,7% i manja je za 3,9% u odnosu na 2019. godinu.

Prema klasifikaciji djelatnosti (KD), smanjenju izvoza i uvoza u 2020. godini najviše je doprinijelo smanjenje u području Prerađivačka industrija za 6,8 p. p. i 5,3 p. p. respektivno. Prema navedenoj klasifikaciji, Prerađivačka industrija najviše učestvuje u strukturi izvoza i uvoza sa oko 85,1% i 93,2% respektivno, što direktno najviše određuje kretanje spoljnotrgovinske razmjene.

Posmatrajući izvoz proizvoda prema standardnoj međunarodnoj trgovinskoj klasifikaciji (SMTK) smanjenju izvoza u 2020. godini najviše je doprinijelo smanjenje izvoza u sektorima:

- hemijski proizvodi,
- sirove materije nejestive, osim goriva i
- mineralna goriva i maziva.

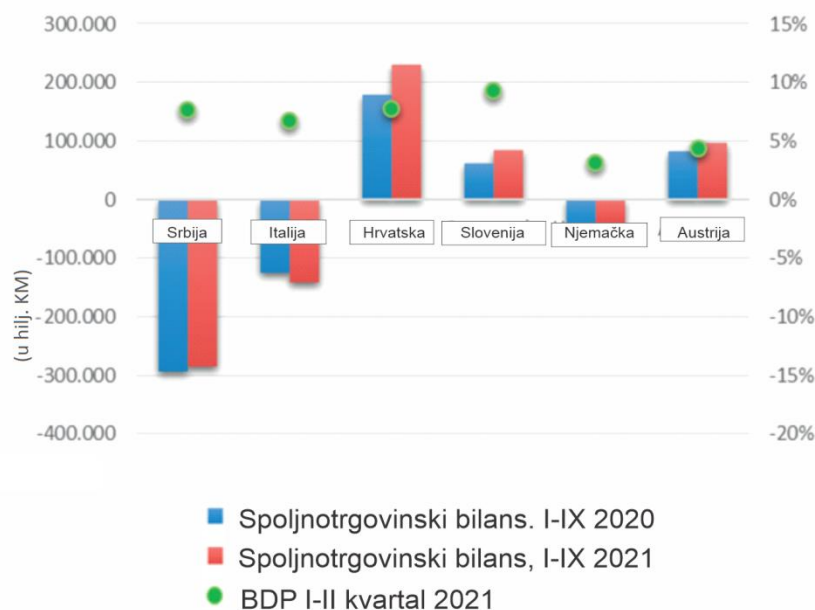
S druge strane, najveći doprinos smanjenju uvoza prema SMTK zabilježen je u područjima Mašine i transportna sredstva, Proizvodi razvrstani prema materijalu i Mineralna goriva i maziva. Posmatrano po grupama proizvoda, najveće učešće u izvozu ostvaruje električna energija sa 250 miliona KM, što iznosi 7,4% od ukupnog izvoza, dok najveće učešće u uvozu ostvaruju lijekovi, sa ukupnom vrijednošću od 204 miliona KM, što iznosi 4,6% od ukupnog uvoza.

Prema Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (World Trade Organization – WTO) globalna ekonomija je spremna za oporavak, iako neravnomjeran nakon šoka izazvanog pandemijom. U svojoj trgovinskoj statistici i prognozi trgovine za 2021. godinu, WTO procjenjuje da će se svjetska trgovina robom povećati za 8% u 2021. godini, nakon pada od 5,3% u 2020. godini. Takođe, treba napomenuti da je EU usvojila instrument za privremeni oporavak Next Generation EU vrijedan 750 mlrd. evra za rješavanje neposredne ekonomske i socijalne štete izazvane pandemijom virusa korona, koji se odnosi na period 2021–2027. godina. S obzirom na to da je privreda Republike Srpske mala i tranziciona ekonomija sa ograničenim resursima i ograničenim tržištem, značajno je podložna uticajima iz okruženja. Posmatrajući po grupacijama zemalja, Republika Srpska ostvaruje sa zemljama EU oko 76% izvoza, odnosno oko 60% uvoza robe, što zemlje EU svrstava u naše najznačajnije spoljnotrgovinske partnere. Može se očekivati

da će se ekonomska kretanja, odnosno brzina oporavka privrede u zemljama EU odraziti na kretanja u privredi Republike Srpske.

U periodu januarseptembar 2021. godine došlo je do pozitivnih kretanja u spoljnotrgovinskoj razmjeni Republike Srpske, pri čemu je obim spoljnotrgovinske razmjene povećan za 25,4% u odnosu na isti period 2020. godine. Veći rast izvoza (29,9%) u odnosu na rast uvoza (22,1%) imao je za rezultat da pokrivenost uvoza izvozom iznosi 79,7%. Istovremeno, spoljnotrgovinski deficit iznosi 809,7 miliona KM. Treba imati u vidu da je jedan od razloga koji su doveli do značajnog rasta spoljne trgovine u posmatranom periodu niska baza iz istog perioda 2020. godine pod uticajem pandemije COVID 19.

Grafikon 19. Spoljnotrgovinski bilans Republike Srpske sa najznačajnijim spoljnotrgovinskim partnerima i realne stope rasta BDP za Q1-2 2021. godine

Izvor: RZS RS, Republički zavod za statistiku R. Srbije, EUROSTAT

Na grafikonu 19 vidi se da je Republika Srpska u periodu januar-septembar 2021. godine ostvarila spoljnotrgovinski suficit sa Hrvatskom, Slovenijom i Austrijom, gdje je došlo do povećanja spoljnotrgovinskog suficita u odnosu na isti period prethodne godine za 38%, 29% i 16% respektivno. S druge strane, u posmatranom periodu, sa Srbijom i Njemačkom ostvareno je smanjenje spoljnotrgovinskog deficita, dok je sa Italijom isti

povećan. Takođe, date su i prosječne realne stope rasta BDP u prva dva/tri kvartala 2021. godine, koje ukazuju na oporavak privrede u svim posmatranim zemljama⁶⁵.

Po grupama proizvoda, najveći doprinos rastu izvoza u periodu januar – septembar 2021. godine, u poređenju sa istim periodom 2020. godine, dao je izvoz sledećih proizvoda:

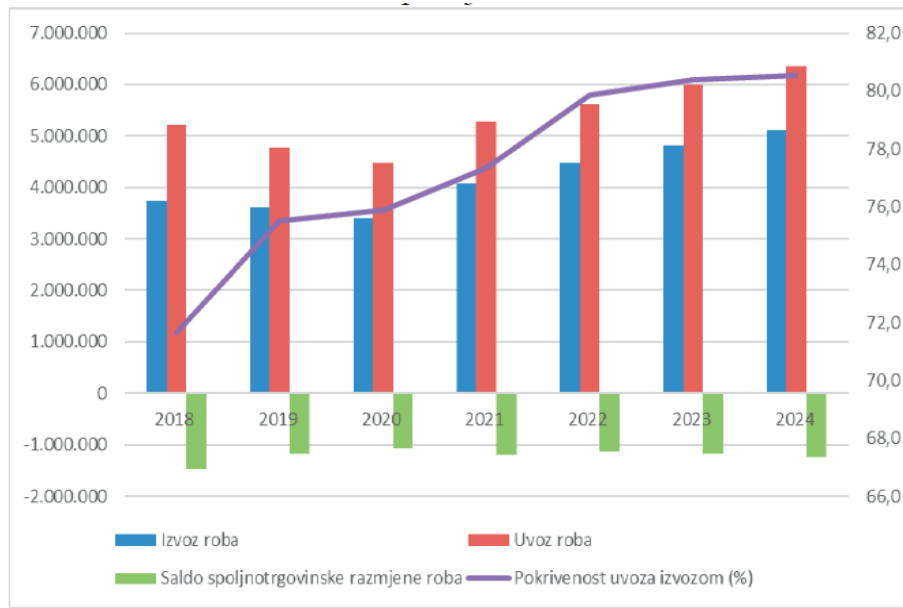
- drvo obrađeno,
- vodonik,
- plemeniti (rijetki) gasovi i
- ostali nemetali i električna energija.

U posmatranom periodu najveće učešće u izvozu ostvaruje električna energija sa 264,1 milion KM, što iznosi 8,3% od ukupnog izvoza. Proizvodnja električne energije u Republici Srpskoj bazira se na termoelektranama na domaći ugalj, koje u ukupnoj proizvodnji električne energije u 2021. godini učestvuju sa 64% i na hidroelektranama (bez malih elektrana) koje proizvode 30%. Sigurnost snabdijevanja je visoka, s obzirom na to da se koriste domaći izvori primarne energije. S druge strane, najveći doprinos rastu uvoza dali su naftna ulja i ulja dobijena od bitumenskih minerala (osim sirovih) i električna energija, koji su imali nominalne stope rasta od 34,9% i 160,2%, respektivno. Najveće učešće u uvozu ostvaruju naftna ulja i ulja dobijena od bitumenskih minerala (osim sirovih), lijekovi i lični automobili.

Prema statističkim procedurama, u periodu januar – septembar 2021. godine redovan uvoz u ukupnom uvozu učestvuje sa 86,9%, dok uvoz na unutrašnju obradu i uvoz nakon vanjske obrade učestvuju sa 13% i 0,1%, respektivno. Najveći doprinos rastu uvoza je imao rast redovnog uvoza.

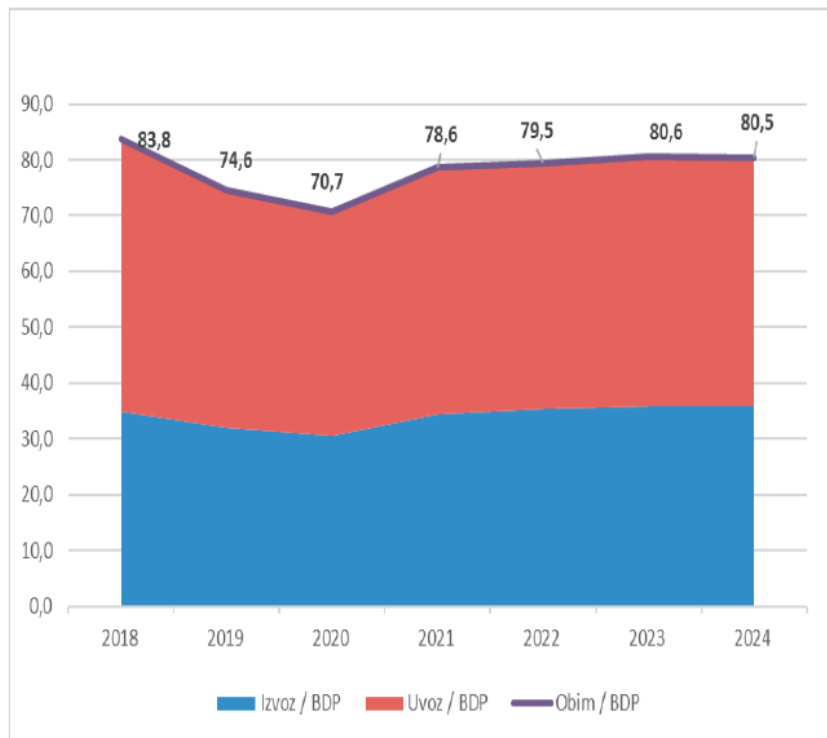
⁶⁵ ec.europa.eu/eurostat, 15.5.2022.

Grafikon 20. Pregled kretanja spoljnotrgovinske robne razmjene

Izvor: RZS RS

Grafikon 21. Robna razmjena u odnosu na BDP

Izvor: RZS RS. MF RS

Imajući u vidu neizvjesnost u pogledu intenziteta i trajanja pandemije izazvane virusom korona, kao i zdravstvene, socijalne i ekonomske posljedice u kratkom i srednjem roku prilikom izrade projekcija izvoza i uvoza robe, krenulo se od analize kretanja spoljnotrgovinske razmjene u Republici Srpskoj u prethodnom periodu. Takođe, u obzir su uzete raspoložive projekcije međunarodnih finansijskih institucija, koje se odnose na očekivano kretanje realnih stopa BDP-a kod naših najznačajnijih spoljnotrgovinskih partnera.

Na osnovu navedenog, procjenjuje se da će izvoz robe u 2021. godini biti nominalno veći za 20,2%, a u narednom periodu očekuje se nastavak rasta izvoza robe od 9,9% u 2022. godini, 7,5% u 2023. godini i 6,3% u 2024. godini. Istovremeno, procjena je da će uvoz robe u 2021. godini nominalno rasti za 17,9%, dok su za naredni period projektovane stope rasta uvoza od 6,4% u 2022. godini, 6,9% u 2023. godini i 6,1% u 2024. godini. U posmatranom periodu projektovane su neznatno veće stope rasta izvoza u odnosu na rast uvoza robe što će se odraziti na blago povećanje stope pokrivenosti uvoza izvozom, koja bi u 2024. godini trebalo da iznosi 80,5%.

Prema podacima Centralne banke BiH⁶⁶, u 2020. godini u Republici Srpskoj su evidentirane neto strane investicije u iznosu od 285,1 milion KM (tokovi). U strukturi direktnih stranih investicija u 2020. godini, na vlasničke udjele odnosi se 46,1 milion KM, zadržane zarade iznosile su 175,3 miliona KM, dok je ostali kapital iznosio 63,6 miliona KM. Prema istom izvoru, ukupne strane investicije u Republiku Srpsku su do kraja 2020. godine iznosile 5.551,9 miliona KM (stanje). Ovakva kretanja u tokovima SDI, odnosno pad u iznosu od 28,3% u odnosu na 2019. godinu su i očekivana zbog izuzetno nepovoljnih uslova poslovanja prouzrokovanih pandemijom COVOD 19. Međutim, i pored smanjenja priliva SDI u Republiku Srpsku u 2020. godini, neophodno je istaći da je pad SDI u Republiku Srpsku manji u odnosu na pad globalnih investicija (35%), a takođe manji i od pada u zemljama u tranziciji, koji je iznosio 58%. Priliv stranih investicija u 2020. godini je bio na nivou priliva stranih investicija u 2017. godini (284 miliona KM).

⁶⁶ www.cbbh.ba, 16.5.2022.

2.3.5. Finansijski sektor

U prvom polugodištu 2021. godine bankarski sistem Republike Srpske održao je stabilnost i likvidnost. U ovom periodu na nivou bankarskog sektora Republike Srpske, koji čini osam banaka, održani su kapital i pokazatelji adekvatnosti kapitala iznad propisanih minimuma, ostvaren je rast bilansne aktive i ukupnih depozita, uključujući i depozite privrede i građana. Sve banke su iskazale neto dobit, koja je ukupno iznosila 64,4 miliona KM i veća je za 69% u odnosu na isti period 2020. godine.

Na kraju prvog polugodišta 2021. godine depoziti u bankama Republike Srpske iznosili su 7,1 milijardu KM i veći su za 574,7 miliona KM ili 9% u odnosu na 2020. godinu. Od 2009. godine prisutan je konstantan rast štednje građana, izuzev neznatnog pada 2020. godine, koja je 30. juna 2021. godine iznosila 2,52 milijarde KM, sa stopom rasta od 1% u odnosu na kraj 2020. godine. Ukupni krediti su 30. juna 2021. godine iznosili 5,6 milijardi KM i veći su za 2% ili 111,4 miliona KM u odnosu na kraj 2020. godine. Kreditiranje je i dalje uglavnom usmjereno na građane, dok krediti privatnim preduzećima čine 34,8% ukupnih kredita i veći su za 2% u odnosu na kraj 2020. godine⁶⁷.

Nekvalitetni krediti (NPL) iznose 258,6 miliona KM i u odnosu na kraj 2020. godine manji su za 28,9 miliona KM, odnosno za 10%. U ukupnim kreditima učešće NPL-a iznosi 4,6% i smanjeno je za 0,6 procentnih poena u odnosu na kraj 2020. godine. Učešće NPL-a u ukupnim kreditima se kontinuirano smanjuje od 2016. godine, kada je iznosilo 11,9%, čemu su doprinijeli reforma pravnog okvira za bankarski sektor, primjena nove regulative kojom je definisana obaveza računovodstvenog otpisa NPL-a, donošenje novih zakona koji uređuju stečaj i likvidacioni postupak, te zakona koji uređuje sporazumno vansudsko finansijsko restrukturiranje.

Takođe, pojedine COVID 19 mjere, koje su se odnosile na moratorijume u otplati kredita i slično, kratkoročno su pomogle očuvanju urednosti u servisiranju kreditnih dugova. Realno je očekivati u narednim godinama promjene u kvalitetu aktive bankarskog sektora i rast problematičnih kredita, iako je u poslednjim godinama zabilježen trend njihovog opadanja. U pravilu, rast problematičnih kredita, kao što je to bio slučaj i za vrijeme svjetske finansijske krize, umanjuje potencijal intermedijacije banaka, što dodatno pravi pritisak na realnu ekonomiju, imajući u vidu bankocentričnost domaćeg finansijskog sektora.

⁶⁷ www.vladars.net, 20.5.2022.

U Republici Srpskoj je završena implementacija Projekta Svjetske banke “Jačanje bankarskog sektora” (8741-BA), koji je trajao do 30. juna 2021. godine, a čiji cilj je bio poboljšanje stabilnosti bankarskog sektora putem unapređenja uređenja banaka i kapaciteta nadzora i restrukturiranja, te putem unapređenja okvira za finansiranje razvoja privrednih društava koja su pogođena pandemijom COVID 19. U periodu 2017–2021. godine uspješno su realizovani svi rezultati isplate u okviru Projekta, u skladu sa Sporazumom o zajmu koji je izmijenjen u julu 2020. godine. Agencija za bankarstvo Republike Srpske, kao nadzorni i regulatorni organ bankarskog sistema Republike Srpske, kontinuirano radi na unapređenju regulatornog okvira i nadzornih kapaciteta. U oktobru 2021. godine stupila je na snagu odluka Evropske komisije o potvrđivanju ekvivalencije nadzornog i regulatornog okvira u BiH u odnosu na Regulativu (EU) broj: 575/2013 i Direktivu broj: 2013/36/EU, što dodatno potvrđuje da je pravni okvir koji uređuje banke u Republici Srpskoj u funkciji jačanja stabilnosti domaćeg finansijskog i bankarskog sistema.

Takođe, 2020. godine uspostavljen je namjenski vremenski ograničen garantni program podrške privredi zbog izbijanja pandemije COVID 19, koji je namijenjen mikro, malim i srednjim preduzećima, preduzetnicima, uključujući i poljoprivredna gazdinstva, a što bi trebalo da ovim privrednim subjektima omogući lakši pristup kreditima banaka i mikrokreditnih organizacija.

3. MALA I SREDNJA PREDUZEĆA

3.1. Pojam malih i srednjih preduzeća i preduzetništva, njihova uloga i značaj u nacionalnim ekonomijama

Mala i srednja preduzeća postoje u skoro svim privrednim oblastima. Mala preduzeća shodno ekonomskim parametrima, imaju mali obim poslovanja, mali uloženi kapital i mali broj zaposlenih radnika. Ona se strukturno uklapaju u privredni prostor koji nisu pokrila velika i srednja preduzeća, obavljajući poslove za koje i nisu zainteresovana, ili koji nisu profitabilni za veća preduzeća. Preduzeća male privrede povećavaju stepen i obim korišćenja novih resursa jedne privrede, uz visok stepen fleksibilnosti i adaptivnosti novim tržišnim i drugim uslovima.

Mala preduzeća po pravilu, osniva pojedinac, preduzetnik, koji je istovremeno i vlasnik i menadžer preduzeća. On samostalno donosi sve odluke, koje se odnose na poslovanje i snosi rizik poslovanja preduzeća.

Malo preduzeće karakteriše relativno nizak stepen specijalizacije poslova, upravljačkih i poslovnih funkcija.⁶⁸ Poslovi malog preduzeća su, po pravilu, lokalnog karaktera sa stanovišta tržišta i zaposlenosti. Broj zaposlenih u malom preduzeću varira od jedne oblasti do druge. Na primjer, u svijetu se smatra malim preduzećem ono koje zapošljava do dvije stotine radnika u industriji, dok je na primjer, u trgovini njegova veličina izražena godišnjim prometom.

Najveći broj malih preduzeća osniva se i posluje u oblasti maloprodaje, velikoprodaje i sektora usluga. U oblasti proizvodnje, to su uglavnom kooperacije sa srednjim i velikim preduzećima u oblastima proizvodnje, koje zahtijevaju brza prilagođavanja ili su sezonskog karaktera (na primjer modna obuća i odeća i sl.).

Visok stepen tržišne fleksibilnosti i niski fiksni troškovi predstavljaju značajnu odrednicu i komparativnu prednost malih preduzeća. Ona su često izvor inovacija, i kao takva doprinose ubrzanijem razvoju privrede. U ovim preduzećima dolazi do izražaja preduzetnička inicijativa, profitabilnost ulaganja kapitala, inovativnost i kreativnost.

⁶⁸ Blank, S., Dorf, B. (2012). The Startup Owners Manual - Step by step guide for building a great company. Pescadero: K&S Ranch, Inc, 183-185.

Sektor malih preduzeća dobija poseban značaj u zemljama koje ostvaruju ubrzani tehnološki razvoj, jer se preko malih preduzeća lakše prenosi savremena tehnologija. Mala preduzeća imaju izuzetno značajnu ulogu u lokalnom i regionalnom razvoju jedne zemlje. Ona su često glavni izvor nove zaposlenosti. Mala preduzeća mogu imati i značajnu ulogu u spoljnoj trgovini jedne zemlje kao kooperanti velikih multinacionalnih preduzeća i kompanija.

Preduzeća srednje veličine imaju između 100 i 300 zaposlenih. Veličina preduzeća se utvrđuje u zavisnosti od primjenjenih kriterijuma. Ako se kao kriterijum koristi samo broj zaposlenih, pri tome se zanemaruje količina uloženog kapitala. Savremena tehnologija i automatizacija radnih procesa mogu da obezbijede proizvodnju visokog obima sa malim brojem zaposlenih. Zbog toga je kriterijum veličine uslovna kategorija i ne predstavlja istovremeno indikator ekonomskog značaja preduzeća.⁶⁹

Srednja preduzeća su na prelazu između malih i velikih preduzeća. Zbog toga ih karakterišu određene sličnosti i sa velikim i malim preduzećima. Srednja preduzeća imaju određenu prednost u odnosu na velika, a to je veća reagibilnost i fleksibilnost na tehnološke i tržišne promjene, što najviše dolazi do izražaja u granama u kojima je sposobnost i brzina prilagođavanja veoma važan uslov za fleksibilnost poslovanja.

Podjela rada i kooperacija su značajno razvijene u ovim vrstama preduzeća. Srednja preduzeća karakteriše relativno visok stepen specijalizacije poslova i zaokruženost radnog i tehnološkog procesa.⁷⁰ Ova karakteristika preduzeća srednje veličine dovodi do povećanja ukupne fleksibilnosti preduzeća.

Kod ovih preduzeća je veća primjena nauke i savremenih tehničkih i tehnoloških dostignuća nego kod malih, ali osjetno manja nego kod velikih preduzeća. Iz razloga što ih karakterišu niski fiksni troškovi, pitanje ekonomije obima se ne postavlja tako snažno kao kod malih i velikih preduzeća.

Karakteristika srednjih preduzeća je i u većoj moći prilagođavanja (adaptibilnosti) tržišnim potrebama i potrebama drugih spoljnih faktora, u poređenju sa velikim preduzećima. Organizaciju rada razvijaju na bazi naučnih principa. Sve neophodne funkcije se razvijaju u skladu sa potrebama obavljanja reprodukcije i djelatnosti ovih vrsta

⁶⁹ Hill, J., Nancarrow, C., Tiu Wright, L. (2002). Lifecycles and crisis points in SMEs: a case approach. *Marketing Intelligence & Planning*, 20(6), 361-369.

⁷⁰ Blank, S., Dorf, B. (2012). *The Startup Owners Manual - Step by step guide for building a great company*. Pescadero: K&S Ranch, Inc, 223-226.

preduzeća. U strukturi privrede jedne srednje ekonomski razvijene zemlje obično preovladavaju srednja preduzeća.

U pogledu politika vezanih za MSP-a, ne postoji zvanična definicija MSP-a na nivou BiH. Dva entiteta koriste svoje kriterije za definisanje MSP-a prema veličini, zasnovane na entitetskim zakonima. U Republici Srpskoj status MSP-a imaju privredna društva, druga pravna lica i preduzetnici (pravni subjekti) koji ispunjavaju sledeće kriterijume⁷¹:

- prosječno godišnje zapošljavanje manje od 250 radnika,
- nezavisni su u poslovanju i
- ostvaruju ukupni godišnji prihod manji od 8.000.000 KM ili imaju vrijednost poslovne imovine do 4.000.000 KM.

Nezavisnost u poslovanju malo i srednje preduzeće ima ako samostalno posluje, odnosno ako drugi privredni subjekti učestvuju najviše do 25% u strukturi njihovog osnovnog kapitala ili u donošenju njihovih poslovnih odluka.⁷² Prema veličini MSP-a se dijele na: mala i srednja preduzeća. U okviru malih preduzeća mogu se razlikovati i mikro preduzeća koja zapošljavaju manje od deset radnika.

Prema Zakonu o zanatsko-preduzetničkoj djelatnosti⁷³, preduzetničkom djelatnošću, smatra se svaka privredna djelatnost utvrđena Zakonom o klasifikaciji djelatnosti koju fizičko lice obavlja proizvodnjom i prometom i pružanjem usluga na tržištu, radi sticanja dobiti i čije obavljanje nije uređeno ili zabranjeno prethodnim zakonom. Preduzetničkom djelatnošću smatraju se i stari, umjetnički zanati i poslovi domaće radinosti.

Prilikom analize značaja i doprinosa MSP-a, kao subjekta male privrede, privrednom rastu, treba razmotriti zbog čega ona danas zauzimaju istaknutije mjesto u stručnim i naučnim razmatranjima. Takođe, treba razmotriti i ulogu Dejvida Birča na tom pristupu. Birč je svojim radom izmijenio opšteprihvaćeno uvjerenje da su velike kompanije glavni pokretači rasta u privredi. Birčovo istraživanje zasnovano na podacima korporacije Dun i Bradstreet, koji su se odnosili na više od 5,6 miliona firmi, pokazalo je da su male firme u periodu između 1969. i 1976. godine stvorile više od 80% novih radnih

⁷¹ Zakon o razvoju malih i srednjih preduzeća, Službeni glasnik Republike Srpske br. 50/2013, 56/2013, 84/2019

⁷² Zakon o razvoju malih i srednjih preduzeća, Službeni glasnik Republike Srpske br. 50/2013, 56/2013, 84/2019

⁷³ Službeni glasnik Republike Srpske br. 117/2011, 121/2012, 67/2013, 44/2016 i 84/2019

mjesta u privredi SAD-a i bez dvoumljenja zaključio da velike firme više nisu kreatori novih radnih mjesta za Amerikance.⁷⁴ Komentarišući Birčova istraživanja, pojedini istraživači daju poseban značaj preduzećima male privrede u stvaranju radnih mjesta, naglašavajući da je 66% svih novih radnih mjesta u SAD-a u periodu od 1969-1976 god. stvoreno od strane preduzeća sa 20 ili manje zaposlenih, dok su 81,5% stvorila preduzeća od 100 zaposlenih.⁷⁵

Danas stvarni, dinamičan i visok rast privrede presudno zavisi od malih i srednjih preduzeća čiji je razvoj uslovljen privrednim ambijentom, dijelom makroekonomskom i fiskalnom stabilnošću, a još značajnije, sistemom pravosuđa, koji treba da obezbjedi zaštitu njihovog poslovanja.⁷⁶ Mala i srednja preduzeća su nosioci ekonomskog rasta i razvoja svake države, te imaju važnu ulogu u promovisanju privatne svojine i preduzetničke vještine. Po mišljenju mnogih eksperata i ekonomista, MSP su sinonim za privatni sektor i za preduzetništvo. U ovim preduzećima dolazi do izražaja preduzetnička inicijativa, profitabilnost, ulaganje kapitala, inovativnost i kreativnost.

Mala i srednja preduzeća nisu nepoznanica niti novi elementi u ekonomiji. Ona imaju veoma dugu istoriju, njihov razvoj označen je povremenim širenjem i stagnacijama. Najveću ekspanziju mala i srednja preduzeća doživljavaju u novije vrijeme početkom sedamdesetih godina 20 vijeka.⁷⁷ Ono što je novost, jeste to što su od tada mala i srednja preduzeća postala sve više konkurentna velikim preduzećima, a uspješno se uključuju u savremenu globalizaciju poslovanja. Dio njih se i dalje temelji na tradicionalnoj tehnici i tehnologiji, ali je sve veći broj onih koja primjenjuju novu i visoku tehnologiju. Upravo MSP u obavljanju svoje djelatnosti pokazuju visok stepen inovativnosti i fleksibilnost u svakom okruženju. Iako su i dalje pretežno usmjerena na lokalno tržište mala i srednja preduzeća imaju i sve značajnu ulogu u međunarodnoj razmjeni. Upravljanje preduzećima u uslovima nedostatka resursa utiče na definisanje organizacione strukture malih i srednjih preduzeća.

MSP predstavlja okosnicu razvoja privrede, kako razvijenih zemalja tako i zemalja u razvoju. Da bi opstala na tržištu, ova preduzeća moraju stalno graditi nove

⁷⁴ Mambula, C. J., Sawyer, F. E. (2004). Acts of entrepreneurial creativity for business growth and survival in a constrained economy: Case study of a small manufacturing firm (SMF). *International Journal of Social Economics*, 31(1/2), 30-55.

⁷⁵ Brush, C. (2001). How do "resource bundles" develop and change in new ventures? A dynamic model and longitudinal exploration. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 321-333.

⁷⁶ Wiklund, J., Shepherd, D. (2003). Knowledge-based resources, entrepreneurial orientation, and the performance of small and medium-sized businesses. *Strategic management journal*, 24(13), 1307-1314.

⁷⁷ Bryson, J. R. (2006). Small Business Service Firms and the 1990s Recession in the United Kingdom: Implications for local economic development. *Local Economy*, 11(3), 221-236.

konkurentne prednosti. Te prednosti se mogu graditi unutar stranih preduzeća, ali i kroz saradnju i povezivanje između njih. Jedan od načina podizanja efikasnosti poslovanja i efikasnosti razvoja MSP-a, a time i njihove konkurentnosti ukupne privrede, jeste stimulisanje razvoja klastera, poslovnih zona i inkubatora. Takav način povezivanja preduzeća posebno u oblasti industrije kao prve među jednakim djelatnostima u oblasti materijalne proizvodnje, doprinosi ne samo skladnijem regionalnom razvoju privrede, već predstavlja ključ ukupnog ekonomskog razvoja. Naročito su industrijski klasteri poslednjih decenija u centru pažnje ne samo stručnih krugova već kreatora ekonomske politike u smislu kreiranja programa za unaprjeđivanje ekonomskog razvoja i konkurentnosti nacionalnih ekonomija. U centru pažnje su i regioni koji su, zahvaljujući udruživanju malih i srednjih preduzeća postigli značajan uspjeh u poređenju sa drugim regionama u svijetu. Naime, regioni u svijetu u kojima je razvijen sistem umrežavanja i saradnje kroz klastere, inkubatore i poslovne zone ostvaruju značajan ekonomski rast kao i porast životnog standarda. Povezivanje obrazovanja nauke i proizvodnje je neophodan uslov privrednog razvoja i podsticanja inovativnih procesa. Osvajanje novih tehnologija, otvaranje novih radnih mjesta, izlazak na nova tržišta, bez podrške institucija je teško ostvarljivo. Zbog toga je uloga države od presudnog značaja posebno u vrijeme krize i problema sa kojima se suočava privreda, Institucionalna podrška klasterima bi svakako doprinijela unaprjeđenju konkurentnosti i ukupnog ekonomskog razvoja.

MSP nesumnjivo imaju važnu ulogu u inovativnosti, privrednom rastu i kod novootvorenih radnih mjesta što uviđaju i kreatori ekonomskih politika. Uporedo sa narastanjem problema velike kompanije u domenu efikasnijeg prilagođavanja promjenama u okruženju, kontinuirano je rastao i značaj male privrede. U stručnoj, a i u naučnoj javnosti dobro je poznata činjenica da je sektor male privrede važan element, ponekad i motorna snaga većine privreda. Takođe postoji i sve veći broj pretpostavki, pa i naučnih dokaza o tome da preduzetništvo kao mikroekonomski fenomen malih i srednjih preduzeća (MSP) u sektoru male privrede bitno utiče na zaposlenost, produktivnost i konačno na privredni rast.⁷⁸ Naravno, uticaj MSP na privredu bilo koje zemlje direktno je vezana za njihov broj, broj radnih mjesta koje generišu i novostvorenu vrijednost koju ostvaruju.

⁷⁸ Chawla, S. K., Khanna, D., Chen, J. (2015). Are small business critical success factors same in different countries. *SIES Journal of Management*, 7(1), 1-12.

3.2. Položaj malih i srednjih preduzeća u Republici Srpskoj, uslovi poslovanja i zakonski okvir

3.2.1. Zakonski okvir

U prethodnom periodu usvojene su izmjene i dopune Zakona o razvoju MSP⁷⁹ kojima je u potpunosti usaglašena definicija MSP u Republici Srpskoj sa definicijom MSP u Evropskoj uniji, proširen je saziv Savjeta za razvoj MSP i preduzetništva Republike Srpske, a Republička agencija za razvoj MSP je transformisana u Razvojnu agenciju Republike Srpske čime je omogućeno da se doprinese boljoj podršci privredi, većem broju projekata i promociji privrede Republike Srpske.

Usvojen je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zanatsko-preduzetničkoj djelatnosti⁸⁰ koja ima za cilj dodatno smanjivanje vremena i troškova u postupku registracije kroz stvaranje uslova za elektronsko podnošenje zahtjeva u postupku registracije preduzetnika, kao i provjeru ispunjenosti uslova za registraciju putem razmjene podataka između elektronskih evidencije nadležnih organa.

Nizom novih i izmijenjenih zakonskih propisa učinjen je značajan korak u uklanjanju poslovnih barijera i smanjenju administrativnih troškova za MSP u Republici Srpskoj. Tako su Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o sudskim taksama⁸¹ ukinute sudske takse za podnesak kojim se traži uvjerenje i za izdato uvjerenje, kao i sudske takse za podnesak kojim se traži izdavanje jedinstvenog pristupnog koda i za izdati jedinstveni pristupni kod, te je izvršeno smanjenje sudske takse za upis u registar, kao i za brisanje upisa. Efekat izmjena i dopuna ovog zakona je gubitak prihoda budžeta Republike Srpske u iznosu od 0,7 miliona KM.

U cilju rasterećenja privrede i unaprjeđenja cjelokupnog poslovnog okruženja i ambijenta u Republici Srpskoj, u decembru 2020. godine usvojeni su:

- Zakon o dopuni Zakona o posebnim republičkim taksama,
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o komunalnim taksama i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o administrativnim taksama.

⁷⁹ „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 50/13 i 84/19

⁸⁰ „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 117/2011, 121/2012, 67/2013, 44/2016 i 84/2019

⁸¹ „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 73/08, 49/09, 67/13, 63/14, 66/18 i 67/20

Novim propisima umanjuje se obaveza posebne republičke takse u 2021. godini za 30%, u 2022. godini za 60%, da bi se konačno ova taksa ukinula od 2023. godine. Primjenom predložene odredbe Zakona u 2021. godini, u odnosu na 2020. godinu, izostaće prihod od oko 3,2 miliona KM, a u 2022. godini, posmatrano u odnosu na 2020. godinu, će prihod biti manji oko 6,4 miliona KM.

Ukidaju se i pojedine komunalne takse čije postojanje predstavlja opterećenje privredi, ne toliko u finansijskom smislu koliko proceduralno, a finansijski efekat vlasnika prihoda nije toliko značajan. Novim zakonom ukidaju se i komunalne takse koje su dvostruko utvrđene, odnosno sadržane su već u komunalnoj taksi koja se plaća za korišćenje prostora na javnim površinama. S ciljem daljeg rasterećenja privrede predloženim zakonom oslobađaju se od obaveze komunalne takse mali preduzetnici. Takođe, obveznici koji se prvi put registruju oslobađaju se obaveze plaćanja komunalne takse na isticanje poslovnog imena. Ukupan iznos prihoda koji će izostati po navedenim osnovama procijenjen je na 1,9 miliona KM.

S obzirom da prihodi od komunalnih taksa u potpunosti pripadaju budžetima jedinica lokalne samouprave, primjena ovog zakona dovešće do njihovog umanjnja za oko 0,4 miliona KM. Oslobađanje malih preduzetnika od obaveze plaćanja komunalnih taksi dovešće do uštede kod tih privrednika, odnosno gubitka u budžetima jedinica lokalne samouprave za oko 1,5 milion KM. Vlada Republike Srpske je opredijeljena da u budućem periodu i dalje vodi politiku umanjnja i ukidanja komunalnih taksa u Republici Srpskoj.

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o administrativnim taksama⁸² oslobađaju se takseni obveznici plaćanja administrativne takse (republičke, gradske ili opštinske) za zahtjeve, molbe, prijedloge, prijave, uvjerenja ili potvrde, čiji su u praksi pojedinačni iznosi bili do 10 KM. Pojedinačno, to nije opterećujući iznos, međutim to za određene građane predstavlja opterećenje bilo finansijsko, bilo administrativno (procedura plaćanja takse). Prema izvršenim procjenama, gubitak prihoda od administrativnih taksa u budžetu Republike Srpske iznosiće oko 1,1 milion KM.

U isto vrijeme usvojeni Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dohodak⁸³ predviđa unapređenje postojećeg zakonskog rješenja i onemogućavanje zloupotreba koje su se događale u praksi.

⁸² "Službeni glasnik Republike Srpske", br. 100/2011, 103/2011, 67/2013 i 123/2020

⁸³ Službeni glasnik RS", br. 60/2015, 5/2016, 66/2018, 105/2019, 123/2020, 49/2021, 119/2021 i 56/2022

Ministarstvo pravde je izradilo čitav set zakona u cilju uvođenja olakšica i stvaranja boljeg ambijenta za poslovanje, te su isti usvojeni u Narodnoj skupštini Republike Srpske u toku 2019. i 2020. godine, a to su Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o sudskim taksama Republike Srpske⁸⁴, Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o registraciji poslovnih subjekata Republike Srpske⁸⁵ i Zakon o likvidacionom postupku⁸⁶.

Zakonom o poreskom sistemu Republike Srpske⁸⁷ propisano je da sudska taksa čini neporesko davanje. Ministarstvo finansija je predložilo Vladi Republike Srpske reformu neporeskih davanja, odnosno njihovo ukidanje ili smanjivanje, radi unaprjeđivanja poslovnog okruženja u Republici Srpskoj te smanjenja opterećenja privrede i stanovništva neporeskim davanjima.

Inicijativa Ministarstva je djelimično usvojena te je smanjena odnosno ukinuta sudska taksa samo za privredna društva i druge subjekte upisa, kao i za dijelove privrednog društva i drugih subjekata upisa, koji se upisuju u Registar poslovnih subjekata prema odredbama Zakona o registraciji poslovnih subjekata u Republici Srpskoj („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 67/13, 15/16 i 84/19).

Ovim zakonom sudska taksa za upis u sudski registar za privredna društva i druge subjekte upisa, kao i za dijelove privrednog društva i drugog subjekta upisa, propisana je novim Tarifnim brojem 20a, te je smanjena visina sudske takse za promjenu podataka za privredna društva u iznosu od 10% u odnosu na sada propisanu sudsku taksu sa 150 KM na 135 KM. Takođe, visina sudske takse za objavljivanje podataka u „Službenom glasniku Republike Srpske“ smanjena je za 20%, i to sa iznosa od 50 KM na 40 KM.

Pored navedenog, inicijativa Ministarstva prihvaćena je u potpunosti u dijelu koji se odnosi na brisanje sudske takse iz Tarifnog broja 20 za osnivanje dijelova privrednog društva i za upis vršenja spoljnotrgovinskog prometa i sudske takse za zahtjev za brisanje upisa u sudski registar, te je smanjenja sudska taksa u skladu sa Inicijativom za rješenje o brisanju upisa u sudski registar sa iznosa od 100 KM na iznos od 50 KM i visina sudske takse za žalbu na rješenje doneseno u postupku upisa sa iznosa od 200 KM na iznos od 100 KM.

⁸⁴ „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 73/08, 49/09, 67/13, 63/14,66/18 i 67/20

⁸⁵ „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 67/13, 15/16 i 84/19

⁸⁶ „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 82/19

⁸⁷ „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 62/17.

Navedenim izmjenama i dopunama pristupilo se u skladu sa načelima poreskog sistema iz Zakona o poreskom sistemu Republike Srpske, a sve kako bi se uticalo na poboljšanje poslovnog okruženja, povećanje ekonomske aktivnosti i razvijanje konkurentnosti privrede Republike Srpske.

Takođe, ovim izmjenama i dopunama Zakona propisuje se visina sudske takse za vršenje rezervacije poslovnog imena poslovnog subjekta u skladu sa članom 8. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o registraciji poslovnih subjekata u Republici Srpskoj⁸⁸.

Izmjenama i dopunama Zakona o registraciji poslovnih subjekata u Republici Srpskoj, osnivači, odnosno članovi uprave prilikom osnivanja novog poslovnog subjekta, odnosno promjene već postojećeg poslovnog imena mogu (a i ne moraju) poslovno ime pod kojim žele da osnuju poslovni subjekat, da rezervišu kod nadležnog registarskog suda, te se ovim zakonom propisuje visina sudske takse, koja odgovara visini troškova rada postupajućih lica u određenom postupku i ostalih troškova u vezi sa pružanjem usluge prema fizičkim i pravnim licima prilikom rezervacije poslovnog imena.

Izmjenama zakona o registraciji poslovnih subjekata planirano je da u Republici Srpskoj bude omogućena elektronska registracija za društva sa ograničenom odgovornošću čiji su osnivači domaća fizička i pravna lica, uvažavajući činjenicu da je za ostale forme poslovnih subjekata i kada su u pitanju osnivači strana fizička i pravna lica potrebno stvoriti druge pretpostavke, kao što je sporazum za priznavanje digitalnih certifikata sa drugim državama, uključivanje još većeg broja učesnika sa adekvatnim pripremama, itd. a što će činiti narednu fazu ovog procesa. Veoma je važno napomenuti i da je uvođenje ovog servisa jedan od prvih koraka u intenziviranju aktivnosti u uvođenju sistema elektronske uprave, budući da će korisnici dobiti elektronske profile sa digitalnim certifikatima koje mogu koristiti i za ostale elektronske usluge. Na ovaj način kreirala bi se i osnova za uvođenje novih elektronskih servisa u širem smislu.

Zakonom o likvidacionom postupku detaljnije su propisane obaveze i dužnosti likvidacionog upravnika, te odgovornosti za štetu koju prouzrokuje vlasnicima kapitala poslovnog subjekta i povjericima u toku vršenja radnji u likvidacionom postupku, kao i novčane kazne koje se mogu izreći likvidacionom upravniku u slučaju povrede odredaba ovog zakona. Jedan od osnovnih ciljeva likvidacionog postupka jeste namirenje povjerilaca likvidacionog dužnika, te raspodjela ostatka likvidacione mase srazmjerno

⁸⁸ „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 67/13, 15/16 i 84/19

učešću u vlasništvu, odnosno odluci vlasnika kapitala poslovnog subjekta o raspodjeli likvidacione mase.

Jednu od novina u ovom zakonu, u odnosu na važeći Zakon, predstavlja propisivanje odredaba koje se odnose na unovčenje imovine u likvidacionom postupku, i to nepokretne i pokretne imovine, kao i imovine bez tereta i sa teretima. Takođe, novinu u ovom zakonu predstavlja da likvidacioni upravnik, uz saglasnost povjerilaca, pokretnu imovinu koju nije bilo moguće unovčiti, iz propisanih razloga, može predati Crvenom krstu, humanitarnim organizacijama, socijalnim i obrazovnim ustanovama, ako to one prihvate. Pored navedenog, Zakonom o likvidacionom postupku uveden je novi institut u naše pravno zakonodavstvo – skraćeni dobrovoljni likvidacioni postupak, radi ubrzanja postupka zatvaranja poslovnih subjekata i smanjenja troškova likvidacionog postupka.

Postupak registracije poslovnih subjekata se dodatno unaprjeđuje kroz Projekat registracije poslovnih subjekata u Republici Srpskoj elektronskim putem. Ministarstvo je iniciralo niz izmjena zakona koji nisu u nadležnosti ovog ministarstva ali isti utiču na poslovanje samostalnih preduzetnika. Inicijative su djelimično prihvaćene.

3.2.2. Usluge podrške za MSP i preduzeća u nastajanju

Razvojna agencija Republike Srpske je uspostavila mentoring sistem u Republici Srpskoj. Mentoring sistem je u Republici Srpskoj uspostavljen uz podršku Japanske agencije za međunarodnu saradnju (JICA) u okviru projekta „Uspostavljanje i promocija mentoring usluga za MSP u zemljama Zapadnog Balkana – Srbija, BiH, Makedonija i Crna Gora“ za period 2017-2020. godine. U toku uspostavljanja mentoring sistema Razvojna agencija Republike Srpske (u daljem tekstu: Agencija) razvila je mentorsku šemu zasnovanu na politikama i strategijama Vlade Republike Srpske, finansirala i upravljala čitavom mentorskom službom, razvila i unaprijedila neophodna znanja o mentorstvu, obučila i sertifikovala nove mentore, upravljala sistemom obuke, sistemom kvalifikacija i sistemom evaluacije.

Od početka projekta, obučeno je ukupno 45 mentora koji su proveli mentoring uslugu u 53 mala i srednja preduzeća. Nakon završetka projekta, dalje održavanje mentoring sistema u Republici Srpskoj će provoditi Agencija u koordinaciji sa Ministarstvom, lokalnim razvojnim agencijama i odjeljenjima za privredu/razvoj u opštinama i gradovima Republike Srpske. U narednom periodu je planirano da Agencija

kroz realizaciju mentoring sistema nastavi praktični dio obuke u preduzećima sa sertifikovanim mentorima, uspostavi kontinuiranu mentoring podršku domaćim preduzećima kako bi se obezbjedio održiv mentoring sistem Republike Srpske i ostvarili pozitivni efekti na razvoj naših preduzeća i privrede u cjelini.

Kroz realizaciju mentoring sistema, Agencija će doprinijeti rastu i razvoju MSP, što će značajno uticati na jačanje razvojnih kapaciteta lokalnih razvojnih agencija i jedinica lokalne samouprave u Republici Srpskoj, a uz promociju mogućnosti lokalne ekonomije kako bi se stvorile prilike za saradnju sa japanskim investitorima.

Jedan od programa podrške inovativnim početnicima u poslu, koji Agencija provodi od 2018. godine je Akcelerator program koji traje 2,5 mjeseca i obuhvata podršku u vidu obuka, savjetodavne podrške, korišćenja prostora za rad u okviru poslovnih inkubatora, administrativne i tehničke podrške za korišćenje sredstava iz različitih programa finansiranja, mogućnosti predstavljanja pred potencijalnim investitorima te promocije i međunarodnog povezivanja. Obuke kroz koje učesnici prolaze odnose se na oblasti preduzetničkih kompetencija, razvoja CANVAS modela, istraživanja tržišta, vještina prezentacije, finansijskog planiranja, pronalaska izvora finansiranja i internacionalizacije poslovanja. Nakon provedenih obuka, učesnici imaju priliku da rade sa sertifikovanim mentorima po principu „jedan na jedan“, gdje se svakom učesniku posvećuje posebna pažnja u zavisnosti od ideje sa kojom je aplicirao za program. Mentorska podrška se provodi iz oblasti pravne forme za registraciju biznisa, pisanja marketing plana i pisanja poslovnog plana. Nakon provođenja akcelerator programa ocjenjuju se učesnici koji imaju najbolje poslovne ideje koje se novčano nagrađuju putem fonda formiranog od strane partnerskih organizacija/institucija, te ukoliko na lokaciji provođenja postoji mogućnost, najbolje poslovne ideje se nagrađuju i korišćenjem besplatnih prostorija za rad u okviru poslovnog inkubatora. Najbolji učesnici programa time dobijaju priliku da uđu u drugu fazu programa - program rasta, te osim korišćenja besplatnih prostorija za rad u okviru poslovnog inkubatora, dobijaju i administrativnu i tehničku podršku za prijavu na različite programe finansiranja, promociju i međunarodno povezivanje, kao i mogućnost predstavljanja pred potencijalnim investitorima. Pored lokalnih razvojnih agencija i lokalnih zajednica, u ovaj program uključene su obrazovne institucije, ali i ostale organizacije koje pružaju podršku početnicima u poslu s ciljem stvaranja povoljnijeg ambijenta za pokretanje novih poslova u Republici Srpskoj.

Finansijska podrška samozapošljavanju mladih do 35 godina starosti omogućena je kroz program „Start up Srpska“ Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske, koji je realizovan u periodu 2018-2019. godine. Zavod je kroz ovaj program podržao samozapošljavanje 229 lica sa ukupno 7.384.196,27 KM⁸⁹.

3.2.3. Digitalna transformacija javnih usluga za MSP

Prvi i ključni korak digitalne transformacije društva je digitalizacija i informatizacija javne uprave. Evropska unija prati razvoj e-uprave u zemljama članicama kroz izvještaj „The European Commission eGovernment Benchmark“, na godišnjem nivou. Rezultati višegodišnjih istraživanja pokazuju da je po razvoju e-uprave, BiH rangirana na 105. mjestu od posmatrane 193 zemlje. Ipak, u Republici Srpskoj postoji jaka osnova za dalji razvoj e-uprave, koja se ogleda u postojanju osnovnog pravno-regulatornog okvira koji uređuje oblast e-uprave, uspostavljene osnovne IKT infrastrukture koja podržava servise elektronske komunikacije, te snažnog društvenog i političkog opredjeljenja za ubrzani razvoj informacionog društva.

Međutim, dinamičniji razvoj e-uprave Republike Srpske uslovljen je daljim razvojem osnovne IKT infrastrukture e-uprave, odnosno razvojem horizontalnih gradivnih blokova, kao što su jedinstveni interoperabilni informacioni sistem, platforma za elektronsko plaćanje, jačanje usluga povjerenja, odnosno upravljanja digitalnim identitetima, platforma za kvalifikovanu elektronsku dostavu „e-sandučić“, portal e-uprave i dr. Kao što je i prepoznato Strategijom razvoja e-uprave za period 2019-2022, ključni izazov u razvoju IKT infrastrukture je obezbjeđenje finansijskih sredstava, praćeno razvojem povoljnog okruženja za digitalnu transformaciju javne uprave i razvojem ljudskih resursa u javnom i privatnom sektoru.

Republika Srpska je već ostvarila vidljiv napredak uvođenjem elektronskih portala koji omogućavaju MSP da neke od usluga dobiju putem interneta, uvođenjem One-stop shop rješenja (za registraciju MSP), poboljšanjem razmjene podataka između entitetskih/lokalnih organa i sl. Poboljšanja su ostvarena i u oblasti smanjenja prepreka za započinjanje poslovne aktivnosti, izdavanje poslovnih licenci/dozvola (npr. aktiviran registar odobrenja u procesu licenciranja) i pojednostavljenja aktivnosti u vezi sa

⁸⁹ www.zzrs.org/, 25.5.2022.

oporezivanjem (poreske prijave, povrat PDV i sl.), ali postoji potreba da se sve ove oblasti i dalje unaprjeđuju kroz planske aktivnosti u narednom periodu.

Ministarstvo redovno ažurira i vodi portal Jedinствена kontakt tačka za poslovanje www.pscsrpska.vladars.net. Portal služi korisnicima da na jednostavan i brz način dođu do potrebnih informacija o registraciji svih oblika privrednih društava, kao i preduzetnika, ali i podacima o neophodnim dozvolama, saglasnostima, licencama i ostalim formalnostima koje su potrebne za obavljanje određenih djelatnosti. Putem portala mogu se uputiti i pitanja poslovne zajednice institucijama na republičkom nivou.

Poreska uprava Republike Srpske kontinuirano je radila na polju digitalizacije usluga koju pruža poreskim obveznicima. Digitalne/elektronske usluge Poreske uprave mogu se klasifikovati u tri grupe⁹⁰:

- podnošenje poreskih prijava – omogućeno je podnošenje svih poreskih prijava elektronskim putem.
- dostavljanje akata u elektronskom obliku - Poreska uprava je omogućila poreskim obveznicima na jednostavan način preuzimanje poreskih računa za porez na nepokretnosti posredstvom Web stranice Poreske uprave.
- pristup podacima i informacijama za pravna lica i preduzetnike putem portala E-usluge i to: jedinstvena kartica poreskog obveznika, pregled mjesečnih prijava poreza po odbitku, pregled prijavljenih radnika, pregled fiskalnih kasa sa podacima o slanju dnevnih izvještaja, pregled poreskih računa za porez na nepokretnosti.

Takođe, većina ovih funkcionalnosti dostupna je i putem android mobilne aplikacije „ePURS“. Poreska uprava Republike Srpske omogućila je da se ukupno 17 prijava može podnijeti elektronskim putem (od kojih se 16 odnose na poslovanje: Obrazac 1002 – Mjesečna prijava poreza po odbitku, Obrazac PP-GRT – Poreska prijava za posebnu republičku taksu, Obrazac PP-KT – Poreska prijava za komunalnu taksu, Obrazac MP IBT – Mjesečna prijava izvještaj boravišne takse, Obrazac GP PIBT – Godišnja prijava paušalnog iznosa boravišne takse, Obrazac 1004 – Godišnja poreska prijava za porez na dohodak, Obrazac 1007 – Poreska prijava za malog preduzetnika, Obrazac 1008 – Akontacija poreza na dohodak, Obrazac 1101 – Godišnja poreska prijava za porez na dobit, Obrazac 1104 – Akontacija poreza na dobit, Godišnja prijava

⁹⁰ poreskaupravors.org, 30.5.2022.

kontrolisanih transakcija, Obrazac PP-ON – Poreska prijava za ostale naknade, Obrazac PD3100 – Prijava/Promjena/Odjava uplate doprinosa, Obrazac PD3120 – Prijava/Odjava uplate doprinosa, Obrazac PD 3110 – Prijava / Promjena / Odjava individualne uplate doprinosa, Obrazac PD 3210 – Zahtjev za odjavu obveznika doprinosa). U poslednjih 5 godina održano je preko 150 seminara/obuka/vebinara za poreske obveznike, pa tako i za mala i srednja preduzeća⁹¹.

Takođe, Republička uprava za geodetske i imovinsko-pravne odnose je u prethodnom periodu radila na digitalizaciji katastra što će značajno olakšati i građanima i MSP uvid u nepokretnosti i zemljišne knjige. Uprava radi na realizaciji Projekta registracije nekretnina (RERP) iz sredstava Svjetske banke, čiji cilj je unapređenje katastarskog sistema odnosno osnivanje katastra nepokretnosti kao jedinstvene evidencije o nepokretnostima i pravima na njima, te održivost institucija nadležnih za vođenje evidencija o nepokretnostima i prava na njima.

Uređeni administrativni postupci dobijanja građevinske dozvole i ostvarivanje prava na izgradnju objekta sigurno su jedan od najvećih izazova za investitore. Obzirom da sektor građenja ima značajan uticaj na ekonomiju i privredu u cjelini, smatra se da vrijeme potrebno za dobijanje dozvola za građenje objekata, odnosno broj koraka i formalnosti u tom procesu, predstavlja najveću „regulatornu prepreku“ za poslovanje u jednoj zemlji. Zbog toga je ova oblast predmet značajnih reformi koje se zadnjih godina provode kroz izmjene pravnog i regulatornog okvira u oblasti građenja. S tim u vezi, 2019. godine izvršene su izmjene i dopune Zakona o uređenju prostora i građenju⁹² čime su stvoreni ključni zakonski preduslovi za početak uspostavljanja Integrisanog sistema za elektronsko izdavanje dozvola u građevinarstvu u Republici Srpskoj (servis e-građevinska). Servis e-građevinska za oblast građenja objekata elektronski koordiniše i u realnom vremenu obavještava nadležne institucije i investitore o stepenu progressa na rješavanju svakog zahtjeva. Cijeli postupak i prateća dokumentacija, od momenta podnošenja zahtjeva, do plaćanja, praćenja statusa predmeta i izdavanja građevinske dozvole dostupan je online svim učesnicima, koji sada na bezbjedan i pouzdan način mogu međusobno da komuniciraju elektronskim putem, šalju dodatne upite i pojašnjenja, tj. dopunjavaju predmet.

⁹¹ poreskaupravar.org, 30.5.2022.

⁹² „Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 84/19

Koristeći sistem eDozvola za građenje objekata, investitori i javne institucije ostvaruju značajne uštede u vremenu i novcu, povećavajući pouzdanost postupka te, koristeći savremene informacione tehnologije, smanjuju mogućnost ljudske greške, a predmetima i dokumentacijom se upravlja elektronski, brže, efikasnije i transparentnije. Servis e-građevinska za sada se kao pilot projekat implementira u gradovima Banja Luka i Gradiška, a planirano je da se na Servis postepeno priključe i ostale jedinice lokalne samouprave Republike Srpske, nakon što provedu potrebne reforme i ispune potrebne tehničke predušlove za priključenje na Servis.

3.2.4. Pristup finansijskim uslugama i izvorima finansiranja

Pristup finansijskim uslugama, a pogotovo izvorima finansiranja je važan za MSP, jer im omogućava održavanje redovnih operacija, rast, modernizaciju sredstava za rad i nove poslovne poduhvate, što značajno doprinosi jačanju njihove konkurentnosti. Indeks MSP politike za Zapadni Balkan i Tursku⁹³ ukazuje da je tokom 2019. godine došlo do napretka u svim aspektima pristupa finansijama za MSP, iako uz vidljivo usporavanje stope progressa. Ipak, ukupni indeks za BiH najniži je od svih sedam posmatranih regionalnih ekonomija.

Republika Srpska, inače izrazito bankocentrično područje za sve tržišne segmente, danas ima adekvatno definisan pravni i regulatorni okvir za bankarsko poslovanje, a banke posjeduju zadovoljavajuću kapitalnu osnovu i otpornost na rizike. Prava kreditora su zakonski zaštićena, ali sporost i neizvjesnost u sudskom rješavanju prinudne naplate čine tu zaštitu nesigurnom. Na osnovu više provedenih istraživanja na temu prepreka za razvoj MSP u pojedinim privrednim granama, moglo se zaključiti da kod dijela bankarskog sektora postoji negativna percepcija MSP, prvenstveno u smislu rizika ispunjavanja obaveze povrata pozajmljenih sredstava, što je naročito izraženo kod MSP u ranim fazama razvoja (start-ups). Ista istraživanja ukazuju na to da pojedine banke zamjeraju dijelu MSP na nedostatku zadovoljavajućih poslovnih planova, računovodstvenih i drugih informacija, neadekvatnoj imovini koja se nudi kao kolateral, te konačno na nedovoljnoj profitabilnosti, likvidnosti i procijenjenoj stabilnosti.⁹⁴

⁹³ www.oecd.org, 1.6.2022.

⁹⁴ Kelmar, J. H. (2011). Measurement of Success and Failure in Small Business: A Two-factor Approach: Curtin University of Technology, 144-156.

Tržište kapitala je uglavnom uređeno, sa funkcionalnim institucijama, ali suštinski ne doprinosi pristupu finansijama MSP u Republici Srpskoj, jer još nije stvorena poslovna navika i funkcionalan mehanizam koji bi omogućio taj doprinos. Situaciju na finansijskom tržištu za MSP dodatno pogoršava nepostojanje novijih finansijskih aranžmana tipa ulaganja rizičnog kapitala (venture capital), poslovnih anđela (business angels) i grupnog investiranja (crowdfunding), uz relativno nizak stepen finansijske pismenosti i nisku opštu informisanost o aranžmanima finansijske podrške MSP. Uglavnom, MSP u Republici Srpskoj ne smatraju pravni i regulatorni okvir kao prepreku u pristupu finansijama.

I pored pomenutih problema, paleta bankarskih kreditnih proizvoda razvijenih za potrebe MSP strukturirana je tako da može zadovoljiti skoro sve poslovne potrebe MSP u pogledu iznosa, ročnosti i načina korištenja. Kako bi se prevazišli problemi u otplati kredita koji su uzrokovani smanjenjem obima poslovanja zbog pandemije bolesti „COVID-19“, Agencija za bankarstvo Republike Srpske donijela je odluke o privremenim mjerama bankama i MKO za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih pomenutom pandemijom, kojima je klijentima banaka i MKO omogućeno da koriste posebne mjere za ublažavanje negativnih posljedica pandemije, tj. da ugovore moratorijum, period odgode otplate glavnice kredita i sl.

Atraktivnost bankarskih proizvoda za MSP, posebno u pogledu visine kamatne stope i rokova otplate, povećava Investiciono-razvojna banka Republike Srpske svojim mehanizmom refinansiranja bankarskih kredita, kroz aranžmane sa svim bankama sa sjedištem u Republici Srpskoj i ProCredit bankom Sarajevo, kao i sa dvije MKO sa sjedištem u Republici Srpskoj. Paleta proizvoda IRBRS obuhvata 4 kreditne linije značajne za MSP⁹⁵:

- za početne poslovne aktivnosti,
- za mikrobiznis u poljoprivredi,
- za poljoprivredu i
- za preduzetnike i preduzeća.

⁹⁵ www.irbrs.org, 15.6.2022.

IRBRS kontinuirano prati potrebe domaće privrede i istim prilagođava svoje kreditne proizvode što se svakako odnosi i na korisnike iz sektora MSP pa je u periodu od 2016. do 2019. godine, sektoru MSP odobreno 435 kredita u ukupnom iznosu od 244 miliona KM, dok je kumulativni iznos plasmana MSP sektoru, na kraju 2019. godine, iznosio 1,1 milijardu KM.⁹⁶

Finansijski okvir IRBRS za kreditnu podršku domaćoj privredi (uključujući i sektor MSP) utvrđuje se na godišnjem nivou, prema procjenama očekivane potražnje i raspoloživosti sredstava za ove namjene. Kroz finansijske aranžmane sa međunarodnim finansijskim institucijama IRBRS obezbjeđuje dodatnu finansijsku podršku domaćim preduzećima, sa posebnim fokusom na MSP (u 2021. godinu pokrenut je Projekat za oporavak i podršku firmi u Bosni i Hercegovini namijenjen pružanju podrške oporavku mikro, malih i srednjih preduzeća koja su pogođena ekonomskim uticajem pandemije „COVID-19“, a koji se realizuje u saradnji sa Svjetskom bankom).

Garantni fond Republike Srpske olakšava pristup finansijama za MSP koja zadovoljavaju kriterijume kreditne sposobnosti, ali nemaju dovoljan kolateral, pružajući im potrebne garancije radi obezbeđenja dijela obaveze po kreditu ili drugoj finansijskoj obavezi. GF RS ima potpisane ugovore o poslovno tehničkoj saradnji sa 12 banaka, 3 mikrokreditne organizacije i 2 fonda kojima upravlja IRB RS.

U cilju poboljšanja pristupa MSP finansijskim sredstvima, 2019. i 2020. godine izvršene su izmjene i dopune Zakona o Garantnom fondu Republike Srpske⁹⁷. Fondu je omogućeno da daje ograničene portfeljne garancije, a procenat pojedinačnih garancija, u izuzetnim slučajevima, može ići i do 70% iznosa odobrenog kredita. Ukinuto je ograničenje izdavanja garancija za finansiranje trgovinske djelatnosti, a uvedena je mogućnost da Fond izdaje garancije za kredite preduzetnicima za potrebe refinansiranja njihovih ranije odobrenih kredita i finansijskih obaveza, pod uslovom da je promjena uslova prvobitnog ugovora uzrokovana tekućim potrebama preduzetnika, a ne njegovim finansijskim poteškoćama te samo ako su naknadno dogovoreni uslovi za njega povoljniji u odnosu na prvobitno ugovorene. Precizirana je odredba koja se odnosi na način garantovanja finansijske obaveze nastale u formi emitovane dužničke hartije od vrijednosti, a stvorene su i pravne pretpostavke da Fond upravlja namjenski uspostavljenim garantnim programima koje Republika Srpska organizuje radi olakšanja

⁹⁶ www.irbrs.org, 15.6.2022.

⁹⁷ "Službeni glasnik Republike Srpske" broj 50/10

pristupa finansijskim sredstvima i ublažavanja posljedica nastupanja posebnih okolnosti na privredu Republike Srpske. Radi prevazilaženja posljedica uzrokovanih pandemijom „COVID 19“ Vlada Republike Srpske je donijela Odluku o Garantnom programu podrške privredi (korisnici su preduzetnici, mikro, mala i srednja preduzeća) kojim upravlja Garantni fond Republike Srpske u ime i za račun Republike Srpske. Maksimalni iznos garancije Republike Srpske po ovom programu jeste 50 miliona KM, na osnovu čega finansijske organizacije mogu u narednom periodu odobriti 238 miliona KM kredita (sredstva Garantnog programa su u potpunosti odvojena od imovine Fonda)⁹⁸.

Garantni program realizuje se putem izdavanja portfolio garancije, koju čini skup pojedinačnih garancija kredita iz portfolija, a garancijama se obezbjeđuju novi krediti za likvidnost, obrt i investicije, sa rokom otplate do četiri godine, uključujući i period odgode otplate glavnice u trajanju od 3 do 12 mjeseci. Ove garancije obezbjeđuju do 70% iznosa glavnice kredita odobrenog pojedinačnom privrednom subjektu. U aranžman Garantnog programa uključilo se 11 finansijskih institucija (devet banaka i dva mikrokreditna društva). Rok sprovođenja Garantnog programa produžen je do 31.12.2021. godine, a povećani su i najveći iznosi kredita po pojedinačnim segmentima privrednih subjekata, produžen maksimalni rok otplate kredita sa četiri na sedam godina i dozvoljeno privrednim subjektima koji imaju neizmirene poreske obaveze u Republici Srpskoj da ih izmire sredstvima kredita odobrenog u okviru Garantnog programa. Nije više neophodan preduslov pozitivnog poslovanja privrednih subjekata sa 31.12.2019. godine, ali je zadržan uslov uredne otplate kreditnih obaveza na datum 16.3.2020. godine.⁹⁹

Radi obezbjeđenja veće finansijske inkluzije MSP, početkom decembra 2020. godine usvojen je Zakon o faktoringu. Faktoring je pravni posao kupoprodaje postojećeg nedospjelog ili budućeg kratkoročnog potraživanja nastalog na osnovu ugovora o prodaji robe ili pružanju usluge u kome učestvuju ustupilac, faktor i dužnik. Uslugu faktoringa, pored banaka koje su i do sada mogle pružati ove usluge, moći će da pružaju društva za faktoring, IRB RS te druga finansijska privredna društva za koje je posebnim zakonom utvrđeno da mogu obavljati djelatnost faktoringa. Faktoring, kao alternativni način finansiranja, može pomoći MSP u prevazilaženju nedovoljne kreditne sposobnosti i zadovoljenju potrebe finansiranja obrtnih sredstava, zaštite od kreditnog rizika, upravljanja potraživanjima i njihovom naplatom.

⁹⁸ www.irbrs.org, 17.6.2022.

⁹⁹ www.irbrs.org, 17.6.2022.

Boljoj likvidnosti MSP doprinosi i njihovo učestvovanje u Jedinostvenom sistemu za multilateralne kompenzacije i cesije, koji omogućava da se sve dospjele neosporene novčane obaveze prema drugim učesnicima izmire posredstvom multilateralne kompenzacije ili cesije te prenesu na drugog povjerioca posredstvom multilateralne cesije ili realizovane prodaje potraživanja. Takođe, MSP u poslovima sa inostranstvom mogu slobodno da vrše plaćanje, naplaćivanje i prenos po tekućim poslovima putem prebijanja dugovanja i potraživanja, ustupanja potraživanja, preuzimanja duga ili drugih oblika plaćanja, uz ispunjenje uslova propisanih zakonom. Izvor finansiranja MSP može da bude i finansijski kredit i zajam iz inostranstva.

Radi poboljšanja informisanosti o finansijskim uslugama, Ministarstvo finansija Republike Srpske je na svojoj internet stranici objavilo informacije i edukativne brošure u vezi sa korišćenjem finansijskih usluga. Takođe, Agencija za bankarstvo Republike Srpske na svojoj internet stranici objavljuje prosječne ponderisane efektivne kamatne stope MKO te važeće uslove kreditiranja stanovništva.

U cilju daljeg razvoja tržišta kapitala Republike Srpske, te povećanja njegove konkurentnosti, u 2021. godini izvršene su izmjene i dopune Zakona o tržištu hartija od vrijednosti¹⁰⁰, kojima se pojednostavila procedura emisije hartija od vrijednosti, a u slučaju emisije instrumenata tržišta novca, emitent se oslobađa obaveze objave prospekta.

Izmjene i dopune Zakona o tržištu hartija od vrijednosti¹⁰¹ doprinijele su:

- privrednim subjektima efikasniji pristup raznovrsnim izvorima kapitala,
- povećanju obima emisija hartija od vrijednosti, a time i povećanju tržišnog materijala na Banjalučkoj berzi hartija od vrijednosti a.d. Banja Luka,
- investitorima i štedišama dodatne mogućnosti ulaganja novca kako bi se povećao privredni rast i otvorila nova radna mjesta,
- efikasnijem i troškovno povoljnijem upravljanju likvidnošću i
- ublažavanju negativnih posljedica pandemije virusa korona na ekonomiju i poslovanje berzanskih posrednika.

¹⁰⁰ "Službeni glasnik Republike Srpske", br. 92/2006, 34/2009, 8/2012, 30/2012, 59/2013, 86/2013, 108/2013, 4/2017, 63/2021 i 11/2022

¹⁰¹ "Službeni glasnik Republike Srpske", br. 92/2006, 34/2009, 8/2012, 30/2012, 59/2013, 86/2013, 108/2013, 4/2017, 63/2021 i 11/2022

Poznato je i da međunarodne finansijske organizacije tretiraju sektor MSP kao prioritet i kroz niz projekata obezbjeđuju povoljnija kreditna sredstva za MSP sektor, koja se realizuju prvenstveno putem poslovnih banaka.

Bankarski sektor se tako dodatno podstiče da prihvati MSP kao prioritet, a uz kreditna sredstva MSP mogu povremeno aplicirati i za bespovratna sredstva namijenjena za podršku posebnim prioritetima, kao što su ulaganja u energetska efikasnost i zelenu ekonomiju.

3.2.5. Razvoj ženskog preduzetništva i preduzetničkih vještina

Aktivnosti na unaprjeđenju tretmana i podrške za žene preduzetnice u Republici Srpskoj su intenzivirane poslednjih nekoliko godina kroz kreiranje politika i instrumenata podrške.

Ministarstvo je zajedno sa ostalim ministarstvima, institucijama, organizacijama i preduzeticama pripremio Strategiju razvoja preduzetništva žena Republike Srpske za period 2019-2023. godine koja je usvojena u 2019. godini¹⁰². Strategijom su definisani osnovni ciljevi, aktivnosti, nosioci aktivnosti, rokovi i sredstva neophodna za podršku preduzetništvu žena. Strateški ciljevi obuhvataju programe finansijske podrške, stručnu podršku, podršku umrežavanju i udruživanju žena, uključivanje preduzetništva žena u regulatorne okvire i savjetodavna tijela, sve vrste promotivnih događaja, promovisanje ovog oblika preduzetništva u obrazovanju, specifične aktivnosti za žene u ruralnim sredinama i podršku preduzeticama koje se bave starim zanatima i domaćom radinošću.

Važnije aktivnosti koje su u proteklom periodu urađene u ovoj oblasti su: organizacija redovnih godišnjih međunarodnih konferencija za preduzetnice na kojima je učestvovalo preko 700 žena, uspostavljanje i jačanje uloge Savjeta za žensko preduzetništvo u Privrednoj komori Republike Srpske, kontinuirano podizanje svijesti preduzetnica o aktivnom učešću u radu savjeta, održavanje tematskih radionica za žene preduzetnice, održavanje sajma preduzetništva žena, uspostavljanje Kluba poslovnih žena Republike Srpske, izrada digitalnog kataloga u Privrednoj komori Republike Srpske, uspostavljanje saradnje sa udruženjima žena preduzetnica u Srbiji i Hrvatskoj. Podršku

¹⁰² www.vladars.net, 20.6.2022.

ovoj oblasti je potrebno kontinuirano jačati. Takođe, Ministarstvo provodi i programe podrške preduzeticama uz podršku Gender centra Republike Srpske.

U okviru projekta „Evropski Akt o malom biznisu kao okvir strategija i politika za MSP u BiH“, koji implementira Agencija za razvoj preduzeća Eda (finansira Švedska), podržano je provođenje projekata iz oblasti podrške preduzetništvu žena u 2019. godini (Privredna komora Republike Srpske, projekat „Podrška preduzetništvu žena Republike Srpske“ i Humanitarno udruženje žena Duga, projekat „Etno preduzetnica“).

U okviru projekata su realizovane neke od važnijih aktivnosti u ovoj oblasti:

- uspostavljanje i jačanje Savjeta za žensko preduzetništvo,
- održavanje konferencija,
- radionica i obuka,
- očuvanje starih zanata i unapređenje prodaje etno proizvoda,
- uspostavljanje instrumenata za razvoj saradnje i
- umrežavanje žena preduzetnica.

Ministarstvo privrede i preduzetništva je, zajedno sa ostalim institucijama i organizacijama, pripremilo i usvojilo Nacrt Zakona o društvenom preduzetništvu Republike Srpske¹⁰³ kojim se uređuju pojam, ciljevi i načela društvenog preduzetništva, uslovi i postupak za sticanje statusa društvenog preduzeća, vođenje registra društvenih preduzeća, zadaci i način rada Savjeta za razvoj društvenog preduzetništva, kao i druga pitanja od značaja za društveno preduzetništvo.

Cilj ovog zakona je korišćenje potencijala društvenog preduzetništva radi održivog ekonomskog i društvenog rasta i razvoja Republike.

Društveno preduzetništvo može da bude jedan od ključnih faktora unaprjeđenja opšte socijalne i ekonomske politike u Republici Srpskoj. U društvenim preduzećima može da se zaposli veliki broj socijalno i ekonomski isključenih, čime se pruža značajna podrška privredi, a smanjuje teret socijalnih davanja¹⁰⁴. Tekst Zakona ima za cilj da se unaprijedi pravno okruženje kojim se podstiče i razvija ova važna grana ekonomije u budućnosti.

¹⁰³ "Službeni glasnik Republike Srpske" broj 111/21

¹⁰⁴ Marlow, S., Strange, A. (2014). Female entrepreneurs: Success by whose standards. Women in management: A developing presence, 172-184.

Preduzetničke vještine su od posebne važnosti za poslovni sektor. Prema OECD Indeksu MSP politike 2019¹⁰⁵ poslodavcima nedostaju dobro obučeni radnici, a posebno u rastućim sektorima i izvozno-orijentisanim preduzećima. Imajući u vidu istraživanja Evropskog centra za razvoj strukovnih treninga (Cedefop) u budućnosti će 85% svih evropskih radnih mjesta zahtjevati bar osnovne digitalne vještine. Pandemija virusa „COVID 19“ je dodatno uticala na još već korištenje digitalnih alata u poslu. Unapređenje vještina će biti jedan od ključnih faktora uspjeha, a posebno malih subjekata i početnika u poslovanju. Stalno unapređenje vještina i poslodavaca i zaposlenih je neophodno da bi se poslovanje unaprjeđivalo. Obuke su najčešće eksternog karaktera (izvan poslovnog subjekta), a rjeđe su one u samom subjektu. Inovativni subjekti su najčešće oni subjekti čije osoblje ima razvijenije vještine menadžera i zaposlenih, zatim IKT vještine, te vještine bitne za razvoj i istraživanje. Preduzetničke vještine obuhvataju poslovne vještine (npr. marketing i finansije), preduzetničke kompetencije (kreativnost, inovativnost i rizični menadžment) i stručne vještine neophodne za neki sektor. Posebno važne su obuke za početnike u poslovanju.

Ljudski resursi, širenje i prenos znanja i podrška preduzetništvu su ključni elementi pametne specijalizacije, te će se ovim oblastima sigurno posvetiti i strategije koje su planirane u ovoj oblasti.

U Republici Srpskoj se kontinuirano održavaju obuke u vezi jačanja stručnih i poslovnih vještina gdje su kao organizatori najčešće Privredna komora Republike Srpske, Agencija, lokalne razvojne agencije, nadležna ministarstva, Inovacioni centar Banja Luka i drugi u skladu sa resursima i kapacitetima kojima raspolažu.

Cilj je i da stalno učenje tokom čitavog života – prema konceptu cjeloživotnog učenja, koje više nije samo jedan vid obrazovanja i osposobljavanja, postane vodeće načelo u kontekstu učenja i usvajanja znanja, i u tom kontekstu obrazovanja odraslih¹⁰⁶.

Učesnici radionice, koja je održana u okviru izrade Strategije razvoja MSP u Republici Srpskoj „Izazovi i prioriteti jačanja systemske konkurentnosti MSP“, su definisali izazove i prioritete u vezi sa podrškom razvoju stručnih i poslovnih vještina kao jednim od prioriteta jačanja systemske konkurentnosti malih i srednjih preduzeća.

¹⁰⁵ www.oecd.org, 21.6.2022.

¹⁰⁶ Zahra, S. A., Dess, G. (2001). Defining entrepreneurship as a scholarly field. *Academy of management review*, 26(1), 8-10.

Nalazi se uglavnom mogu sumirati u sledeće:

- nedovoljna interakcija privrede,
- obrazovnog sistema i institucija podrške,
- nerazvijena funkcija upravljanja ljudskim resursima u MSP,
- važnost unaprjeđenja formalnih i neformalnih programa obrazovanja i obuke i
- motivacija djece za upis deficitarnih zanimanja.

3.2.6. Podrška inovativnim aktivnostima

Inovativne aktivnosti preduzeća obuhvataju sve razvojne, finansijske i komercijalne aktivnosti koje provodi preduzeće, a koje su namijenjene inovaciji ili za rezultat imaju inovacije. Inovacija poslovnog procesa je novi ili poboljšani poslovni proces koji je uveden za jednu ili više poslovnih funkcija koji se značajno razlikuje od prethodnih poslovnih funkcija i koji je implementiran u preduzeću. Inovacija proizvoda je novi ili poboljšani proizvod (roba ili usluga) koji se značajno razlikuje od prethodnih proizvoda ili usluga preduzeća, a koja je implementirana na tržištu.

Indeks politke MSP za Zapadni Balkan i Tursku 2019 u oblasti politika za MSP u oblasti inovacija daje BiH najnižu ocjenu od svih država (1,86).

Strategija naučnog i tehnološkog razvoja RS za period 2017-2021. „Znanje za razvoj“, čiji je nosilac Ministarstvo za naučnotehnološki razvoj, visoko obrazovanje i informaciono društvo, predstavlja glavni strateški okvir za inovacije u Republici Srpskoj. Ova strategija je fokusirana na naučnoistraživački rad i inovacije, ali ne uzima u dovoljnoj mjeri u obzir inovacije koje se dešavaju u MSP.

Inovativne aktivnosti u MSP uglavnom dolaze kao rezultat pritiska od strane inostranog partnera i kupca i sprovode se ad hok. Uglavnom se radi o proširenju proizvodnih i tehnoloških kapaciteta (inoviranje procesa), dok se u manjoj mjeri radi o obuci ljudi i unaprjeđenjima proizvoda. Da bi se povećao broj inovativnih aktivnosti, preduzeća trebaju stručnu i finansijsku podršku. Stručnu podršku preduzeća najčešće traže u oblasti upravljanja proizvodnjom i pojedinim specifičnim tehnologijama, a dobijaju je od konsultanata, srednjih škola, fakulteta, kao i od prodavaca mašina u slučajevima kupovine nove mašine. Oni koji su saradivali sa domaćim konsultantima su zadovoljni, ali su njihov broj i oblasti djelovanja ograničene (standardi). Saradnja sa

srednjim školama i fakultetima se odvija, ali postoji veliki prostor za njeno unapređenje, posebno u obrazovanju kadrova i razvoju i testiranju proizvoda. Naučno-istraživački kapaciteti se nalaze na univerzitetima i naučno-istraživačkim institutima, međutim usljed nedovoljne komunikacije sa poslovnom zajednicom njihov rad nije relevantan za potrebe iste. Saradnja između preduzeća je rijetka i uspostavlja se samo dok postoji problem i prestaje kada se problem riješi. Inovativni početnici u poslovanju i preduzetnici mogu dobiti podršku od strane Razvojne agencije Republike Srpske, lokalnih razvojnih agencija, Inovacionog centra Banja Luka, Biznis inkubacionog centra Prijedor i Poslovnog inkubatora Trebinje, te privatnih HUB-ova koji su formirani u zadnje vrijeme. SBA profil BiH 2019¹⁰⁷ (Small Business Act for Europe) ističe da u Republici Srpskoj ne postoje usluge širenja tehnologija. Finansijske izazove firme rješavaju samostalno, iz kredita, uz pomoć programa koji imaju grantove i u manjoj mjeri uz podršku lokalnih vlasti. Praksa pokazuje da sredstva iz grantova uglavnom koriste za kupovinu mašina radi inoviranja proizvodnog procesa. Nove mašine često za sobom povlače i druge efekte, kao što su obuka i zapošljavanje novih radnika, kvantitativni rast proizvodnje, rast izvoza i unapređenje isporučenih proizvoda.

Najveće prepreke u oblasti istraživanja, razvoja, inovacija i visokog obrazovanja u Republici Srpskoj su:

- niska orijentisanost naučnih istraživanja prema privredi,
- nedovoljan broj i nepovoljna struktura istraživača i istraživačkih institucija, nizak nivo i kvalitet naučne produktivnosti,
- neusklađenost upisnih politika sa zahtjevima tržišta rada, nezadovoljavajući nivo studentskog standarda, nedovoljna saradnja naučnoistraživačke i inovatorske zajednice sa privredom,
- skromna ulaganja u istraživanje i razvoj,
- nedostatak interdisciplinarnosti u visokom obrazovanju i istraživanju, nesklad između mogućnosti privrede da apsorbuje nova tehnološka rješenja i tražnje za istim, nerazvijena svijest donosilaca odluka o važnosti inovacija i korišćenja savremenih tehnoloških rješenja, izostanak sistemskog pristupa inovacijama, naročito na visokoškolskim ustanovama,
- nezainteresovanost privrede za ulaganja u istraživačke centre koji mogu da podstaknu i promovišu razvoj inovatorstva, kao i otpor naučnoistraživačke i

¹⁰⁷ www.oecd.org, 21.6.2022.

akademske zajednice prema kompetitivnom institucionalnom i projektnom finansiranju.

Optimizacija procesa predstavlja preduslov za uvođenje digitalnih rješenja (digitalizacija), koja će biti sve više predstavljana kao zahtjev pred domaće firme. Institucije i organizacije podrške ne raspolažu dovoljnim brojem stručnog kadra za proces digitalizacije koji bi mogao pružiti ovu vrstu usluga firmama, dok su domaće IKT firme koje imaju resurse orijentisane ka inostranom tržištu.

U Republici Srpskoj je potrebno unaprjeđivati politike i instrumente podrške inovacijama u MSP, te rad inovacionih centara-inkubatora i podsticati osnivanje novih instrumenata podrške. Podrška inovacijama u MSP je izazov i za preduzeća i za institucije podrške. Preporučljivo je isprobati i pilotirati vidove podrške koji daju efekte u ovakvom kontekstu i sa ovakvim MSP i postepeno ih pretvarati u politike i instrumente podrške, koristeći pritom iskustva i naučene lekcije iz odgovarajućih međunarodnih projekata u BiH.

S druge strane, kohezijska politika Evropske unije zahtijeva od zemalja članica da identifikuju područja specijalizacije koja najbolje odgovaraju njihovom inovacionom potencijalu i zasnovana su na sredstvima i sposobnostima za korištenje sredstava EU u području istraživanja, tehnološkog razvoja i inovacija. Cilj kohezijske politike je omogućavanje efikasnijeg korišćenja Evropskih strukturnih investicionih fondova i povećanje sinergije između sredstava EU i budžetskih sredstava. U tom smislu, „Pametna specijalizacija (S3)“ predstavlja koncept inovacione politike EU usmjeren na balansiran regionalni razvoj zasnovan na inovacijama i sinergiji različitosti, čiji je konačni ishod podsticanje inovacija i, posledično, ubrzanje ekonomskog rasta¹⁰⁸. U drugoj polovini 2020. godine, na inicijativu Ministarstva za naučnotehnološki razvoj, visoko obrazovanje i informaciono društvo, Vlada Republike Srpske donijela je odluku o izradi Strategije pametne specijalizacije Republike Srpske za period 2021-2027. i ovlasila ovo ministarstvo da formira interresornu radnu grupu koja će raditi na izradi dokumenta. To bi zajedno sa novom Strategijom naučnotehnološkog razvoja Republike Srpske 2021-2027 trebali biti prvi planski dokumenti koji treba da urede oblast inovacija u Republici Srpskoj.

¹⁰⁸ Dunkelberg, W. C., Cooper, A. C. (2012). Patterns of Small Business Growth. Paper presented at the Academy of Management Proceedings.

Na tržištu Republike Srpske savjetodavne usluge za upravljanje inovacijama pružaju konsultanti koji su osposobljeni i sertifikovani u okviru programa Evropske mreže preduzetništva. Privredna društva iz IKT sektora pripremaju i provode projekte razvoja novih usluga i primjene inovacija u okviru programa DeveloPPP. Privredna komora Republike Srpske upravlja ovim projektima u Republici Srpskoj.

Privredna komora Republike Srpske osnovala je Centar za digitalnu transformaciju Privredne komore Republike Srpske (CDT PKRS) u maju 2020. godine, koji će omogućiti iskorak domaće privrede u oblasti primjene digitalnih rješenja u poslovnim procesima s ciljem povećanja konkurentnosti ekonomije i primjene inovacija u Republici Srpskoj.

Osnivanju Centra prethodilo je potpisivanje Sporazuma o saradnji na uspostavljanju mreže za digitalnu transformaciju privrede Republike Srpske koji je zaključen između Ministarstva za naučnotehnoški razvoj, visoko obrazovanje i informaciono društvo, Ministarstva, Inovacionog centra Banja Luka, Njemačke organizacije za podršku i razvoj (GIZ) i Privredne komore Republike Srpske, a kojim je definisano da će Komora osnovati Centar za digitalnu transformaciju Republike Srpske, kao podršku privrednim društvima za proces digitalne transformacije. Osnovni cilj Centra je unapređenje poslovnog okruženja i pružanje usluga optimizacije i ubrzavanja poslovnih procesa, efikasnijeg i transparentnijeg poslovanja, automatizacije procesa i radnih postupaka, odnosno transformacije procesa u privrednim društvima i prilagođavanja modernim tehnološkim procesima rada u privredi. Aktivnosti i usluge Centra će se razvijati i kroz implementaciju započetih aktivnosti u okviru GIZ Projekta „Inovacije i digitalizacija u malim i srednjim preduzećima u Bosni i Hercegovini“, kroz koji je obezbjeđena i konsultantska podrška na uspostavljanju Centra.

Savez inovatora Republike Srpske organizuje međunarodnu izložbu ideja, inovacija i stvaralaštva mladih pod nazivom „Inost mladih“ sa ciljem uključivanja školske omladine i članova udruženja u aktivnosti inventivne primjene znanja u rješavanju tehničkih problema na lokalnom i globalnom nivou.

Ministarstvo za naučnotehnoški razvoj, visoko obrazovanje i informaciono društvo svake godine organizuje Takmičenje za najbolju tehnološku inovaciju. Cilj ovog takmičenja je podsticanje inovativnosti i preduzetništva. Takmičenje promoviše preduzetnički način razmišljanja i ponašanja tako što učesnicima daje edukativnu i finansijsku podršku.

Projekti koji se direktno ili indirektno bave inovacijama u Republici Srpskoj su:

- Sinergija (Ministarstva za naučnotehnološki razvoj, visoko obrazovanje i informaciono društvo),
- Challenge to Change (Razvojna agencija Republike Srpske), EU4Business (GIZ),
- Evropska mreža preduzetništva – EEN (Razvojna agencija Republike Srpske, univerziteti u Banjoj Luci i Istočnom Sarajevu,
- Privredna komora Republike Srpske i
- Inovacioni centar Banja Luka i NOVALIS (Agencija za razvoj preduzeća Eda).

U toku 2019. godine realizovan je pilot program Ministarstva za naučnotehnološki razvoj, visoko obrazovanje i informaciono društvo- „Sinergija“- sufinansiranje zajedničkih projekata privrede i naučnoistraživačke zajednice u ukupnom iznosu od 250.000,00 KM. Cilj Programa je podsticanje saradnje između naučnoistraživačkog i poslovnog sektora, povećanje domaće i međunarodne vidljivosti naučnoistraživačke zajednice, unapređenje postojećih i razvoj novih inovativnih proizvoda, usluga i tehnologija sa potencijalom komercijalizacije, te uvođenje inovativnih modela poslovanja. Sufinansirano je pet projekata u kojima će naučnoistraživačke organizacije biti angažovane na rješavanju konkretnih problema u privredi, s ciljem poboljšanja proizvoda ili usluga.¹⁰⁹

Razvojna agencija Republike Srpske u oblasti podrške inovacijama realizuje niz projekata u oblasti podrške inovacijama kao što je Challenge to Change. Zahvaljujući sredstvima Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju – Sida/Ambasade Švedske u Bosni i Hercegovini uspostavljen je Challenge to Change - C2C program za indikativni period 2016-2020. godina. Program u Bosni i Hercegovini provodi Agencija i Sarajevska regionalna razvojna agencija SERDA. Partner u ovom projektu je i Region Ostergotland, Istočna Švedska. Glavni cilj programa je doprinos povećanoj konkurentnosti i održivom društveno-ekonomskom razvoju u BiH, kao i saradnje Švedske i BiH, a specifični cilj je uspostavljanje mehanizma finansiranja i podjele rizika za inovativno i/ili inkluzivno poslovanje (kroz C2C fond obezbijedena podrška privrednim subjektima koji imaju inovativne ideje u razvoju proizvoda, procesa ili usluga. U 5 poziva do kraja 2020. godine

¹⁰⁹ www.vladars.net, 25.6.2022.

odobreno je preko 1,58 miliona evra za inovativna MSP iz Republike Srpske. Pored ovog projekta posebno su važni rezultati Evropske mreže preduzetništva Republike Srpske.

Nalazi radionice „Izazovi i prioriteti jačanja systemske konkurentnosti MSP“ u vezi sa podrškom inovacijama u MSP se mogu sumirati u sledeće:

- mala spremnost preduzeća za ulaganje u znanje i stručne kadrove,
- slabi kapaciteti MSP za korišćenje programa podrške, nedovoljna promocija inovativnih preduzeća,
- niska motivisanost za rad na uvođenju inovacija,
- savremena oprema u preduzećima bez novih znanja ne omogućava značajan razvojni iskorak,
- izvozne aktivnosti IT preduzeća slični LON načinu poslovanja,
- nedovoljna saradnja preduzeća i obrazovnih institucija.

3.2.7. Unapređenje preduzetničke infrastrukture

U prethodnom periodu, Republika Srpska je realizovala niz relevantnih aktivnosti kojima je podržala uspostavljanje poslovnih zona: mapirane su potencijalne lokacije za poslovne zone i pružena osnovna obuka lokalnim administracijama za uspostavljanje istih, a urađen je i odgovarajući priručnik, te odobrena sredstva iz raznih izvora odabranim lokalnim samoupravama za sufinansiranje izrade projektne dokumentacije u poslovnim zonama. Uspostavljen je i osnovni pravni okvir donošenjem Pravilnika o uslovima i načinu uspostavljanja poslovnih zona kojim je između ostalog, predviđena i kategorizacija zona na strateške, područne i lokalne. Značajan broj jedinica lokalne samouprave (u daljem tekstu: JLS) je već pokrenuo, a jedan manji broj i realizovao aktivnosti u vezi sa uspostavljanjem poslovnih zona, shvatajući značaj zona u procesu privlačenja investicija i novom zapošljavanju. U većini slučajeva su prisutni problemi nedovršenih radova na infrastrukturi (saobraćajnice, vodovodna i kanalizaciona mreža, sistem snabdijevanja električnom energijom i sl.) i neriješenih imovinsko-pravnih odnosa, što u određenoj mjeri zahtijeva i izmjene postojećeg regulatornog okvira. Glavna služba za reviziju javnog sektora Republike Srpske provela je reviziju učinaka uspostavljanja poslovnih zona u Republici Srpskoj obuhvatajući period 2009-2019. godine, te dala preporuke za budući period. Na osnovu preporuka uradiće se novo mapiranje i kategorizacija zona, na osnovu čega će se predložiti budući pravci razvoja

ove oblasti te obezbijediti podrška, kako finansijska tako i ona za edukaciju i promociju i uspostaviti portal koji bi bio dostupan investitorima u smislu informacija o svim bitnim podacima o slobodnim parcelama u određenim zonama.

U skladu sa Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o razvoju MSP¹¹⁰ definisane su nove nadležnosti Agencije koje se odnose na pružanje podrške u privlačenju i realizaciji ulaganja, podršku uspostavljanju preduzetničke infrastrukture i vođenju portala o poslovnim zonama Republike Srpske. U tom kontekstu, Razvojna agencija Republike Srpske je u 2020. godini razvila i stavila u upotrebu informacioni sistem koji sadrži bazu lokacija i bazu dobavljača. Baza lokacija predstavlja ključni alat za standardizovano privlačenje i realizaciju ulaganja, a baza dobavljača će omogućiti promociju domaćih MSP da se povezuju u vrijednosne lance sadašnjih investitora, i pomoći takođe u internacionalizaciji njihovog poslovanja.¹¹¹ Baza lokacija se redovno i standardizovano ažurira u saradnji sa jedinicama lokalne samouprave. Razvojna agencija Republike Srpske obučava predstavnike jedinica lokalne samouprave za pripremu i ažuriranje podataka o lokalnim perspektivnim lokacijama za promociju ulaganja i pruža tehničku podršku jedinicama lokalne samouprave u razvoju i promociji potencijala za ulaganje i razvoju preduzetničke infrastrukture.

Agencija će, takođe, pružiti podršku Ministarstvu u uspostavljanju potpune, pouzdane i ažurne baze podataka kao javnog registra poslovnih zona Republike Srpske, koji može služiti kako privlačenju i realizaciji ulaganja u Republici Srpskoj, tako i u promociji razvoja poslovnih zona u skladu sa raspoloživim sredstvima. Registar poslovnih zona bi omogućio i kvalitetnu analitiku za praćenje i planiranje budućeg razvoja promocije ulaganja i razvoja poslovnih zona. Prije uspostavljanja registra zona, Ministarstvo privrede i preduzetništva definiše kriterije za razvrstavanje prema stepenu razvoja, kao važan preduslov za novi registar.

Inkubatori su sve značajniji oblik preduzetničke infrastrukture u Republici Srpskoj. U Republici Srpskoj funkcioniše 6 inkubatora (Inovacioni centar Banja Luka, Preduzetnički inkubator Prijedor, BIC centar Prijedor, Razvojno-preduzetnički inkubator Modriča i inkubatori u Trebinju i Istočnom Sarajevu) koji po svojoj formi spadaju u klasične ili nišne inkubatore i većina njih se finansira iz budžetskih sredstava na republičkom ili lokalnom nivou.¹¹² Pored jačanja postojećih i formiranja novih prostora

¹¹⁰ Službeni glasnik Republike Srpske br. 50/2013, 56/2013, 84/2019.

¹¹¹ www.rars-msp.org, 25.6.2022.

¹¹² www.rars-msp.org, 26.6.2022.

za inkubatore kao prostora koji su pogodni za preduzetnike početnike, u narednom periodu potrebno je raditi na formiranju HUB-ova i co-working prostora. Radi se o fizičkim ili virtuelnim mjestima koja okupljaju preduzetne osobe koje rade u kreativnoj i kulturnoj industriji.

Inovacioni centar Banja Luka osnovan je kroz inicijativu Vlade Republike Srpske (Ministarstvo za naučnotehnoški razvoj, informaciono društvo i visoko obrazovanje), Republička razvojna agencija (RARS), Grad Banja Luka, Univerzitet Banja Luka, Univerzitet Istočno Sarajevo. Finansiranje centra omogućava se iz sredstava Vlade Republike Srpske (Ministarstvo za naučno-tehnoški razvoj, informaciono društvo i visoko obrazovanje), grada Banja Luka, kao i grant sredstava donatora. Centar je osnovan sa ciljem pružanja podrške preduzetnicima u stvaranju uspješnih poslovnih priča zasnovanih na znanju i tehnologiji, te pružanja pomoći preduzetnicima u stvaranju uspješnih preduzeća. Korisnici centra imaju mogućnost da biraju jedan od programa podrške i to:

- program predinkubacije namijenjen je timovima i pojedincima koji žele realizovati svoju poslovnu ideju (prostor za rad, usluge edukacije, mentorske usluge, usluge poslovnog savjetovanja, usluge posredovanja pri traženju investitora),
- program inkubacije namjenjen je preduzećima koja za cilj imaju razvoj postojećeg ili novog proizvoda zasnovanog na inovacijama i znanju (kancelarijski prostor po povlaštenim uslovima, usluge poslovnog savjetovanja, usluge povezivanja sa partnerima u zemlji i inostranstvu),
- program virtuelne inkubacije namjenjen je postojećim preduzećima koja imaju za cilj razvoj postojećeg ili novog proizvoda zasnovanog na inovacijama i sa namjerom plasiranja proizvoda i usluga na inostranom tržištu (usluge poslovnog savjetovanja, usluge povezivanja sa partnerima u zemlji i inostranstvu, posredovanje pri traženju investitora.)

Centar za preduzetništvo i transfer tehnologija Univerziteta u Banjoj Luci je aktivan od 2017. godine i nastao je transformacijom Univerzitetsko preduzetničkog centra. Centar koordinira istraživačkim projektima iz oblasti preduzetništva, posreduje u ostvarivanju saradnje i transfera znanja između obrazovnog sektora i privrede, pruža podršku inovatorima i preduzetnim mladim ljudima u razradi i razvoju poslovnih ideja,

pruža konsultantske usluge, organizuje i koordinira sprovođenje postupka patentiranja, licenciranja, vodi analitiku i formira relevantne baze podataka.

Poslednjih nekoliko godina coworking postaje sve popularniji širom svijeta, pa tako i kod nas, a ovakav koncept pokazao se kao odlično rješenje za pojedince i timove koji su ranije posao radili iz kafića ili od kuće. Coworking hub su postali moderno opremljeni poslovni prostori koji, osim najsavremenijeg okruženja i kvalitetnih sredstava za rad, omogućavaju i povezivanje sa mrežom mentora i IT profesionalaca – sve ono što je potrebno za pokretanje uspješnog IT biznisa ili freelance karijere¹¹³.

Prijedor Circle HUB je vrsta inovativnog poslovnog koncepta za inkubiranje koji u fokus djelovanja stavlja povezivanje kreativne industrije, tehnologije i mladih ljudi. HUB ima za cilj da omogući kreiranje i realizaciju kvalitetnih ideja, novih modela poslovanja i razvoja inovativnih biznisa koji su spremni za budućnost, a razumiju izazove i rapidne promjene koje karakterišu sadašnjost. Osnovan je od strane Agencije za ekonomski razvoj grada Prijedora „PREDA-Pd“ spajanjem više izvora donatorskih grant sredstava, a zahvaljujući posebnosti strukturnog modela i dalje je veoma interesantan za nadogradnju i unapređenje te se finansiranje HUB-a nastavilo kroz različite donatorske programe. Strukturu HUB-a čine biznis-inkubacioni centar, coworking prostor HUB PLAYGROUND::FUTURE PRIJEDOR prostor namjenjen mladima.

Narodna skupština Republike Srpske je u februaru 2021. godine usvojila Zakon o slobodnim zonama Republike Srpske¹¹⁴. U odnosu na važeće zakonsko rješenje, ovim zakonom je preciziran postupak osnivanja i početak rada slobodne zone, budući da se u ovom postupku zahtijeva uključenost više nadležnih organa i institucija različitih nivoa vlasti, kao i paralelna primjena Zakona o slobodnim zonama Republike Srpske i Zakona o slobodnim zonama u BiH. Na ovaj način zainteresovanim subjektima je puno jasnija procedura i potrebna dokumentacija prilikom postupka osnivanja slobodne zone. Pojedine procedure su pojednostavljene na način da institucije pribavljaju dokumentaciju po službenoj dužnosti. Nadalje, jasnije je propisana nadležnost i uloga svih institucija Republike Srpske u osnivanju i praćenju rada slobodnih zona, a Ministarstvo privrede i preduzetništva određeno je kao nadležni organ koji učestvuje u postupku osnivanja slobodne zone i vodi evidenciju o broju slobodnih zona na teritoriji Republike Srpske i rezultatima njihovog poslovanja. Takođe, jedna od značajnih novina u ovom zakonu, jeste

¹¹³ AL-Hakim, L. A. Y. (2011). The relationships among critical success factors of knowledge management, innovation and organizational performance: a conceptual framework.

¹¹⁴ "Službeni glasnik Republike Srpske", br. 15/2021

i propisivanje obaveze izvještavanja Vlade Republike Srpske o poslovanju slobodnih zona koje se nalaze na njenoj teritoriji kao pretpostavka za praćenje rada zona i unapređenje ove oblasti.

Normirane su i odredbe o promjeni granica slobodne zone. Prijedlogom zakona regulišu se i druga važna pitanja:

- poreske i carinske olakšice,
- zasnivanje,
- trajanja i prestanak radnih odnosa u slobodnoj zoni,
- osnivanje i poslovanje banaka u slobodnoj zoni i dr.

3.2.8. Energetska efikasnost i podrška ekološkom poslovanju MSP-a

Politike životne sredine su važne za MSP iz dva razloga. Prvi je da MSP individualno imaju manje ekološke uticaje nego velike kompanije, ali je njihov zbirni uticaj značajan i često nadmašuje velike korporacije te prema nekim podacima MSP su odgovorna za 64% industrijskog zagađenja u Evropi. Drugo, doprinos MSP ekonomskom rastu i zapošljavanju je značajan, a MSP su spremna za brze promjene na tržištu i dovoljno fleksibilna da razviju nove proizvode uključujući i one „zelene“. MSP mogu da proizvode ekološki prihvatljive proizvode i omogućće ekološki prihvatljivije usluge.

Zelena ekonomija je ona ekonomija čiji rezultati dovode do poboljšanja ljudskog blagostanja i socijalne jednakosti, a istovremeno značajno smanjuje rizike po životnu sredinu¹¹⁵. Dakle, zelena ekonomija treba da djeluje trostruko na način da zelena rješenja utiču na:

- razvoj kroz „ozelenjavanje“ industrije, energetike, saobraćaja, poljoprivrede, turizma, upravljanja otpadom,
- društvenu jednakost kroz smanjenje siromaštva i postizanje ostalih srodnih socijalnih ciljeva,
- rješavanje pitanja životne sredine kao što su niska potrošnja ugljenika, efikasno korišćenje resursa.

¹¹⁵ Baker, R. J. (2010). Implementing value pricing: A radical business model for professional firms (Vol. 8): John Wiley & Sons, 346-351.

Energetska efikasnost je odnos između ostvarenog rezultata u uslugama, dobrima ili energiji i za to utrošene energije¹¹⁶. Energetska efikasnost predstavlja umanjene potrošnje energije bez pada životnog standarda i kvaliteta usluga u zgradama i proizvodnog kvaliteta i kvantiteta u industriji, saobraćaju i slično. Energetska efikasnost nije projekat koji ima definisan kraj, nego predstavlja proces u kome učestvuju svi zainteresovani za napredak društva. S druge strane, predstavlja zakonsku obavezu svakog pojedinca koji je u okviru svog djelovanja i života dužan da uskladi svoje aktivnosti u smjeru unapređenja energetske efikasnosti.

Energetska efikasnost se postiže s jedne strane unapređenjem na uređajima i postrojenjima koji energiju proizvode, a s druge strane uvođenjem mjera za povećanje energetske efikasnosti, kao i promjenom ponašanja potrošača energije.

Poseban izazov za MSP je usvajanje ekoloških standarda za razliku od većih kompanija. Često je u pitanju nedostatak finansijskih i ljudskih resursa i nedostatak svijesti o zaštiti životne sredine kao i nedostatak podsticaja za ove namjene. Posebno su važni standardi koji doprinose energetske efikasnosti. Energetska efikasnost u Republici Srpskoj fokusirana je na tri sektora: zgradarstvo, industriju i saobraćaj. Potrošnja energije u industriji Republike Srpske je u proteklom periodu činila 12% do 25% ukupne potrošnje energije u RS. Prerađivačka industrija ima 4 do 5 puta veće učešće od poljoprivrede, građevinarstva i rudarstva.¹¹⁷ Mjere povećanja energetske efikasnosti treba da se koncentrišu na racionalnost korištenja toplotne energije. Odgovarajuće organizacione mjere, kao što su energetske auditi, sektorske analize i studije izvodljivosti povećanja energetske efikasnosti, su nezaobilazne u pravilnoj energetske politici za industriju. Mjere povećanja energetske efikasnosti mogu se podijeliti na sledeće mjere¹¹⁸:

- temeljne racionalizacije potrošnje energije (promjene ponašanja, upravljanje opterećenjem itd.),
- revitalizacije električne i toplotne infrastrukture, kompenzacije jalove energije,
- zahvata na potrošačima (zamjena, popravak i dr.),
- zahvata na energetske agregatima (popravak, dogradnja, i dr.),

¹¹⁶ Brush, C. G., Greene, P. G., & Hart, M. M. (2001). From initial idea to unique advantage: The entrepreneurial challenge of constructing a resource base. *The academy of management executive*, 15(1), 64-78.

¹¹⁷ ekofondrs.org, 23.6.2022.

¹¹⁸ ekofondrs.org, 23.6.2022.

- izgradnje novog energetskeg sistema (nova energana i energetska infrastruktura),
- uvođenja i poboljšanja cjelovite regulacije i automatizacije.

Provođenje energetskih pregleda (audita) u industrijskim postrojenjima se pokazalo izuzetno djelotvornom mjerom povećanja energetske efikasnosti. Elementi sprovođenja energetskog pregleda proizvodnih postrojenja, koji se baziraju na praćenju i analizi korištenja toplotne i električne energije za razne kategorije potrošača, najčešće se odnose na ova područja korištenja energije:

- rasvjetu, elektromotorne pogone,
- ventilatore i pumpe,
- sisteme komprimiranog zraka,
- sisteme pare,
- ostale proizvodne procese karakteristične za pojedina industrijska postrojenja (hlađenje, sušenje, specifične toplotne procese, druge zasebne industrijske procese).

Prethodne analize govore da se, među industrijskim preduzećima u Republici Srpskoj, u većini slučajeva ne smatra da postoji potreba za naporima u povećanju racionalnosti korištenja energije. Posebno kod toplotne energije, u preko 90% situacija se smatra da nema te potrebe, dok u slučaju električne energije u nešto preko 15% situacija se smatra da su potrebna poboljšanja. U toku 2019. godine, Fond za zaštitu životne sredine i energetske efikasnost Republike Srpske, je na ime direktne i indirektna podrške MSP, odobrio i ugovorio korišćenje sredstava u iznosu od 6.816.313,95 KM za 206 projekata na području zaštite životne sredine i energetske efikasnosti.¹¹⁹ Korisnici ovih projekata su fizička lica i pravna lica MSP sa statusom javnih preduzeća, komunalnih preduzeća, preduzeća koja se bave zbrinjavanjem otpada (direktna podrška) te gradovi, opštine, škole i bolnice (indirektna podrška).

U periodu od oktobra 2018. godine do juna 2019. godine realizovana je obuka pod nazivom „Podrška razvoju kapaciteta privatnih i javnih aktera u građevinskom sektoru u provođenju energetske efikasnosti u zgradama u RS“. Realizacija obuke se sprovodila u okviru programa „NovEE zgrade Republike Srpske – za uštede“, u organizaciji

¹¹⁹ ekofondrs.org, 23.6.2022.

Ministarstva za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju, a pod pokroviteljstvom Njemačkog društva za međunarodnu saradnju (GIZ) i projekta „Podsticanje energetske efikasnosti u Bosni i Hercegovini“.¹²⁰ Obuka je bila namijenjena za aktere koji su direktno uključeni u primjenu principa energetske efikasnosti u zgradarstvu, pa su osim dijela obuke za predstavnike jedinica lokalne samouprave posebne obuke organizovane za predstavnike privrednih subjekata. Cilj cjelokupne obuke je bio osposobiti aktere u obavljanju zadataka i poslova vezanih za primjenu zahtjeva i principa energetske efikasnosti u zgradarstvu. Zahtjevi su se prije svega odnosili na primjenu važeće legislative o energetske efikasnosti u oblasti zgradarstva - Zakona o energetske efikasnosti RS, Zakona o uređenju prostora i građenja RS, uključujući i set pravilnika koji uređuju pomenutu oblast. Obuka je bila besplatna, a istu je ukupno odslušao 171 učesnik, od čega 106 učesnika iz reda privrednih subjekata.

U okviru projekta „Evropski Akt o malom biznisu kao okvir strategija i politika za MSP u BiH“ (finansira Švedska), koji provodi Agencija za razvoj preduzeća Eda, u 2019. i 2020. godini podržano je provođenje projekta „Implementacija standarda za upravljanje energijom ISO 50001:2018 u malim i srednjim preduzećima“ (implementator TUVAdria d.o.o.). Cilj projekta je podizanje svijesti o značaju energetske efikasnosti i primjeni sistema upravljanja energijom u MSP. U okviru projekta je standard za upravljanje energijom ISO 50001:2018 implementiran u 5 preduzeća iz Republike Srpske i sertifikovano 11 internih auditora i 6 vodećih auditora za navedeni standard.¹²¹

3.2.9. Internacionalizacija MSP-a

Izlazak na strana tržišta u odnosu na poslovanje na domaćem tržištu zahtijeva dodatna znanja kako menadžmenta tako i zaposlenih u MSP, ali i u isto vrijeme, poseban fokus svih nivoa vlasti u pružanju adekvatnih instrumenata podrške samim MSP kako bi se postigli željeni rezultati.

Najčešće prepreke internacionalizaciji MSP na internom nivou su¹²²:

- visoki troškovi procesa internacionalizacije,

¹²⁰ ekofondrs.org, 25.6.2022.

¹²¹ www.oecd.org, 25.6.2022.

¹²² Badaracco, J. (2011). The knowledge link: How firms compete through strategic alliances: Harvard Business Press, 109-110.

- nedostatak strategije u početnoj fazi i nedostatak sposobnosti za implementaciju strategije,
- kvalitet i/ili specifikacije proizvoda i usluga,
- nedostatak vještina i znanja zaposlenih i menadžera,
- cijena proizvoda i usluga,
- nedostatak novih tehnologija i know how.

Najčešće prepreke sa kojima se MPS susreću na stranim tržištima, odnosno spoljašnje barijere internacionalizaciji prema Evropskoj komisiji su:

- kulturne i jezičke razlike,
- veličina i udaljenost tržišta,
- postojeći zakoni i regulative,
- nedostatak informacija, nedostatak podrške i/ili savjeta, nedostatak kapitala kao i drugih oblika finansiranja¹²³.

Nedostatak informacija o stranim tržištima (nivo potražnje, cijene relevantnih roba i usluga i sl.) predstavlja ozbiljan problem za MPS koja često nisu u mogućnosti zbog troškova i nedovoljno obučeni kadrova da obave neophodno potrebna skupa istraživanja tržišta. Udaljenost tržišta je takođe značajan ograničavajući faktor za poslovanje na međunarodnom tržištu, jer se za udaljenija tržišta povećavaju i troškovi transporta. Takođe, problemi sa kojima se MSP redovno susreću jesu nedostatak kapitala, postojeće zakonske regulative koje su uglavnom različite i specifične za svaku zemlju posebno i problemi pristupa finansijama.

Sam nastup na globalnom tržištu zahtjeva ogromna ulaganja u istraživanje tržišta, promociju i inovacije proizvoda, prihvatanje koncepta upravljanja kvalitetom, ali u isto vrijeme pruža značajne prednosti za MSP kao što su:

- povećanje prodaje i profita,
- produženje životnog ciklusa proizvoda,
- niži troškovi proizvodnje,
- povećanje konkurentnosti i ugleda preduzeća,

¹²³ Baumol, W. J. (2016). Entrepreneurship: Productive, unproductive, and destructive. *Journal of Business Venturing*, 11(1), 3-22.

- povećanje potražnje njihovih proizvoda i usluga na stranom tržištu kada se domaće tržište suočava sa stagnacijom,
- povećanje kvaliteta proizvoda i/ili usluga, i
- povećanje orijentisanosti prema potrošačima.

Poseban doprinos ovoj oblasti svakako daje Evropska mreža preduzetništva Republike Srpske i organizacije koje su dio ovog konzorcijuma. Razvojna agencija Republike Srpske je na čelu konzorcijuma Evropske mreže preduzetništva Republike Srpske (EUNORS), koju pored Agencije kao koordinatora, čine Privredna komora Republike Srpske, Univerzitet u Banjoj Luci, Univerzitet u Istočnom Sarajevu i Inovacioni centar Banja Luka.¹²⁴ Značajnije aktivnosti koje se provode u okviru mreže su:

- organizacija i koorganizacija poslovnih susreta, odnosno posredničkih događaja,
- održavanje radionica, seminara i obuka,
- izrada profila za bazu međunarodne poslovne saradnje,
- pružanje usluga podrške MSP u jačanju kapaciteta za upravljanje inovacijama,
- promocija usluga EEN i aktivnosti komunikacije.

Agencija vodi i ažurira baze dobavljača Republike Srpske i baze konsultanata Republike Srpske. Pored toga Agencija u saradnji sa Razvojnoum agencijom Srbije organizuje poslovne forume koji okupljaju preduzeća, klastere, predstavnike razvojnih agencija i drugih institucija koje se bave razvojem. Centralni događaj foruma su međunarodni poslovni susreti učesnika.

Privredna komora kroz realizaciju različitih programa podrške kao što su:

- EEN,
- USAID,
- SIPO program,

pruža podršku privrednim društvima na polju internacionalizacije i povećanja izvoza.

¹²⁴ www.rars-msp.org, 26.6.2022.

Učesnici ranije pomenute radionice „Izazovi i prioriteti jačanja sistemske konkurentnosti MSP“ su definisali nalaze i preporuke u vezi sa podrškom izvozu MSP koji se mogu sumirati u sledeće:

- uspostaviti sistemsku podršku, uključujući i finansijsku,
- za izvozna MSP, pojednostaviti i pojeftiniti izvozne procedure,
- unaprijediti carinske politike prema zemljama izvan EU,
- olakšati reeksportno poslovanje,
- iskoristiti potencijale za uspostavljanje i korištenje slobodnih zona,
- obezbediti osiguranje izvoza za izvozne MSP,
- obezbediti podršku izvozu IT usluga,
- podržati osnivanje tehnološkog parka.

3.3. Relevantni podaci o poslovanju sektora malih i srednjih preduzeća kojima raspolažu republičke statističke institucije

U Republici Srpskoj je, prema podacima Poreske uprave Republike Srpske, na kraju 2019. godine poslovalo 39.530 privrednih subjekata, od čega 17.585 malih i srednjih preduzeća (u daljem tekstu: MSP), 91 veliko preduzeće i 21.854 preduzetnika (od čega 3 velika preduzetnika). U strukturi MSP u 2019. godini pravna lica učestvuju sa 44,6% a samostalni preduzetnici sa 55,4% od ukupnog broja MSP.¹²⁵

Kada se posmatraju MSP prema veličini, uočava se blago smanjenje učešća mikro preduzeća i povećanje učešća malih i srednjih preduzeća u strukturi MSP što je vidljivo iz naredne tabele.

¹²⁵ poreskaupravar.org, 28.6.2022.

Tabela 2. Struktura MSP u Republici Srpskoj prema veličini, za period 2015-2019.

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Mikro (do 9 zaposlenih)	36.334	37.062	37.737	37.332	36.729
% učešća mikro preduzeća u MSP	94,25 %	94,24 %	93,79 %	93,40 %	93,13 %
Mala (10-49 zaposlenih)	1.822	1.876	2.056	2.176	2.231
% učešća malih preduzeća u MSP	4,73 %	4,77 %	5,11 %	5,44 %	5,66 %
Srednja (50-249 zaposlenih)	395	390	442	462	476
% učešća srednjih preduzeća u MSP	1,02 %	0,99 %	1,10 %	1,16 %	1,21 %
Ukupno MSP	38.551	39.328	40.235	39.970	39.436

Izvor: Poreska uprava RS

U 2019. godini prema obliku organizovanja u strukturi MSP pravnih lica 90,15% čine društva sa ograničenom odgovornošću, 3,13% akcionarska društva i 6,71% ostali oblici organizovanja pravnih lica.

Tabela 3. Teritorijalna zastupljenost MSP po privrednim područjima Republike Srpske

Privredno područje (pripadajuće opštine / gradovi)	Broj MSP				
	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Banjaluka (Banjaluka, Gradiška, Jezero, Kneževo, Kotor Varoš, Srbac, Laktaši, Čelinac, Mrkonjić Grad, Petrovac, Prnjavor, Ribnik, Istočni Drvar, Kupres, Šipovo)	16.640	17.072	17.568	17.630	17.569
Banjaluka (%)	43,16	43,41	43,66	44,11	44,55
Bijeljina (Bijeljina, Bratunac, Vlasenica, Zvornik, Lopare, Milići, Osmaci, Srebrenica, Ugljevik, Šekovići)	6.554	6.510	6.640	6.731	6.615
Bijeljina (%)	17	16,55	16,50	16,84	16,77
Doboj (Vukosavlje, Derventa, Doboj, Modriča, Petrovo, Brod, Teslić, Šamac, Pelagićevo, Donji Žabar, Stanari)	5.465	5.715	5.715	5.334	5.087
Doboj (%)	14,18	14,53	14,20	13,37	12,90
Istočno Sarajevo (Višegrad, Pale, Rogatica, Rudo, Sokolac, Istočna Ilidža, Istočni Stari Grad, Istočno Novo Sarajevo, Han Pijesak, Trnovo)	4.236	3.580	3.789	3.815	3.707
Istočno Sarajevo (%)	10,99	9,10	9,42	9,54	9,40
Prijedor (Prijedor, Novi Grad, Kozarska Dubica, Krupa na Uni, Kostajnica, Oštra Luka)	3.982	4.058	4.058	3.995	3.962
Prijedor (%)	10,33	10,32	10,09	9,99	10,05
Trebinje (Berkovići, Bileća, Gacko, Ljubinje, Nevesinje, Istočni Mostar, Trebinje, Foča, Kalinovik, Novo Goražde, Čajniče)	1.674	2.393	2.465	2.456	2.496
Trebinje (%)	4,34	6,08	6,13	6,14	6,33
UKUPNO REPUBLIKA SRPSKA	38.551	39.328	40.235	39.971	39.436
Ukupno RS (%)	100	100	100	100	100

Izvor: Poreska uprava RS

Privredni subjekti u kojima su vlasnici isključivo muškarci čine 62,66% ukupnog broja subjekata u 2019. godini, dok su isključivo žene vlasnice u 26,85% privrednih subjekata. Ostalih 10,49% privrednih subjekata čine privredni subjekti u zajedničkom vlasništvu.

Od ukupnog broja MSP, koji su u 2019. godini poslovali u Republici Srpskoj, njih 44,55% poslovalo je u privrednom području Banja Luka. Kada posmatramo promjenu broja MSP po privrednim područjima u 2019. u odnosu na 2015. godinu, učešće broja MSP povećalo se u privrednim područjima Banja Luka i Trebinje, dok se u ostalim privrednim područjima (Bijeljina, Doboј, Istočno Sarajevo i Prijedor) smanjilo učešće broja MSP u ukupnom broju MSP Republike Srpske. Rast broja MSP u proteklom periodu (2015-2019. godina) zabilježen je u privrednim područjima Banja Luka, Trebinje i Bijeljina, dok je rast broja MSP u 2019. godini zabilježen u privrednim područjima Trebinje i Banja Luka. U odnosu na druga privredna područja, najveće smanjenje broja MSP u 2019. u odnosu na prethodnu godinu (-4,8%) zabilježeno je u privrednom području Doboј.

Kada posmatramo zaposlenost prema veličini MSP, najveće učešće u broju zaposlenih u 2019. godini su imali mikro subjekti (37,83%).

Tabela 4. Struktura zaposlenih prema veličini MSP, 2019. godina

Veličina	Broj zaposlenih				
	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Mikro (do 9 zaposlenih)	53.937	53.354	56.215	55.724	55.256
Mikro %	41,56	41,26	39,75	38,47	37,83
Mala (10-49 zaposlenih)	36.128	36.836	40.419	42.615	43.271
Mala %	27,84	28,48	28,58	29,42	29,63
Srednja (50-249 zaposlenih)	39.710	39.133	44.793	46.509	47.524
Srednja %	30,60	30,26	31,67	32,11	32,54
Ukupno	129.775	129.323	141.427	144.848	146.051
Ukupno %	100	100	100	100	100

Izvor: Poreska uprava RS

Primjećuje se smanjenje učešća mikro preduzeća u zapošljavanju radnika (sa 41,56% u 2015. na 37,83% u 2019. godini) i povećanje učešća malih (sa 27,84% u 2015. na 29,63% u 2019. godini) i srednjih preduzeća (sa 30,60% u 2015. na 32,54% u 2019. godini) u zapošljavanju radnika.

Najveći broj zaposlenih radi u MSP iz područja prerađivačke industrije (27,51% zaposlenih u 2019. godini), koja je prema broju zaposlenih prestigla trgovinu u kojoj je u 2019. godini bilo zaposleno 24,36% zaposlenih radnika. Nakon prerađivačke industrije i trgovine, prema broju zaposlenih slijede MSP iz područja hotelijerstva i ugostiteljstva (8,92%), građevinarstva (8.32%), saobraćaja i skladištenja (5,92%) i stručnih, naučnih i tehničkih djelatnosti (5,05%).

Tabela 5. Broj zaposlenih u MSP po djelatnostima, 2019. godina

Sektori djelatnosti	Broj zaposlenih			
	Pravna lica	Preduzetnici	Ukupno	%
Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov	2.970	719	3.689	2,53
Vađenje rude i kamena	843	3	846	0,58
Prerađivačka industrija	33.105	7.072	40.177	27,51
Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija	787	2	789	0,54
Snabdijevanje vodom, kanalizacija, upravljanje otpadom i djelatnosti sanacije životne sredine	4.479	69	4.548	3,11
Građevinarstvo	10.494	1.652	12.146	8,32
Trgovina na veliko i malo, popravka motornih vozila i motocikala	23.190	12.381	35.571	24,36
Saobraćaj i skladištenje	6.501	2.151	8.652	5,92
Djelatnosti pružanja smještaja, pripreme i posluživanja hrane, hotelijerstvo i ugostiteljstvo	2.311	10.712	13.023	8,92
Informacije i komunikacije	2.688	257	2.945	2,02
Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	2.339	99	2.438	1,67
Poslovanje nekretninama	404	53	457	0,31
Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	5.227	2.153	7.380	5,05
Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	1.521	302	1.823	1,25
Javna uprava i odbrana, obavezno socijalno osiguranje	-	13	13	0,01
Obrazovanje	1.100	460	1.560	1,07
Djelatnost zdravstvene zaštite i socijalnog rada	3.076	18	3.094	2,12
Umjetnost, zabava i rekreacija	2.593	150	2.743	1,88
Ostale uslužne djelatnosti	725	3.430	4.155	2,84
Djelatnost eksteritorijalnih organ. i organa	-	2	2	0
UKUPNO	104.353	41.698	146.051	100

Izvor: Poreska uprava RS

Polna struktura zaposlenih u MSP se nije mijenjala značajnije u posmatranom periodu (2015-2019. godina). Žene čine oko 40% zaposlenih u MSP, a muškarci oko 60%.

Prema podacima Agencije za posredničke, informatičke i finansijske usluge (APIF) o broju predatih završnih računa pravnih lica u 2019. godini, u Republici Srpskoj je poslovalo 10.200 pravnih lica, što je 8,2% više u odnosu na broj pravnih lica iz 2015. godine. Broj pravnih lica u proteklom periodu je kontinuirano rastao iz godine u godinu.

Od ukupnog broja pravnih lica u 2019. godini njih 10.098 je iz kategorije MSP te 102 velika pravna lica. U periodu 2015-2019. godina zabilježen je rast broja svih veličina preduzeća, velikih (25,9% više u 2019. u odnosu na 2015. godinu), srednjih (povećanje od 8,4%), malih (povećanje od 14,9%) i mikro preduzeća (povećanje od 6,5%).

Broj zaposlenih u MSP se kontinuirano povećava u posmatranom periodu i u 2019. godini je taj broj za 14,9% veći u odnosu na 2015. godinu. Ukupni prihodi MSP veći su za 23,6% u 2019. odnosu na 2015. godinu, što ukazuje na povećanje efikasnosti preduzeća, iskazano takođe i u povećanju prihoda po zaposlenom za 7,6% u 2019. godini u odnosu na 2015. godinu.

U posmatranom periodu (2015-2019. godina), povećana je i produktivnost preduzeća iskazana u kontinuiranom povećanju ukupne bruto dodane vrijednosti¹²⁶, bruto dodane vrijednosti po zaposlenom i stabilnoj stopi dobiti od 2015. godine, koja je u 2019. godini uvećana i iznosi 9%. I pored povećanja prihoda od izvoza u posmatranom periodu, učešće izvoza u prihodu MSP je gotovo nepromijenjeno (14% u 2019. i 13% u 2015. godini).

Tabela 6. MSP u brojevima 2015-2019. godina

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Broj MSP	9.428	9.605	9.850	10.007	10.098
Broj zaposlenih	91.851	96.723	96.045	98.974	105.508
Ukupni prihodi, u milionima KM	12.298	13.130	14.298	15.271	15.201
Prihodi od izvoza, u milionima KM	1.560	1.876	2.065	2.230	2.149
Prihod po zaposlenom, u KM	133.889	135.753	148.872	154.292	144.073
Kumulativni finansijski rezultat, u milionima KM	628	897	800	880	1.380
Bruto dodana vrijednost, u milionima KM	2.285	2.636	2.590	2.838	3.463
Bruto dodana vrijednost po zaposlenom, u KM	24.879	27.249	26.962	28.672	32.824
Izvoz u prihodu (u %)	13	14	14	15	14
Stopa dobiti (u %)	5	7	6	6	9

Izvor: APIF

¹²⁶ Ács, Z. J., Audretsch, D. B. (2010). Handbook on Entrepreneurship Research: Springer.

Od ukupnog broja zaposlenih u pravnim licima u 2019. godini u Republici Srpskoj, 46% je zaposleno u privrednom području Banja Luka, zatim slijede privredna područja Bijeljina (18%) i Doboj (12%) koja imaju nešto veći broj MSP u odnosu na ostala privredna područja Republike Srpske. Struktura broja pravnih lica MSP prema privrednim područjima odgovara strukturi broja zaposlenih u pravnim licima MSP.

Tabela 7. Broj zaposlenih u MSP po privrednim područjima, 2019. godina

Privredno područje	Pripadajuće opštine / gradovi	Zaposleni		
		Broj	Procenat	Prosječno po području
Banjaluka	Banjaluka, Gradiška, Jezero, Kneževo, Kotor Varoš, Laktaši, Mrkonjić Grad, Petrovac, Prnjavor, Ribnik, Srbac, Istočni Drvar, Kupres, Čelinac, Šipovo	48.311	46%	10
Bijeljina	Bijeljina, Bratunac, Vlasenica, Zvornik, Lopare, Milići, Osmaci, Srebrenica, Ugljevik, Šekovići	18.752	18%	10,7
Doboj	Vukosavlje, Derventa, Doboj, Modriča, Petrovo, Brod, Teslić, Šamac, Pelagićevo, Donji Žabar, Stanari	12.811	12%	11,2
Istočno Sarajevo	Višegrad, Pale, Rogatica, Rudo, Sokolac, Istočna Ilidža, Istočni Stari Grad, Istočno Novo Sarajevi, Trnovo, Han Pijesak	8.989	9%	10,4
Prijedor	Kozarska Dubica, Krupa na Uni, Novi Grad, Prijedor, Kostajnica, Oštra Luka	9.152	9%	11,3
Trebinje	Berkovići, Bileća, Gacko, Ljubinje, Nevesinje, Istočni Mostar, Trebinje, Kalinovik, Foča, Čajniče, Novo Goražde	7.493	7%	10,9
Ukupno		105.508	100%	10,4

Izvor: APIF

Podaci o broju zaposlenih radnika u 2019. godini prema područjima djelatnosti pokazuju da je najveći broj lica u svim privrednim područjima Republike Srpske zaposleno u prerađivačkoj industriji.¹²⁷ Ovdje se izdvaja privredno područje Prijedor u kojem, u odnosu na druga privredna područja, u strukturi zaposlenosti najveće učešće ima prerađivačka industrija (40% zaposlenih) i Trebinje sa najmanjim učešćem prerađivačke industrije u strukturi zapošljavanja u odnosu na druga privredna područja (22% zaposlenih). Područja trgovine i građevinarstva takođe zapošljavaju veliki broj radnika u svim privrednim područjima.

¹²⁷ www.apif.net, 30.6.2022.

Tabela 8. MSP po područjima djelatnosti u brojevima, 2019. godina

Područje djelatnosti	Broj MSP		Broj zaposlenih		Ukupan prihod u milionima KM		Prihodi od izvoza, u milionima KM		BDV, u milionima KM	
	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%
A. Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov	476	5%	3.017	3%	378	2%	82	4%	87	3%
B. Vađenje ruda i kamenâ	100	1%	765	1%	89	1%	10	0%	33	1%
C. Prerađivačka industrija	1.923	19%	31.402	30%	3.781	25%	1.172	55%	814	24%
D. Proizvodnja i snabdijevanje el. energijom, gasom...	119	1%	1.062	1%	784	5%	69	3%	112	3%
E. Snabdij. vodom, upravljanje otpadom...	159	2%	4.597	4%	219	1%	33	2%	124	4%
F. Građevinarstvo	789	8%	9.984	9%	1.131	7%	75	3%	314	9%
G. Trgovina	2.883	29%	22.390	21%	6.115	40%	372	17%	792	23%
H. Saobraćaj i skladištenje	745	7%	6.548	6%	650	4%	202	9%	189	5%
I. Hotelijerstvo i ugostiteljstvo	178	2%	2.762	3%	199	1%	5	0%	58	2%
J. Informacije i komunikacije	376	4%	3.059	3%	349	2%	51	2%	131	4%
K. Finansijske djelatnosti i osig.	60	1%	626	1%	347	2%	0	0%	217	6%
L. Poslovanje nekretninama	140	1%	458	0%	73	0%	1	0%	30	1%
M. Stručne, naučne i teh. djelatnosti	973	10%	5.504	5%	437	3%	54	3%	198	6%
N. Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	207	2%	1.423	1%	103	1%	13	1%	42	1%
O. Javna uprava i odbrana, obav. soc. osiguranje	11	0%	141	0%	12	0%	0	0%	10	0%
P. Obrazovanje	135	1%	1.091	1%	35	0%	0	0%	23	1%
Q. Djelatnosti zdravstvene zaš. i socijalnog rada	608	6%	7.700	7%	276	2%	0	0%	192	6%
R. Umjetnost, zabava i rekreacija	77	1%	2.313	2%	170	1%	9	0%	74	2%
S. Ostale uslužne djelatnosti	139	1%	666	1%	52	0%	1	0%	24	1%
UKUPNO	10.098	100	105.508	100	15.201	100	2.149	100	3.463	100

Izvor: APIF

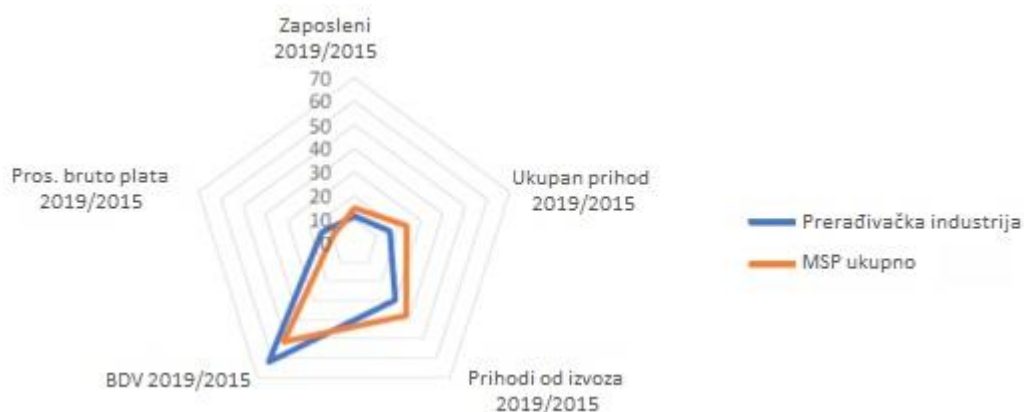
Od ukupnog broja MSP u Republici Srpskoj u 2019. godini (10.098), gotovo trećina je iz sektora trgovine (29%), zatim slijede MSP u sektoru prerađivačke industrije (19%), 10% MSP u sektoru stručnih, naučnih i tehničkih djelatnosti i 8% u građevinarstvu. Pored trgovine, prema svim pokazateljima iz naredne tabele (broj MSP, broj zaposlenih, ukupan prihod, prihodi od izvoza i BDV) izdvajaju se MSP koja posluju

u području prerađivačke industrije. I pored većeg broja MSP u sektoru trgovine, prerađivačka industrija zapošljava veći broj radnika u odnosu na trgovinu. Prosječan broj zaposlenih u MSP iz područja prerađivačke industrije je 16 po preduzeću, dok je prosječan broj zaposlenih u MSP iz područja trgovine 8 po preduzeću.

Ukupni prihodi MSP iz sektora trgovine iznose 40% ukupnih prihoda (prerađivačka industrija 30%), dok prerađivačka industrija ostvaruje 55% prihoda od izvoza. Učešće u ostvarenoj BDV MSP iz područja trgovine u 2019. godini iznosi 23%, a prerađivačke industrije 24%.

Podaci za MSP pravna lica u prerađivačkoj industriji u 2019. godini se odnose na 1.923 MSP koja su predala završne račune, a koja ukupno zapošljavaju 31.402 radnika.

Grafikon 22. Stope promjene statističkih pokazatelja u prerađivačkoj industriji 2019/2015

Izvor: APIF

Tabela 9. Stope promjene statističkih pokazatelja u prerađivačkoj industriji 2019/2015

	Prerađivačka industrija	MSP ukupno
Zaposleni 2019/2015	12%	15%
Ukupan prihod 2019/2015	16%	24%
Prihodi od izvoza 2019/2015	30%	38%
BDV 2019/2015	62%	52%
Prosječna bruto plata 2019/2015	15%	10%

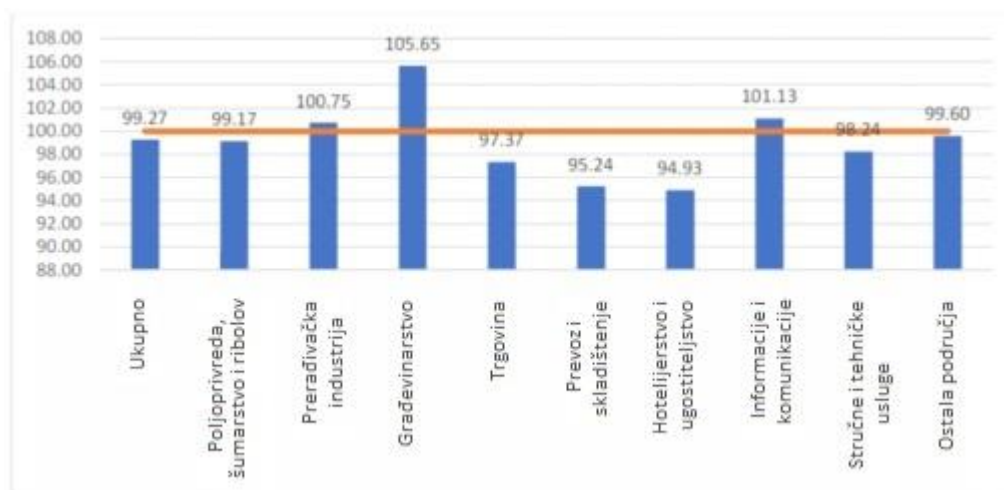
Izvor: APIF

U 2019. u odnosu na 2015. godinu zabilježeno je povećanje svih posmatranih indikatora rasta prerađivačke industrije, sa najvećim povećanjem indikatora ostvarene bruto dodane vrijednosti (62%). Prihodi od izvoza su povećani za 30% u 2019. u odnosu na 2015. godinu.

3.4. Poslovanje privrednih subjekata u 2020. godini

Očekivano smanjenje broja zaposlenih zbog smanjenog ili obustavljenog poslovanja privrednih subjekata usljed posljedica pandemije je ublaženo vladinim mjerama i mjerama koje su proveli privredni subjekti za zadržavanje zaposlenih radnika. Ukupan broj zaposlenih u privrednim subjektima u septembru 2020. godine je iznosio 273.395 zaposlenih i manji je za 0,73% u odnosu na isti period prethodne godine. Najveće učešće u zapošljavanju ima područje prerađivačke industrije (21,16% u 2020. godini), nakon kojeg slijedi trgovina (17,49% u 2020. godini).

Grafikon 23. Indeksi broja zaposlenih u privrednim subjektima po područjima (IX 2020/IX 2019)

Izvor: RZS RS

Kada su u pitanju područja koja zapošljavaju najveći broj zaposlenih, broj zaposlenih u području trgovine je smanjen za 2,63%, dok je broj zaposlenih u području prerađivačke industrije povećan za 0,75%.

Podaci o broju zaposlenih pokazuju uticaj pandemije na područja hotelijerstva i ugostiteljstva i prevoza i skladištenja. Ova dva sektora imaju najveću stopu smanjenja broja zaposlenih u posmatranom periodu (septembar 2020. godine u odnosu na isti mjesec prethodne godine). Broj zaposlenih u području hotelijerstva i ugostiteljstva je smanjen za 5,07% dok je broj zaposlenih u području transporta (prevoz i skladištenje) smanjen za 4,76%. Područje građevinarstva je u posmatranom periodu zabilježilo povećanje broja radnika, 5,65% više radnika u građevinarstvu u septembru 2020. u odnosu na isti mjesec prethodne godine.

Unija udruženja poslodavaca Republike Srpske je u aprilu i maju 2020. godine sprovela istraživanje o uticaju pandemije „COVID-19“ na poslovanje preduzeća¹²⁸. Podaci iz ankete (obuhvaćeno 543 preduzeća) pokazuju da je pandemija prouzrokovala značajne poremećaje u poslovanju u dvije trećine anketiranih preduzeća. Više od jedne četvrtine preduzeća nije radilo u posmatranom periodu (26%) a 39% preduzeća je poslovalo sa dijelom kapaciteta u vrijeme istraživanja. U punom kapacitetu, bez izmjene režima rada, je poslovalo samo 3% preduzeća, dok je 31% preduzeća radilo u punom kapacitetu, uz rad od kuće. Uprkos ovim izazovima, samo 6% zaposlenih je otpušteno zbog niza pravovremenih mjera koje preduzeća provode radi očuvanja radne snage. Najrasprostranjenija mjera bilo je skraćenje radnog vremena koje je provelo 27% preduzeća i rad od kuće.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku RS¹²⁹, kod preduzetnika je u 2020. godini bilo zaposleno 41.835 lica, što je za 0,33% više u odnosu na prethodnu godinu. Najveći broj zaposlenih lica kod preduzetnika radi u području trgovine (31,02% u 2020. godini), hotelijerstvu i ugostiteljstvu (31,02% u 2020. godini) i prerađivačkoj industriji (17,11% u 2020. godini). Sektor hotelijerstva i ugostiteljstva je smanjio broj zaposlenih u odnosu na prethodnu godinu za 3,40%, dok su ostala dva sektora sa najvećim učešćem u broju zaposlenih kod preduzetnika povećala broj zaposlenih u 2020. godini (prerađivačka industrija za 1,2% i trgovina za 4,8%).

Godišnji indeks ukupne industrijske proizvodnje pokazuje smanjenje obima industrijske proizvodnje u 2020. godini za 6,7% u odnosu na prethodnu godinu. Posmatrano po djelatnostima i godišnjim stopama promjene industrijske proizvodnje u

¹²⁸ unijauprs.org, 1.7.2022.

¹²⁹ www.rzs.rs.ba, 1.7.2022.

2020. u odnosu na 2019. godinu, možemo sagledati šta se dešavalo po područjima i oblastima industrije tokom pandemije korona virusa.

Tabela 10. Godišnji indeksi industrijske proizvodnje, prethodna godina = 100

Godina	Indeks	% promjene
2016.	108,1	8,1%
2017.	101,2	1,2%
2018.	103,6	3,6%
2019.	88,6	-11,4%
2020.	93,3	6,7%

Izvor: RZS RS

Tabela 11. Industrijska proizvodnja - godišnje stope promjena izračunate iz kalendarski prilagođenih indeksa, I-XII 2020/I-XII 2019

Područja i oblasti industrije		I-XII 2020.
		I-XII 2019.
INDUSTRIJA UKUPNO		-6,7
Vađenje ruda i kamena		-0,4
Prerađivačka industrija		-10,3
Hrana i piće	Proizvodnja prehrambenih proizvoda	-8,2
	Proizvodnja pića	-24,5
Tekstilna industrija	Proizvodnja tekstila	-7,6
	Proizvodnja odjeće	-44,1
Koža i obuća	Proizvodnja kože i proizvoda od kože	-8
Metaloprerađiva	Proizvodnja mašina i opreme, d.n.	-14,3
	Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica	1,4
	Proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava	-24,8
	Proizvodnja gotovih metalnih proizvoda, osim mašina i opreme	-4,1
Drvoprerađiva	Prerada drveta i proizvoda od drveta	0,2
	Proizvodnja namještaja	-0,9
Hemijska i farmaceutska ind.	Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda	-40,1
	Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda farmaceutskih preparata	-3,9
Plastika i guma	Proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa	23,6
Računari i elektronski i optički proizvodi	Proizvodnja računara, elektronskih i optičkih proizvoda	57,7
Električna oprema	Proizvodnja električne opreme	-3,8
Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija		-3,9

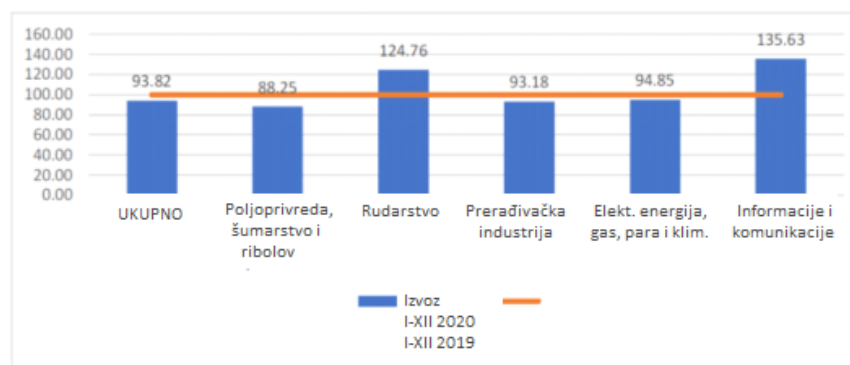
Izvor: RZS RS

Obim prerađivačke industrije (u kojoj je zastupljen najveći broj malih i srednjih preduzeća) je smanjen u 2020. godini u odnosu na prethodnu godinu (-10,3%). I ostala dva područja industrije takođe pokazuju smanjenje obima proizvodnje u 2020. godini, područje vađenje rude i kamena i proizvodnje (-0,4%) i snabdijevanja električnom energijom, gasom i vodom (-3,9%).

Posmatrano po sektorima prerađivačke industrije, uticaj pandemije kod prehrambene industrije je bio veći u oblasti proizvodnje pića (-24,5%) u odnosu na proizvodnju hrane (- 8,2%). Kod tekstilne industrije, proizvodnja odjeće je zabilježila mnogo veće smanjenje (-44,1%) od proizvodnje tekstila (-7,6%).

Sve oblasti metaloprerade, osim Proizvodnje motornih vozila, su zabilježile smanjenje industrijske proizvodnje. Najveće smanjenje je zabilježeno u oblasti proizvodnje ostalih saobraćajnih sredstava (-24,8%) i proizvodnje mašina i opreme (-14,3%). Oblast koja dominira metalopreradom (prema broju zaposlenih, prihodu, izvozu), posebno kod MSP, proizvodnja gotovih metalnih proizvoda je zabilježila smanjenje proizvodnje od 4,1%. Oblasti koje su zabilježile povećanje proizvodnje u uslovima pandemije, u 2020. u odnosu na 2019. godinu, su oblasti proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa (23,6%) i proizvodnja računara, elektronskih i optičkih proizvoda (57,7%). Ukupan izvoz Republike Srpske u 2020. godini je iznosio 3.387.398.000 KM i 6,18% je manji od izvoza u 2019. godini. Uvoz Republike Srpske u 2020. godini iznosi 4.472.660.000 KM i manji je za 6,47% u odnosu na prethodnu godinu. Pokrivenost uvoza izvozom Republike Srpske u 2020. godini iznosi 75,74% (75,50% u 2019. godini). Ukupan obim spoljnotrgovinske razmjene je smanjen za 6,35% i iznosi 7.860.058.000 KM u 2020. godini.

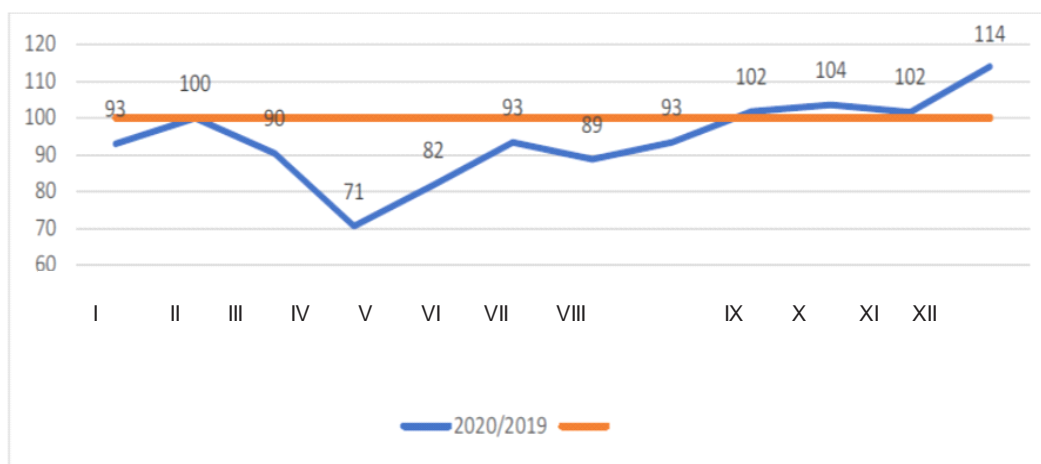
Grafikon 24. Godišnji indeksi vrijednosti izvoza, ukupno i prema područjima djelatnosti (2020/2019)

Izvor: RZS RS

Izvoz prerađivačke industrije čini 85,27% ukupnog izvoza Republike Srpske i smanjenje izvoza prerađivačke industrije za 6,82% je najvećim dijelom uticalo na smanjenje ukupnog izvoza Republike Srpske. Pored područja Rudarstva u kojem su aktivni veliki poslovni subjekti, područje Informacija i komunikacija je zabilježilo povećanje izvoza za 35,63% u 2020. u odnosu na prethodnu godinu (ukupno oko 3,97 miliona KM izvoza u 2020. godini).

Grafikon 25. Mjesečni indeksi ukupne vrijednosti izvoza Republike Srpske (mjesec 2020/ mjesec 2019)

Izvor: RZS RS

Podaci o izvozu Republike Srpske u inostranstvo po mjesecima pokazuju uticaj proglašenja pandemije virusom „COVID-19“ i uvođenja restriktivnih mjera od strane izvoznih partnera u martu 2020. godine na izvozne aktivnosti preduzeća i povećanje vrijednosti izvoza u septembru 2020. godine. Od septembra 2020. godine bilježi se povećanje vrijednosti ukupnog izvoza i veći izvoz u narednim mjesecima u odnosu na iste periode prethodne godine.

Vlada Republike Srpske je u cilju smanjenja posljedica pandemije i podrške sektoru privrede donijela niz uredbi i akata na osnovu kojih su izdvojena značajna sredstva za podršku svim poslovnim subjektima za mart, april i maj 2020. godine, zatim za podršku sektorima prevoza i turizma, omogućila odgodu plaćanja određenih poreskih obaveza, odobrila Garantni program za privrednike i druge vidove podrške.

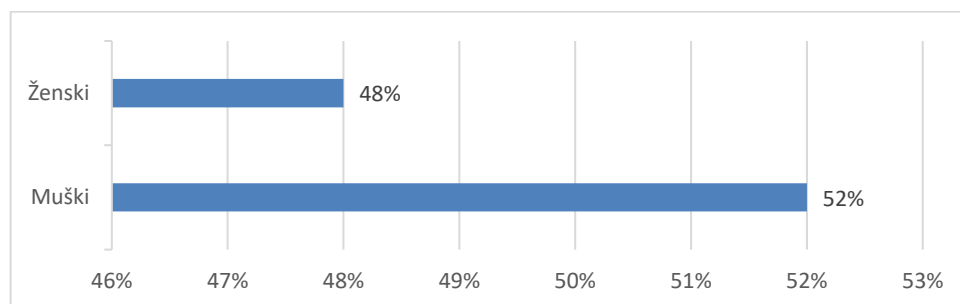
4. PRIKUPLJANJE PODATAKA PUTEM ANKETNOG UPITNIKA O RELEVANTIM ASPEKTIMA POSLOVANJA

4.1. Analiza rezultata istraživanja

Svrha istraživanja ovog rada jeste da se analiziraju stavovi različitih nivoa menadžmenta koji su nosioci poslovanja malih i srednjih preduzeća. Cilj istraživanja je usmjeren na utvrđivanje percepcije ispitanika o aspektima poslovanja i ključnim faktorima uspješnosti MSP u Republici Srpskoj.

Kao glavni metod prikupljanja podataka u ovom radu korišćena je metoda ispitivanja koja je sprovedena popunjavanjem anketnog upitnika tokom maja 2022. godine. Anketa je bila anonimna i sprovedena je na 100 ispitanika (100 MSP) iz Republike Srpske putem e-mejla i društvenih mreža. Upitnik se sastojao od 24 pitanja zatvorenog tipa, od kojih se šest odnosilo na demografske karakteristike ispitanika, a ostalih četrnaest pitanja su se odnosila na temu istraživanja.

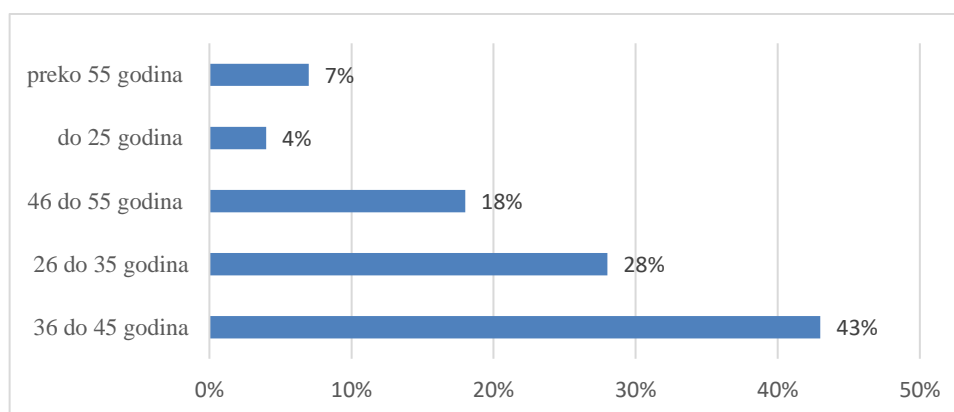
Grafikon 26. Pol ispitanika

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Istraživanje je pokazalo da 52% anketiranih ispitanika pripada muškoj populaciji, dok je 48% anketiranih ispitanika u grupi ženske populacije.

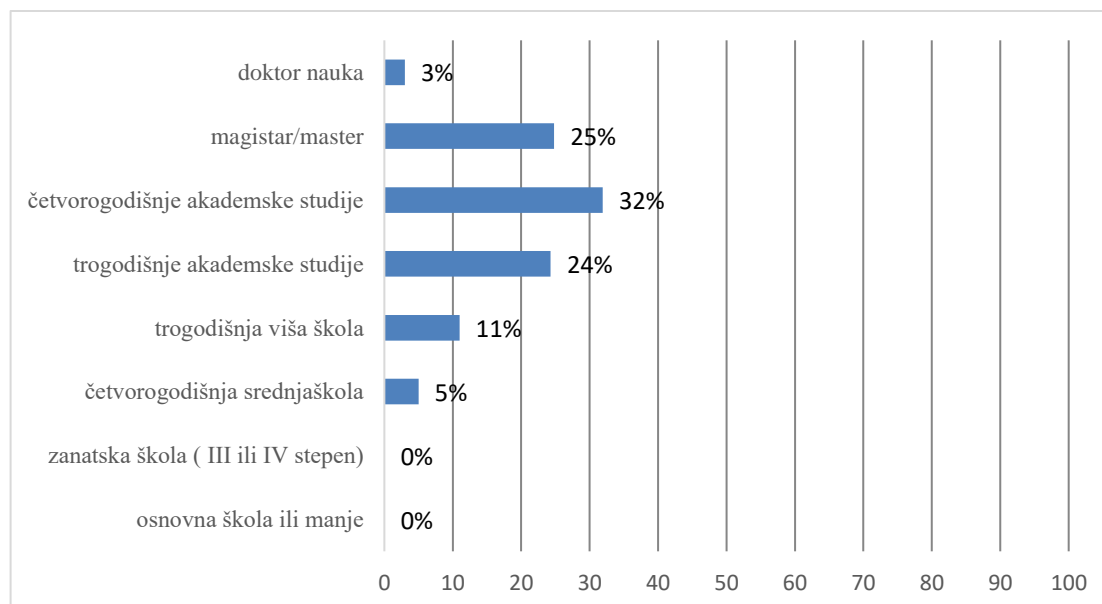
Grafikon 27. Godine starosti

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Posmatrajući godine starosti ispitanika uočava se da je najdominantnija grupa ispitanika 43% od 36 do 45 godina, dok je manje dominantna grupa ispitanika 28% starosne granice od 26 do 35 godina. Ispitanika starosti od 46 do 55 godina ima 18%. Najmanje ispitanika u ovom istraživanju pripada starosnoj dobi do 25 godina 4% i preko 55 godina 7%.

Grafikon 28. Stručna sprema

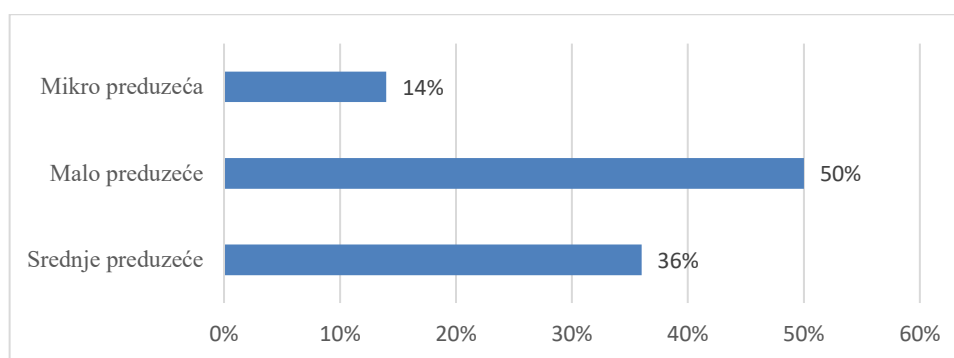

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Iz grafikona 28 uočava se nivo obrazovanja anketiranih ispitanika, gdje najviše ispitanika ima četvorogodišnje akademske studije 32%, dok nešto manje ispitanika 25% ima diplomu sa magistarskih ili master studija, a 24% trogodišnje akademske studije.

Najmanji procenat ispitanika ima diplomu doktora nauka 3%, četvorogodišnju srednju školu 5% i trogodišnju višu školu 11%. Zanimljiv je podatak da niko od ispitanika nema sa zanatskom školom. Na osnovu navedenog može se zaključiti da su ispitanici obučeni i stručni, ali i da ima prostora za nadogradnju znanja i usavršavanje.

Grafikon 29. Struktura Vašeg preduzeća

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Podaci iz grafikona 29 pokazuju da najveći procenat ispitanika, 50% po strukturi pripada malom preduzeću, dok 36% pripada srednjem preduzeću. Najmanji procenat ispitanika 14% pripada mikro preduzeću.

Tabela 12. Djelatnost i sjedište preduzeća

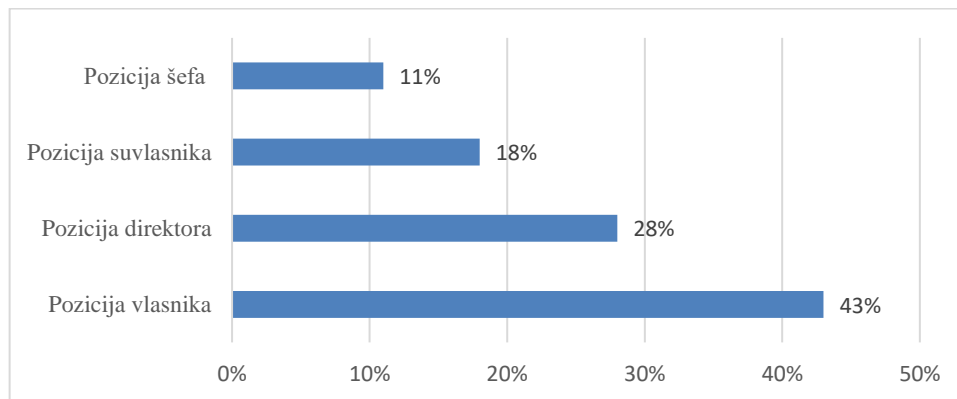
SJEDIŠTE PREDUZEĆA	DJELATNOST						
	Prerađivačka industrija (%)	Građevinarstvo (%)	Trgovina (%)	Hotelijerstvo i ugostiteljstvo (%)	Saobraćaj i skladištenje (%)	Stručna, naučna i tehnička djelatnost (%)	Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov (%)
Banja Luka	7,00	2,00	2,00	8,00	4,00	6,00	0,00
Istočno SA	2,00	1,00	1,00	2,00	1,00	1,00	0,00
Bijeljina	5,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	5,00
Doboj	5,00	3,00	1,00	6,00	2,00	1,00	2,00
Prijedor	2,00	1,00	1,00	5,00	1,00	1,00	0,00
Trebinje	2,00	1,00	1,00	10,00	2,00	1,00	0,00
UKUPNO:	23,00	9,00	7,00	32,00	11,00	11,00	7,00

Izvor: Tabela je rezultat sopstvene analize autora

Posmatrajući podatke iz tabele 12 može se uočiti da su u anketnom istraživanju obuhvaćene različite djelatnosti iz šest gradova u Republici Srpskoj. U Banjaluci su ispitivanjem najviše obuhvaćena MSP iz djelatnosti hotelijerstvo i turizam 8%, prerađivačka industrija 7% i stručna, naučna i tehnička djelatnost 6%. U Istočnom

Sarajevu najviše su obuhvaćena MSP iz djelatnosti hotelijerstvo i turizam 2% i prerađivačka industrija takođe 2%. U Bijeljina su najviše obuhvaćena MSP iz djelatnosti prerađivačka industrija 5% i poljoprivreda, šumarstvo i ribolov takođe 5%. U Doboju su najviše obuhvaćena MSP iz djelatnosti hotelijerstvo i ugostiteljstvo 6% i prerađivačka industrija 5%. U Prijedoru su najviše obuhvaćena MSP iz djelatnosti hotelijerstvo i ugostiteljstvo 5% i prerađivačka industrija 2%. U Trebinju dominiraju MSP iz djelatnosti hotelijerstvo i ugostiteljstvo 10%. Ukupno posmatrano najdominantnija su MSP iz djelatnosti hotelijerstvo i ugostiteljstvo 32%, prerađivačka industrija 23% i saobraćaj i skladištenje 11%, dok su najmanje obuhvaćena preduzeća iz djelatnosti trgovina 7% i poljoprivreda, šumarstvo i ribolov 7%.

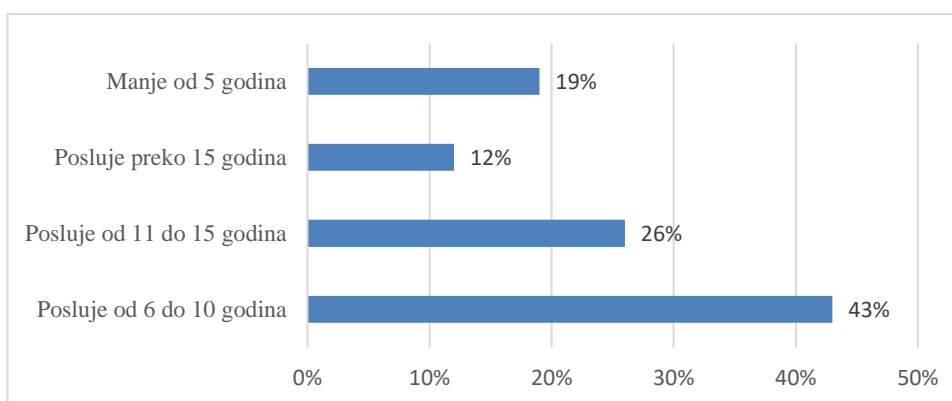
Grafikon 30. Vaša pozicija u preduzeću

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Podaci iz grafikona 30 pokazuju da se najveći procenat ispitanika 43% nalazi na poziciji vlasnika, dok se 28% nalazi na poziciji direktora. Nešto manji procenat ispitanika 18% nalazi se na poziciji suvlasnika, dok je najmanji procenat ispitanika na poziciji šefa 11%. Navedeno pokazuje da je istraživanje bilo usmjereno na ispitivanje stavova i mišljenja rukovodilaca svih nivoa.

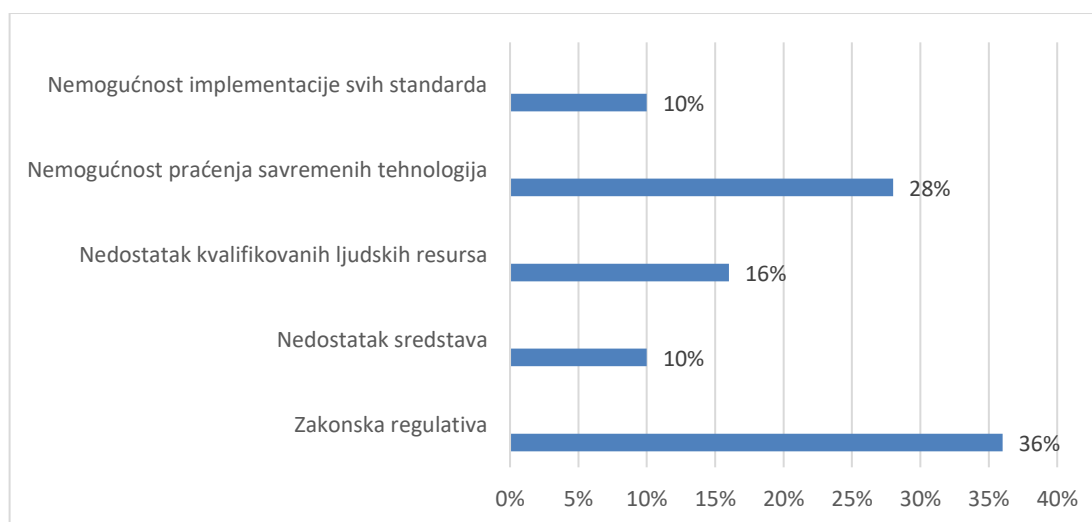
Grafikon 31. Koliko dugo posluje Vaše preduzeće?

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Podaci iz grafikona 31 pokazuju da najveći procenat MSP-a 43% posluje od 6 do 10 godina, dok manji procenat 26% posluje od 11 do 15 godina. Najmanji procenat MSP-a 12% posluje preko 15 godina. Ovi podaci se mogu objasniti činjenicom da se u prvim godinama svog postojanja mnoga mala i srednja preduzeća suočavaju sa različitim preprekama koje im otežavaju dugoročnije poslovanje. Procenat MSP-a koji posluje manje od 5 godina je 19%.

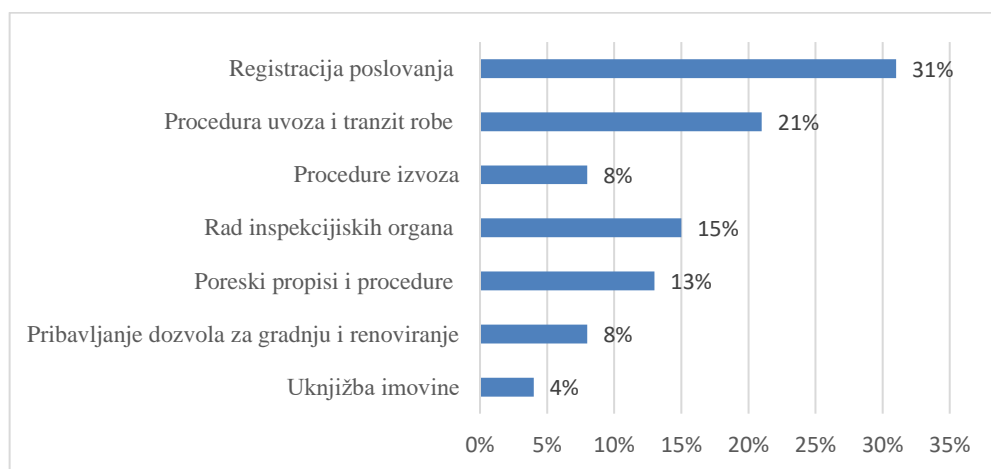
Grafikon 32. Najčešći problemi sa kojima se Vaše preduzeće susreće u svom poslovanju

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Kada su u pitanju najčešći problemi sa kojima se MSP susreću u svom poslovanju najdominantniji su zakonska regulativa 36% i nemogućnost praćenja savremenih tehnologija 28%, dok najmanje problema imaju sa nedostatkom sredstava 10% i nemogućnošću implementacije svih standarda 10%. Kako bi se riješili navedeni problemi potrebno je da se država aktivnije uključi u razvijanje povoljnog poslovnog okruženja kroz intenzivniju podršku i revidiranje zakonske regulative.

Grafikon 33. Najčešće zakonske i administrativne prepreke sa kojima se Vaše preduzeće susreće u svom poslovanju

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Kada su u pitanju najčešće zakonske i administrativne prepreke sa kojima se MSP susreću u svom poslovanju najviše su istaknuti: registracija poslovanja 31%, procedura uvoza i tranzit robe 21% i rad inspekcijiskih organa 15%. Neki od načina da se prevaziđu navedene prepreke su digitalizacija javnih usluga, uvođenje olakšica za MSP kod uvoza i tranzita robe i intenziviranje internacionalizacije MSP. Takođe, kako bi rad inspekcijiskih organa bio efikasniji potrebno je uskladiti rad inspekcije na lokalnom i republičkom nivou.

Tabela 13. Stepen značaja programa podrške sektoru malih i srednjih preduzeća

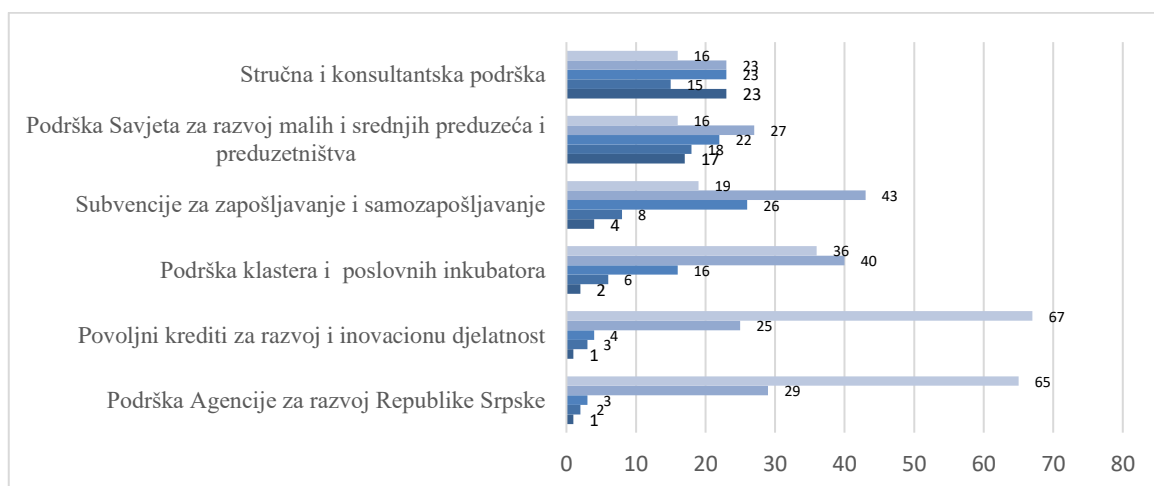
	Broj ispitanika koji su dali ocjene od 1 do 5				
	Ocjena 1	Ocjena 2	Ocjena 3	Ocjena 4	Ocjena 5
Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske	1	2	3	29	65
Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost	1	3	4	25	67
Podrška klastera i poslovnih inkubatora	2	6	16	40	36
Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje	4	8	26	43	19
Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva	17	18	22	27	16
Stručna i konsultantska podrška	23	15	23	23	16

Izvor: Tabela je rezultat sopstvene analize autora

Ocjene u tabeli imaju sledeća značenja: ocjena 1 – uopšte nije značajan, ocjena 2 – nije značajan, ocjena 3 – nemam mišljenje, ocjena 4 – značajan, ocjena 5 – veoma značajan. Analizirajući podatke iz tabele 13 koji se odnose na stepen značaja programa podrške sektoru malih i srednjih preduzeća uočava se da je najveći procenat ispitanika kao veoma značajne / značajne (ocjene 5 i 4) istakao: podršku Agencije za razvoj Republike Srpske i povoljne kredite za razvoj i inovacionu djelatnost. Navedeni podaci naglašavaju u kom pravcu institucije Republike Srpske treba da intenziviraju napore kako bi poboljšali poziciju MSP.

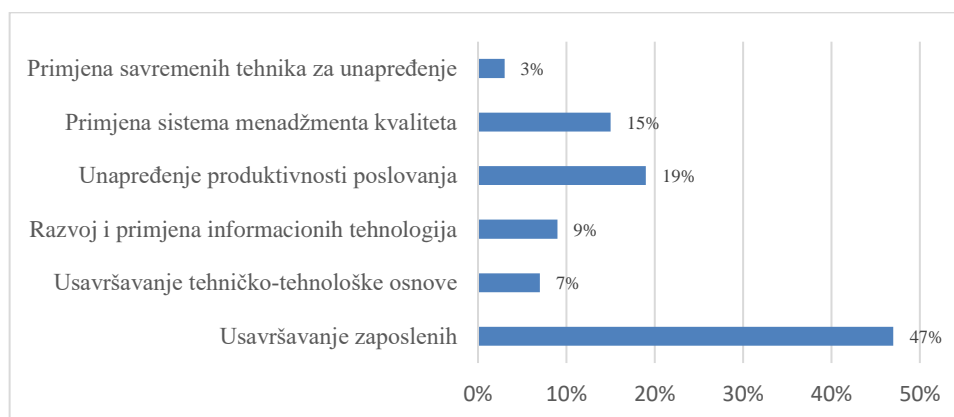
Takođe, najveći procenat ispitanika je kao uopšte nije značajno / nije značajno (ocjene 1 i 2) istakao: stručnu i konsultantsku podršku i podršku Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva. Ovi podaci naglašavaju značaj rigoroznije provjere kompetencija kadrova i adekvatnije selekcije kadrova u institucijama koje se bave problemima MSP-a, kako bi stručno usavršavanje i savjetovanje dobilo na značaju i učinkovitosti (prikazano na grafikonu 34).

Grafikon 34: Stepen značaja programa podrške sektoru malih i srednjih preduzeća

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

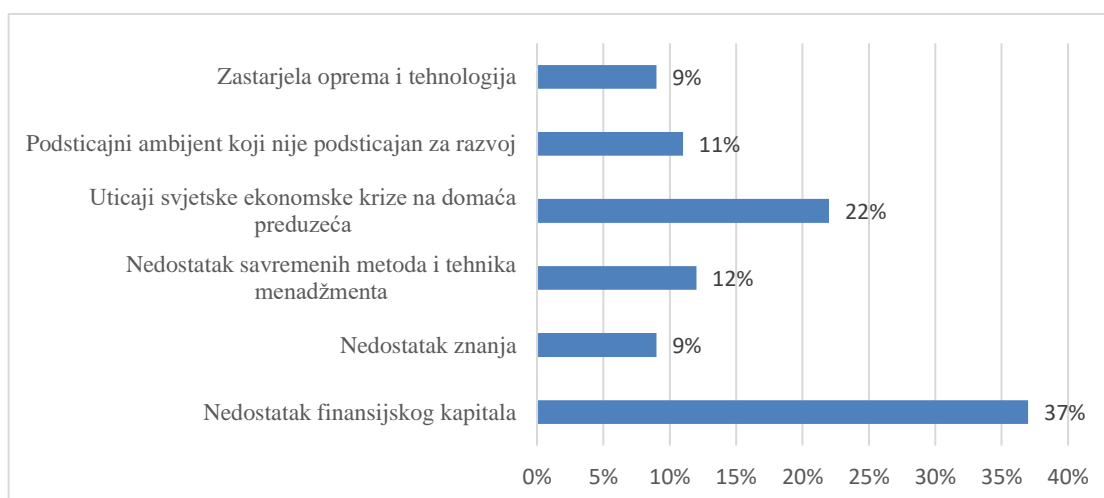
Grafikon 35. Osnovni faktori unapređenja poslovanja u Vašem preduzeću

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Podaci iz grafikona 35 pokazuju da najveći procenat ispitanika kao osnovne faktore unapređenja poslovanja MSP ističe: usavršavanje zaposlenih 47%, unapređivanje produktivnosti poslovanja 19% i primjenu sistema menadžmenta kvaliteta 15%.

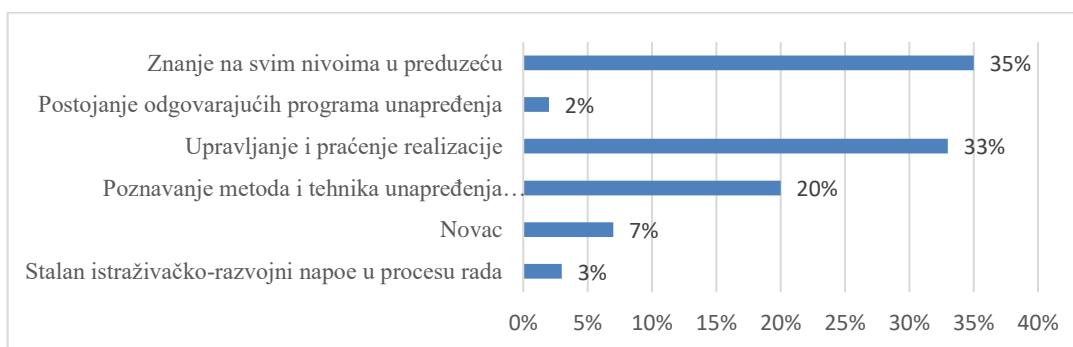
Grafikon 36: Najveće prepreke u razvoju preduzeća

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Podaci iz grafikona 36 pokazuju da se kao najveće prepreke u razvoju MSP-a ističu nedostatak finansijskog kapitala 37%, uticaj svjetske ekonomske krize na poslovanje domaćih preduzeća 22% i poslovni ambijent koji nije podsticajan za razvoj preduzetništva i strana ulaganja 11%.

Grafikon 37. Vaše viđenje koncepta menadžmenta kvaliteta

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Podaci iz grafikona 37 pokazuju da najveći procenat ispitanika smatra da se koncept menadžmenta kvaliteta zasniva na znanju na svim nivoima u preduzeću 35%, da upravljanje i praćenje realizacije ima veoma bitnu ulogu 33%, te da je bitno poznavanje metoda i tehnika unapređenja 20%.

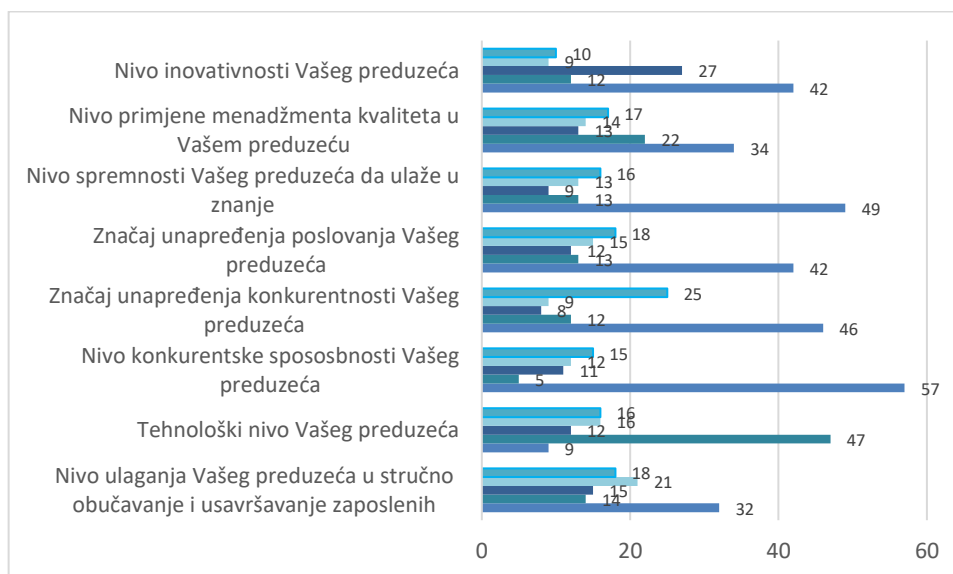
Tabela 14. Nivo poslovanja konkurentnosti i poslovanja Vašeg preduzeća

	Broj ispitanika koji su dali ocjene od 1 do 5				
	Ocjena 1	Ocjena 2	Ocjena 3	Ocjena 4	Ocjena 5
Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih	32	14	15	21	18
Tehnološki nivo Vašeg preduzeća	9	47	12	16	16
Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća	57	5	11	12	15
Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća	46	12	8	9	25
Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća	42	13	12	15	18
Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje	49	13	9	13	16
Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću	34	22	13	14	17
Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća	42	12	27	9	10

Izvor: Tabela je rezultat sopstvene analize autora

Posmatrajući podatke iz tabele 14 koji se odnose na nivo poslovanja konkurentnosti i poslovanja MSP-a uočava se da najveću ocjenu ima nivo ulaganja preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih, a najnižu ocjenu ima nivo konkurentske sposobnosti, što je prikazano na sledećem grafikonu.

Grafikon 38: Nivo poslovanja konkurentnosti i poslovanja Vašeg preduzeća

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

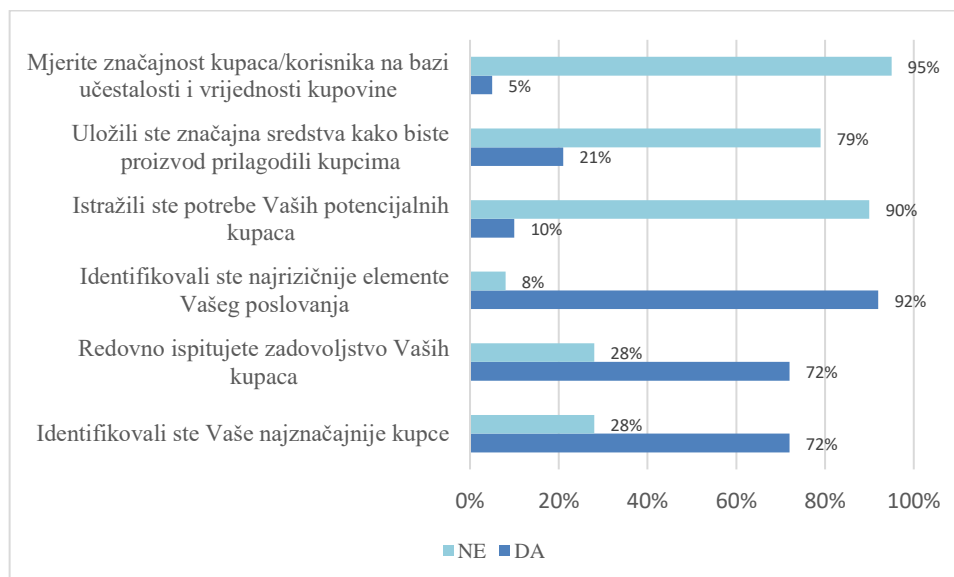
Tabela 15. Nivo markentiške orijentacije Vašeg preduzeća

	DA (%)	NE (%)
Identifikovali ste Vaše najznačajnije kupce	72	28
Redovno ispitujete zadovoljstvo Vaših kupaca	72	28
Identifikovali ste najrizičnije elemente Vašeg poslovanja	92	8
Istražili ste potrebe Vaših potencijalnih kupaca	10	90
Uložili ste značajna sredstva kako biste proizvod prilagodili kupcima	21	79
Mjerite značajnost kupaca/korisnika na bazi učestalosti i vrijednosti kupovine	5	95

Izvor: Tabela je rezultat sopstvene analize autora

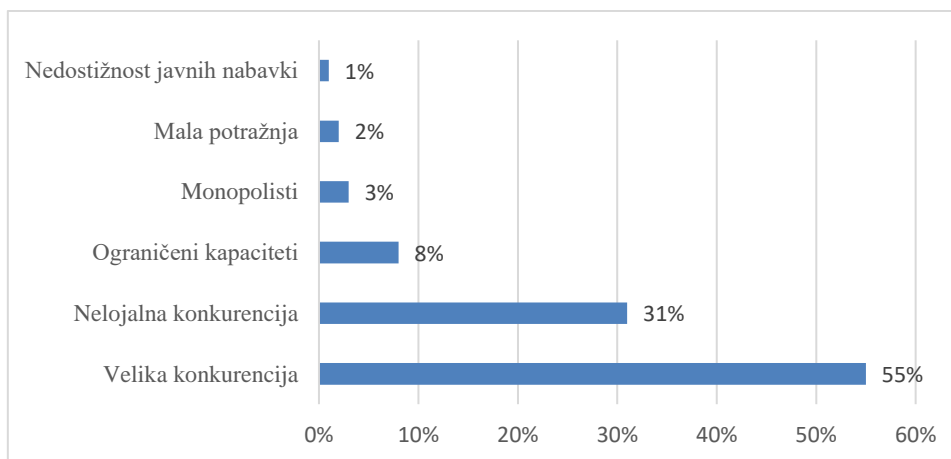
Posmatrajući podatke iz tabele 15 koji se odnose na nivo markentiške orijentacije MSP-a uočava se da najveći procenat ispitanika smatra da je njihovo malo ili srednje preduzeće identifikovalo najrizičnije elemente poslovanja (92%), identifikovalo najznačajnije kupce (72%) i redovno ispituje zadovoljstvo kupaca (72%). Takođe, najveći procenat ispitanika smatra da njihovo malo ili srednje preduzeće nije istražilo potrebe potencijalnih kupaca (90%) i ne mjeri značajnost kupaca/korisnika na bazi učestalosti i vrijednosti kupovine (95%), što je prikazano na sledećem grafikonu.

Grafikon 39: Nivo markentiške orijentacije Vašeg preduzeća

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

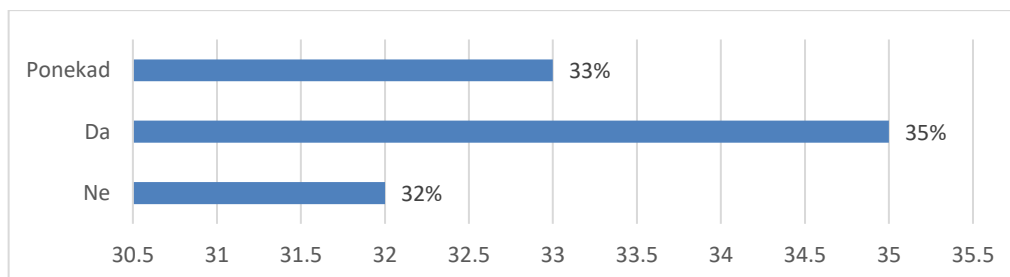
Grafikon 40. Faktori koji ograničavaju veće učešće Vaših proizvoda/usluga na tržištu

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Podaci iz grafikona 40 pokazuju da su najdominantniji faktori koji ograničavaju veće učešće proizvoda/usluga MSP-a na tržištu velika konkurencija (55%) i nelojalna konkurencija (31%).

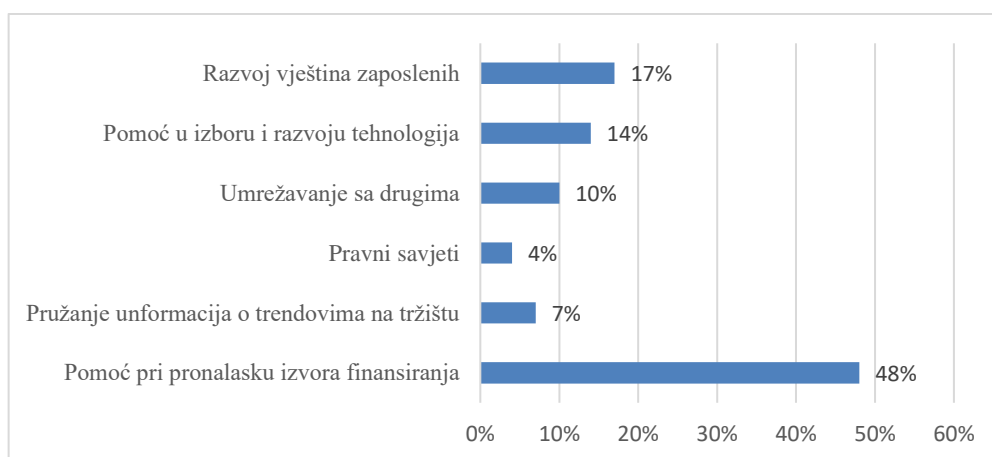
Grafikon 41. Da li ste koristili savjetodavne usluge?

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Podaci iz grafikona 41 pokazuju da je najveći procenat ispitanika (35%) koristilo savjetodavne usluge.

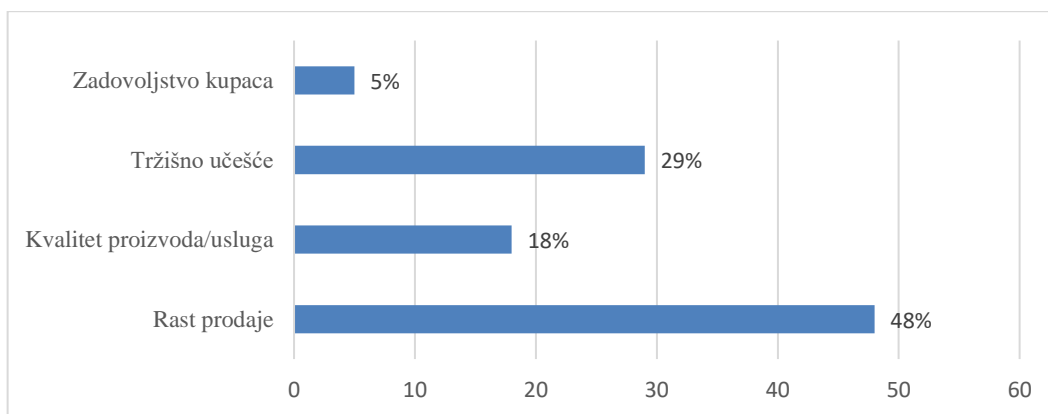
Grafikon 42. Najznačajnije oblasti u kojima ste koristili savjetodavne usluge?

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Podaci iz grafikona 42 pokazuju da su najznačajnije oblasti u kojima su se koristile savjetodavne usluge pomoć pri pronalasku izvora finansiranja (48%) i razvoj vještina zaposlenih (17%).

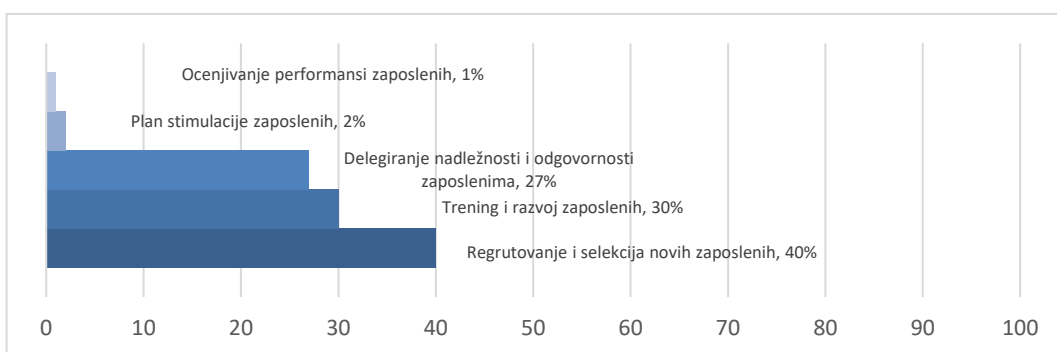
Grafikon 43. Najznačajniji parametri za poslovanje u Vašem preduzeću

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Podaci iz grafikona 43 pokazuju da su najznačajniji parametri za poslovanje MSP- a rast prodaje (48%) i tržišno učešće (29%).

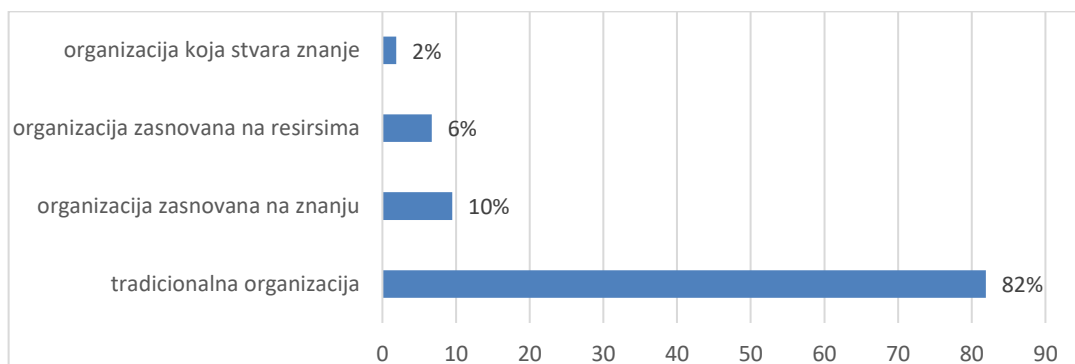
Grafikon 44. Najznačajniji parametri u upravljanju ljudskim resursima

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Kada su u pitanju najznačajniji parametri u upravljanju ljudskim resursima u malim i srednjim preduzećima, najviše dominiraju regrutovanje i selekcija novih zaposlenih (40%) i trening i razvoj zaposlenih (30%).

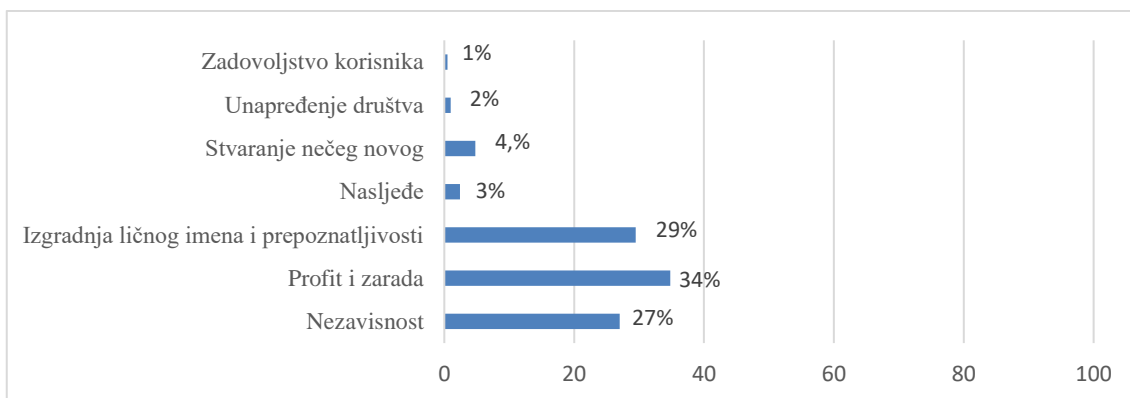
Grafikon 45. Kako biste okarakterisali Vaše preduzeće sa aspekta unapređenja produktivnosti znanja?

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Podaci iz grafikona 45 pokazuju da je najveći procenat ispitanika (82%) okarakterisalo svoje preduzeće kao tradicionalnu organizaciju sa aspekta unapređenja produktivnosti znanja.

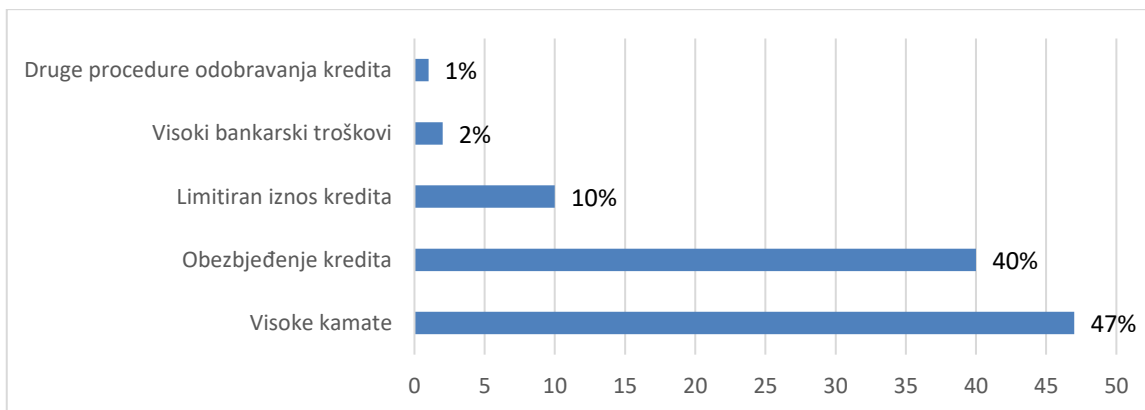
Grafikon 46. Najznačajniji motivacioni faktori za stvaranje i razvoj Vašeg preduzeća?

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Podaci iz grafikona 46 pokazuju da najveći procenat ispitanika kao najznačajnije motivacione faktore za stvaranje i razvoj MSP-a ističe profit i zaradu (34%), izgradnju ličnog imena i prepoznatljivost (29%) i nezavisnost (27%).

Grafikon 47. Najveći problem kod korišćenja kreditnih sredstava

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Podaci iz grafikona 47 pokazuju da su najveći problemi MSP-a kod korišćenja kreditnih sredstava visoke kamate (47%) i obezbjeđenje kredita (40%).

Tabela 16. Procesi, klima i kultura organizacije

	Broj ispitanika koji su dali ocjene od 1 do 5				
	Ocjena 1	Ocjena 2	Ocjena 3	Ocjena 4	Ocjena 5
Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima	10	21	36	24	9
Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije	8	24	37	22	9
Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni	9	24	40	24	3
Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme	6	19	40	27	8
Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima	17	5	8	20	50
Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja	6	12	32	34	16
U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile	10	18	24	26	22
Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje	3	21	37	29	10
U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema	5	16	42	28	9

Izvor: Tabela je rezultat sopstvene analize autora

Posmatrajući podatke iz tabele 16 koji se odnose na procese, klimu i kulturu organizacije može se uočiti da se najveći broj ispitanika u potpunosti slaže (ocjene 5 i 4) sa sledećim tvrdnjama: da se u njihovom MSP-u obavljanju trenutni zadaci, umjesto da se bave višim organizacionim ciljevima, da u njihovom MSP-u postoji strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja i da u njihovom MSP-u postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile.

Takođe, može se uočiti da se najveći procenat ispitanika u potpunosti ne slaže (ocjene 1 i 2) sa sledećim tvrdnjama: da se u njihovom preduzeću dijeljenje znanja podstiče djelovanjem, a ne samo riječima, da je otvorena komunikacija karakteristika njihovog preduzeća i da su procesi u njihovom preduzeću jasno identifikovani i precizno razgraničeni.

5. KORELACIONA ANALIZA

Za potrebe istraživanja dizajniran je upitnik u kome su pitanja *Likertovog* tipa (pitanja intenziteta), što znači da je u svakom pitanju bilo ponuđeno više odgovora raspoređenih od izrazito povoljnih do nepovoljnih.

Analiza podataka izvedena je uz pomoć softverskog paketa Microsoft Excel i specijalističkim paketom Statistica. Kako se radi o složenoj analizi tj. analizi koja koristi tehnike za ispitivanje veza i tehnike za određivanje zavisnosti, korištena je *korelaciona analiza*, koja mjeri uticaj dvije varijable jedne na drugu.

Procjenjujući svaki par varijabli preko *Pirsonovog* koeficijenta korelacije procjenjuje se intenzitet uticaja među varijablama, a na osnovu formule:

$$r = \frac{SS_{XY}}{\sqrt{SS_{XX} \cdot SS_{YY}}}$$

U analizi se zanemaruju odnosi među varijablama kod kojih je uticaj procijenjen izuzetno slabim.

Tabela 17: Standardi Pirsonovog koeficijenta korelacije

0,80 do 1,00	veoma visoka korelacija	Označava funkcijsku vezu.
0,60 do 0,80	visoka korelacija	Označava jasno izraženu tendenciju sa mogućnošću signifikante interpretacije veze između promjenljivih koje su formirale korelaciju.
0,40 do 0,60	srednje slaba korelacija	Označava jasno izraženu tendenciju bez dovoljnih mogućnosti signifikantne interpretacije veze između promjenljivih koje su formirale korelaciju.
0,20 do 0,40	slaba korelacija	Označava slabo izraženu tendenciju.
do 0,20	izuzetno slaba korelacija	Označava tendenciju koja se ne može uvažiti sa dovoljnom pouzdanošću.

U ovom istraživanju uzimaće se apsolutne vrijednosti koeficijenta korelacije.

5.1. Korelaciona analiza stepena značaja programa podrške sektoru malih i srednjih preduzeća

U prvom dijelu korelacione analize biće obrađeni podaci iz tabele:

Tabela 13. Stepen značaja programa podrške sektoru malih i srednjih preduzeća

	Broj ispitanika koji su dali ocjene od 1 do 5				
	Ocjena 1	Ocjena 2	Ocjena 3	Ocjena 4	Ocjena 5
Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske	1	2	3	29	65
Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost	1	3	4	25	67
Podrška klastera i poslovnih inkubatora	2	6	16	40	36
Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje	4	8	26	43	19
Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva	17	18	22	27	16
Stručna i konsultantska podrška	23	15	23	23	16

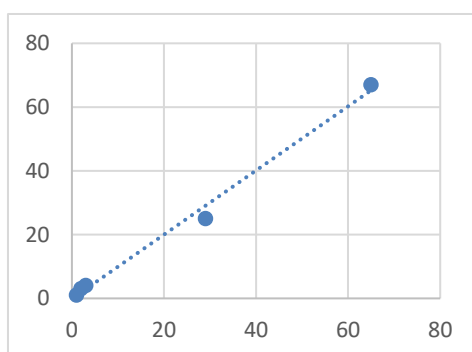
gdje je ponuđeni intenzitet odgovora od 1 do 5 (1 je min. a 5 je max.)

Koeficijent korelacije između sledećih programa podrške:

Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske	1	2	3	29	65
Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost	1	3	4	25	67

iznosi 0,99 što ukazuje da između njih postoji veoma visoka korelacija.

Grafikon 48. Koeficijent korelacije između: Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske i Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost

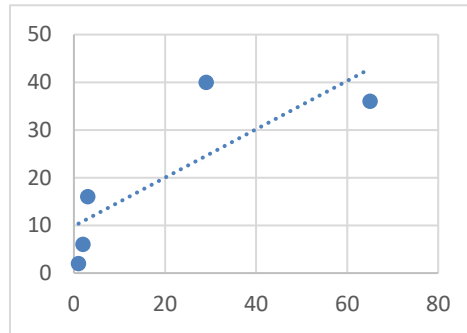
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između sledeća dva programa podrške:

Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske	1	2	3	29	65
Podrška klastera i poslovnih inkubatora	2	6	16	40	36

iznosi 0,81 što ukazuje da između njih postoji veoma visoka korelaciji.

Grafikon 49. Koeficijent korelacije između: Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske i Podrška klastera i poslovnih inkubatora

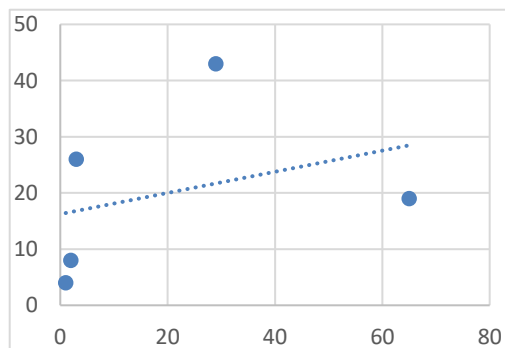
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između sledeća dva programa podrške:

Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske	1	2	3	29	65
Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje	4	8	26	43	19

iznosi 0,33 što ukazuje da se ovdje radi o slaboj korelaciji.

Grafikon 50. Koeficijent korelacije između: Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske i Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje

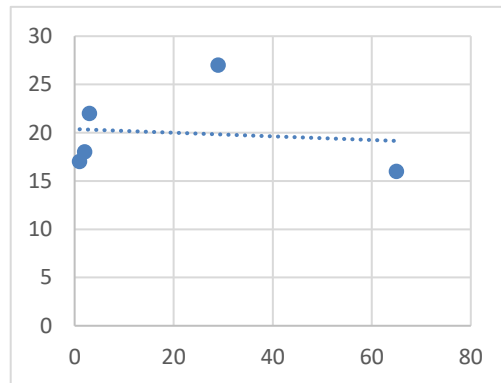
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između naredna dva programa podrške:

Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske	1	2	3	29	65
Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva	17	18	22	27	16

iznosi 0,11 što ukazuje na izuzetno slabu korelaciju.

Grafikon 51. Koeficijent korelacije između: Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske i Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva

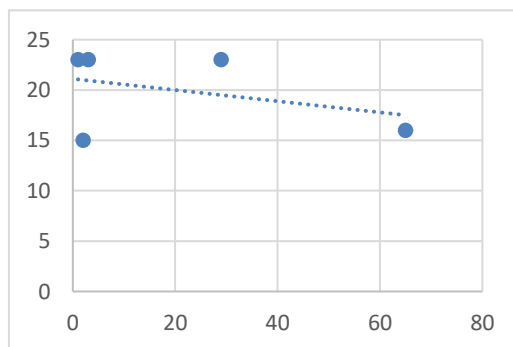
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između sledećih programa podrške:

Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske	1	2	3	29	65
Stručna i konsultantska podrška	23	15	23	23	16

iznosi 0,37 i ukazuje na slabu korelaciju.

Grafikon 52. Koeficijent korelacije između: Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske i Stručna i konsultantska podrška

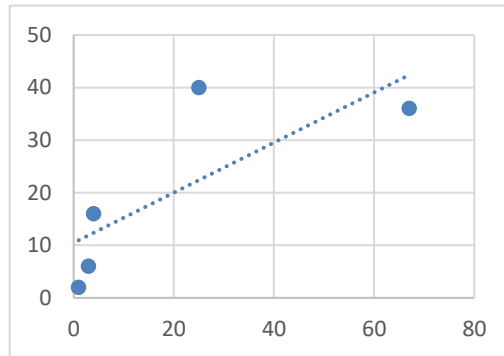
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost	1	3	4	25	67
Podrška klastera i poslovnih inkubatora	2	6	16	40	36

iznosi 0,77 i pokazuje da se ovdje radi o visokoj korelaciji.

Grafikon 53. Koeficijent korelacije između: Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost i Podrška klastera i poslovnih inkubatora

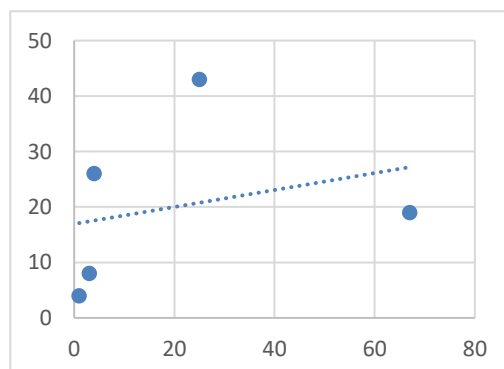
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost	1	3	4	25	67
Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje	4	8	26	43	19

iznosi 0,27 što predstavlja slabu korelaciju.

Grafikon 54. Koeficijent korelacije između: Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost i Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje

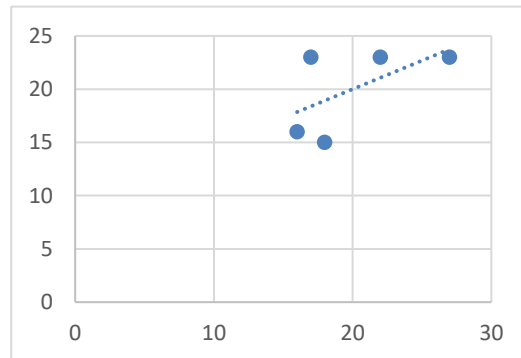
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost	1	3	4	25	67
Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva	17	18	22	27	16

iznosi 0,18 što ukazuje na izuzetno slabu korelaciju.

Grafikon 55. Koeficijent korelacije između: Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost i Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva

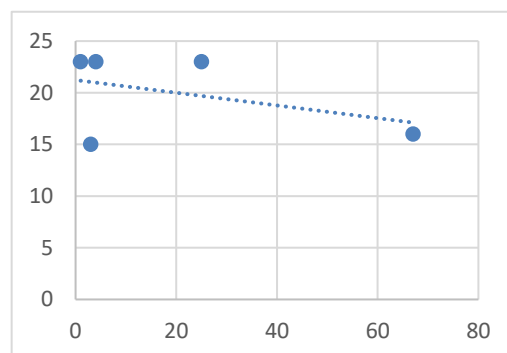
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost	1	3	4	25	67
Stručna i konsultantska podrška	23	15	23	23	16

iznosi 0,41 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 56. Koeficijent korelacije između: Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost i Stručna i konsultantska podrška

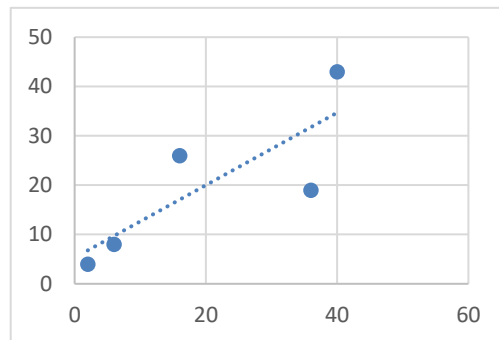
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Podrška klastera i poslovnih inkubatora	2	6	16	40	36
Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje	4	8	26	43	19

iznosi 0,81 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 57. Koeficijent korelacije između: Podrška klastera i poslovnih inkubatora i Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje

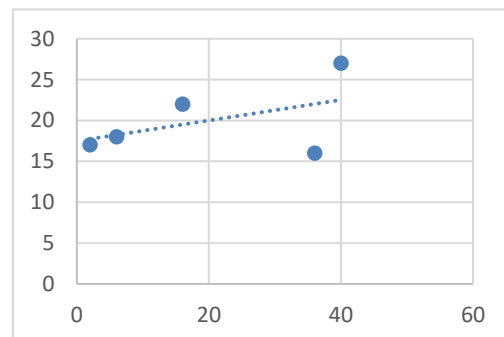
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Podrška klastera i poslovnih inkubatora	2	6	16	40	36
Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva	17	18	22	27	16

iznosi 0,47 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 58. Koeficijent korelacije između: Podrška klastera i poslovnih inkubatora i Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva

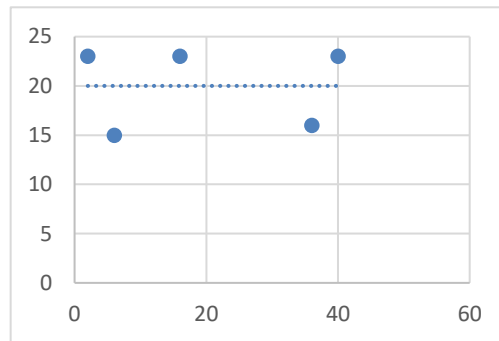
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Podrška klastera i poslovnih inkubatora	2	6	16	40	36
Stručna i konsultantska podrška	23	15	23	23	16

iznosi 0 što ukazuje da ovdje ne postoji korelacija.

Grafikon 59. Koeficijent korelacije između: Podrška klastera i poslovnih inkubatora i Stručna i konsultantska podrška

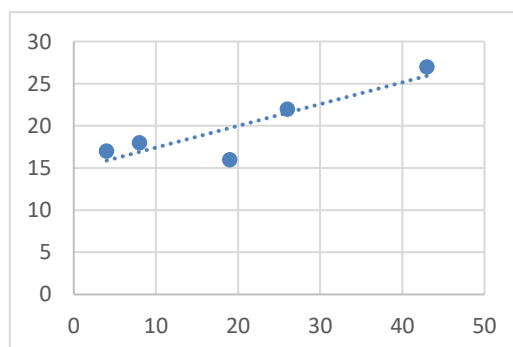
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje	4	8	26	43	19
Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva	17	18	22	27	16

iznosi 0,88 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 60. Koeficijent korelacije između: Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje i Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva

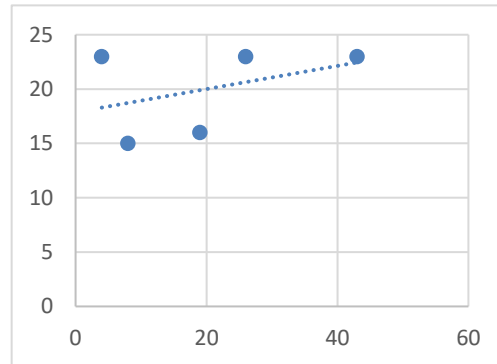
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje	4	8	26	43	19
Stručna i konsultantska podrška	23	15	23	23	16

iznosi 0,40 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 61. Koeficijent korelacije između: Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje i Stručna i konsultantska podrška

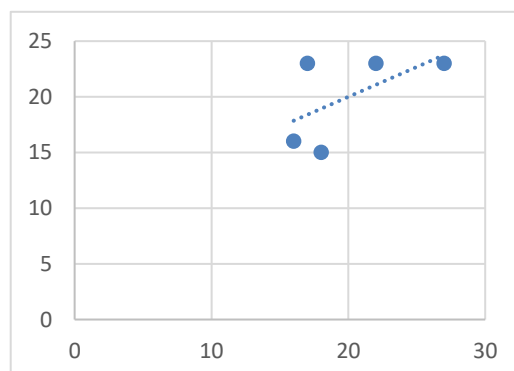
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva	17	18	22	27	16
Stručna i konsultantska podrška	23	15	23	23	16

iznosi 0,58 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 62. Koeficijent korelacije između: Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva i Stručna i konsultantska podrška

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Procjenjujući svaki par varijabli preko Pirsonovog koeficijenta utvrđeno je da su zavisne varijable podrška određenih aktera za razvoj malih i srednjih preduzeća:

- Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske i Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost imaju visok stepen zavisnosti (0,99).
- Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske i Podrška klastera i poslovnih inkubatora imaju veoma visoku korelaciju (0,81).
- Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske i Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje imaju slabu korelaciju (0,33).
- Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske i Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva imaju izuzetno slabu korelaciju (0,11).
- Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske i Stručna i konsultantska podrška imaju slabu korelaciju (0,37).
- Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost i Podrška klastera i poslovnih inkubatora imaju visoku korelaciju (0,77).
- Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost i Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje imaju slabu korelaciju (0,27).
- Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost i Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva imaju izuzetno slabu korelaciju (0,18).
- Stručna i konsultantska podrška i Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost imaju srednje slabu korelaciju (0,41).
- Podrška klastera i poslovnih inkubatora i Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje imaju veoma visoku korelaciju (0,81).
- Podrška klastera i poslovnih inkubatora i Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva imaju srednje slabu korelaciju (0,47).
- Stručna i konsultantska podrška i Podrška klastera i poslovnih inkubatora imaju izuzetno slabu korelaciju (0).
- Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje i Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva imaju veoma visoku korelaciju (0,88).
- Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje i Stručna i konsultantska podrška imaju srednje slabu korelaciju (0,40).

- Stručna i konsultantska podrška i Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva imaju srednje slabu korelaciju (0,58).

Navedeni podaci dobijeni statističkom korelacionom analizom potvrdili su rezultate dobijene anketnim istraživanjem koji se odnose na stepen značaja programa podrške sektoru malih i srednjih preduzeća prikazanih u anketnom istraživanju. Odnosno, korelaciona analiza potvrđuje da najveći stepen zavisnosti i uticaja imaju podrška Agencije za razvoj Republike Srpske i povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost koji trebaju biti glavni pokretači strategije razvoja malih i srednjih preduzeća. Takođe, korelaciona analiza je pokazala da najmanji uticaj imaju stručna i konsultantska podrška i podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva, što znači da akcenat treba staviti na druge vidove edukacije i usavršavanja malih i srednjih preduzetnika.

5.2. Korelaciona analiza nivoa poslovanja konkurentnosti i poslovanja preduzeća

U drugom dijelu korelacione analize biće obrađeni podaci iz tabele:

Tabela 14. Nivo poslovanja konkurentnosti i poslovanja Vašeg preduzeća

	Broj ispitanika koji su dali ocjene od 1 do 5				
	Ocjena 1	Ocjena 2	Ocjena 3	Ocjena 4	Ocjena 5
Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih	32	14	15	21	18
Tehnološki nivo Vašeg preduzeća	9	47	12	16	16
Nivo konkurentne sposobnosti Vašeg preduzeća	57	5	11	12	15
Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća	46	12	8	9	25
Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća	42	13	12	15	18
Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje	49	13	9	13	16
Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću	34	22	13	14	17
Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća	42	12	27	9	10

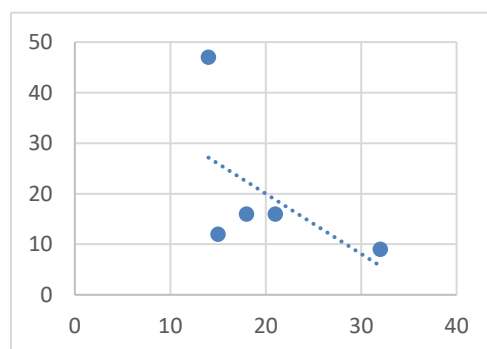
gdje je ponuđeni intenzitet odgovora od 1 do 5 (1 je min. a 5 je max.)

Koeficijent korelacije između:

Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih	32	14	15	21	18
Tehnološki nivo Vašeg preduzeća	9	47	12	16	16

iznosi 0,56 što ukazuje da je se radi o srednje slaboj korelaciji.

Grafikon 63. Koeficijent korelacije između: Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Tehnološki nivo Vašeg preduzeća

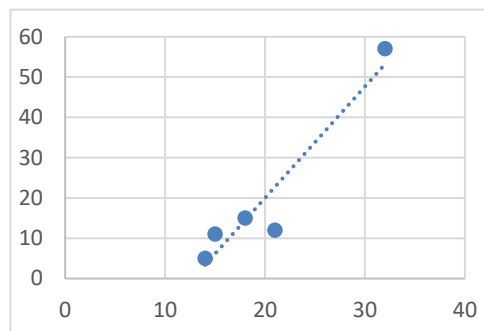
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih	32	14	15	21	18
Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća	57	5	11	12	15

iznosi 0,95 što ukazuje na veoma visoku korelaciju.

Grafikon 64. Koeficijent korelacije između: Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća

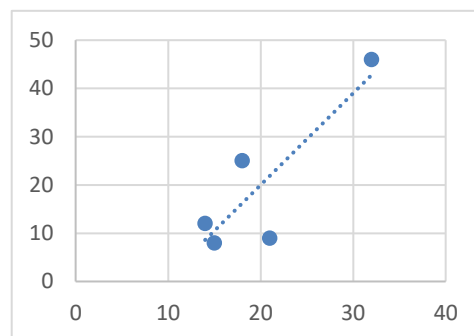
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih	32	14	15	21	18
Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća	46	12	8	9	25

iznosi 0,85 što ukazuje na veoma visoku korelaciju.

Grafikon 65. Koeficijent korelacije između: Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća

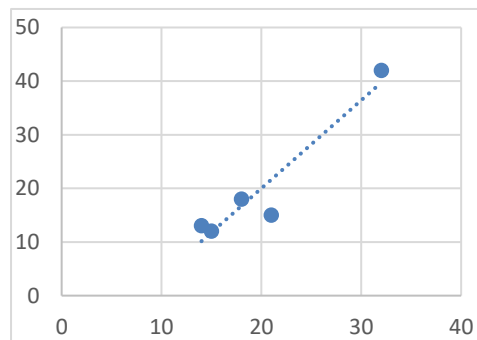
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih	32	14	15	21	18
Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća	42	13	12	15	18

iznosi 0,95 što ukazuje na veoma visoku korelaciju.

Grafikon 66. Koeficijent korelacije između: Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća

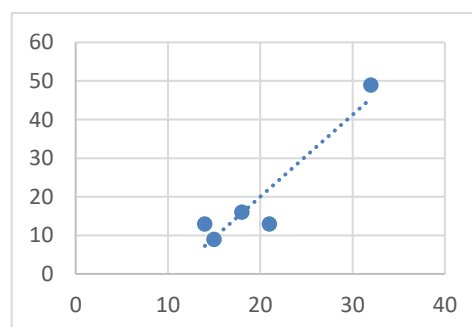
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih	32	14	15	21	18
Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje	49	13	9	13	16

iznosi 0,93 što ukazuje na veoma visoku korelaciju.

Grafikon 67. Koeficijent korelacije između: Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje

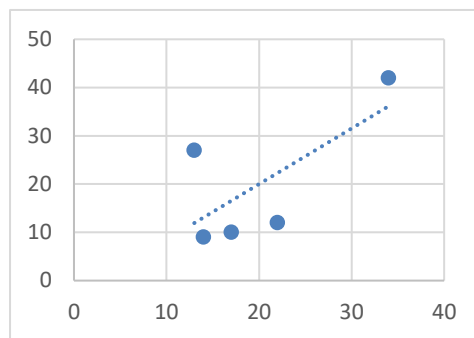
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih	32	14	15	21	18
Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću	34	22	13	14	17

iznosi 0,76 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 68. Koeficijent korelacije između: Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću

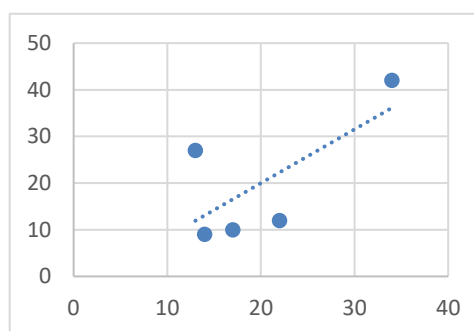
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih	32	14	15	21	18
Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća	42	12	27	9	10

iznosi 0,69 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 69. Koeficijent korelacije između: Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća

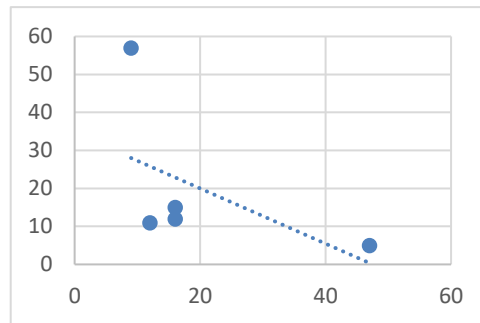
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Tehnološki nivo Vašeg preduzeća	9	47	12	16	16
Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća	57	5	11	12	15

iznosi 0,53 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 70. Koeficijent korelacije između: Tehnološki nivo Vašeg preduzeća i Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća

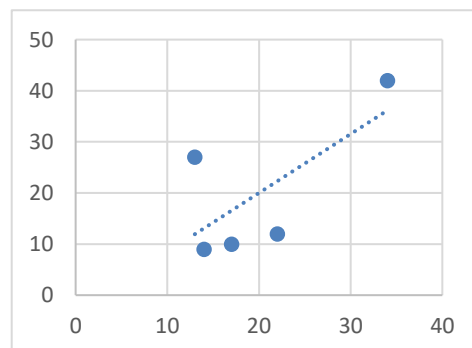
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Tehnološki nivo Vašeg preduzeća	9	47	12	16	16
Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća	46	12	8	9	25

iznosi 0,38 što ukazuje na slabu korelaciju.

Grafikon 71. Koeficijent korelacije između: Tehnološki nivo Vašeg preduzeća i Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća

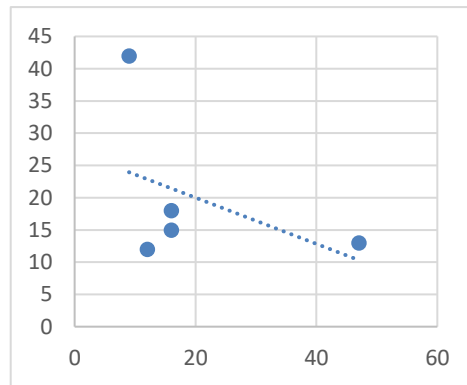
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Tehnološki nivo Vašeg preduzeća	9	47	12	16	16
Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća	42	13	12	15	18

iznosi 0,44 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 72. Koeficijent korelacije između: Tehnološki nivo Vašeg preduzeća i Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća

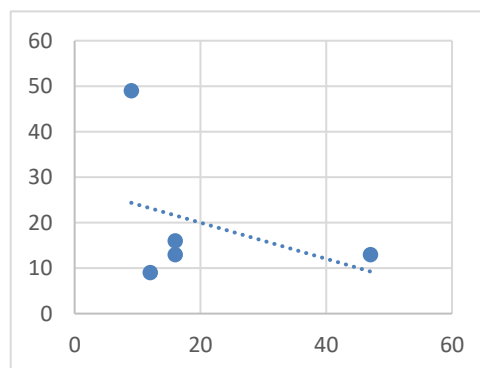
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Tehnološki nivo Vašeg preduzeća	9	47	12	16	16
Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje	49	13	9	13	16

iznosi 0,37 što ukazuje da je ovdje slaba korelacija.

Grafikon 73. Koeficijent korelacije između: Tehnološki nivo Vašeg preduzeća i Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje

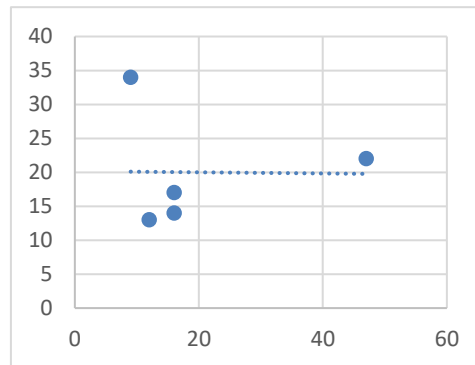
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Tehnološki nivo Vašeg preduzeća	9	47	12	16	16
Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću	34	22	13	14	17

iznosi 0,01 što pokazuje da je ovdje izuzetno slaba korelacija.

Grafikon 74. Koeficijent korelacije između: Tehnološki nivo Vašeg preduzeća i Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću

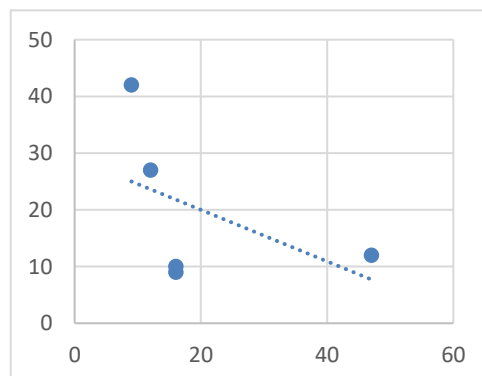
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Tehnološki nivo Vašeg preduzeća	9	47	12	16	16
Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća	42	12	27	9	10

iznosi 0,48 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 75. Koeficijent korelacije između: Tehnološki nivo Vašeg preduzeća i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća

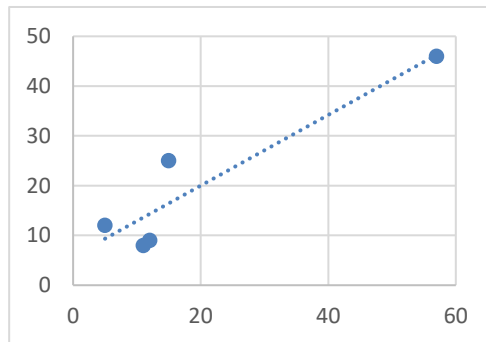
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća	57	5	11	12	15
Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća	46	12	8	9	25

iznosi 0,92 što ukazuje da postoji veoma visoka korelacija.

Grafikon 76. Koeficijent korelacije između: Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća i Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća

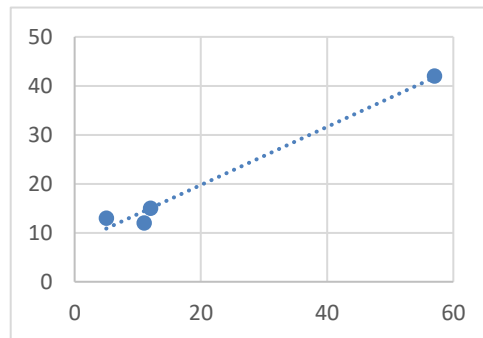
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća	57	5	11	12	15
Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća	42	13	12	15	18

iznosi 0,99 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 77. Koeficijent korelacije između: Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća i Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća

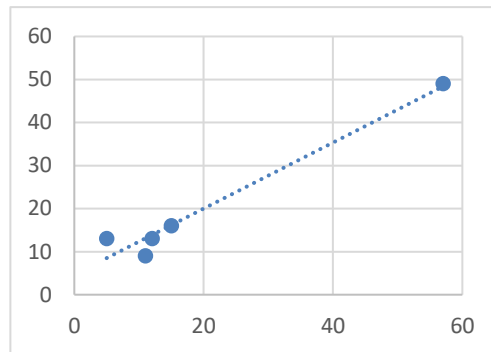
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća	57	5	11	12	15
Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje	49	13	9	13	16

iznosi 0,98 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 78. Koeficijent korelacije između: Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća i Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje

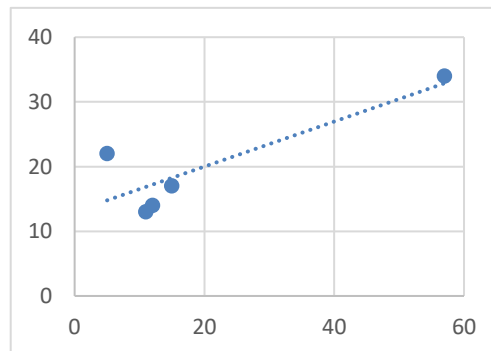
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća	57	5	11	12	15
Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću	34	22	13	14	17

iznosi 0,85 što ukazuje na veoma visoku korelaciju.

Grafikon 79. Koeficijent korelacije između: Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća i Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću

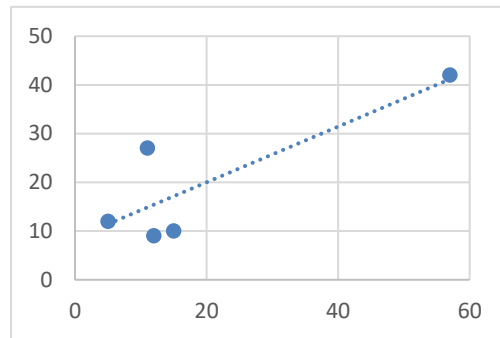
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća	57	5	11	12	15
Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća	42	12	27	9	10

iznosi 0,89 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 80. Koeficijent korelacije između: Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća

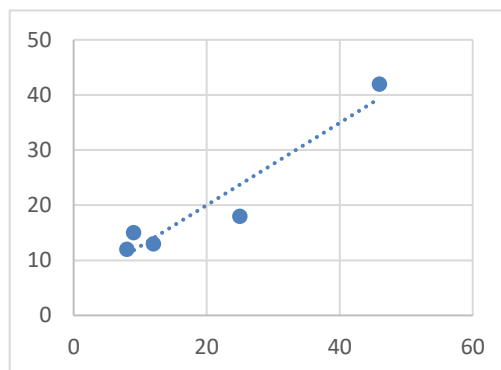
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća	46	12	8	9	25
Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća	42	13	12	15	18

iznosi 0,95 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 81. Koeficijent korelacije između: Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća i Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća

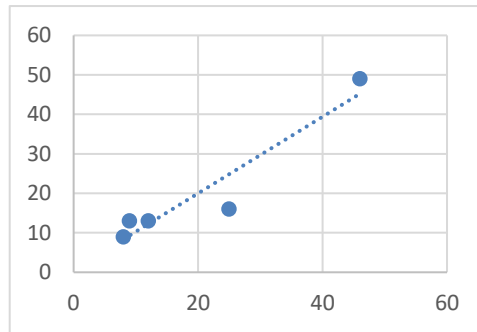
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća	46	12	8	9	25
Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje	49	13	9	13	16

iznosi 0,94 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 82. Koeficijent korelacije između: Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća i Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje

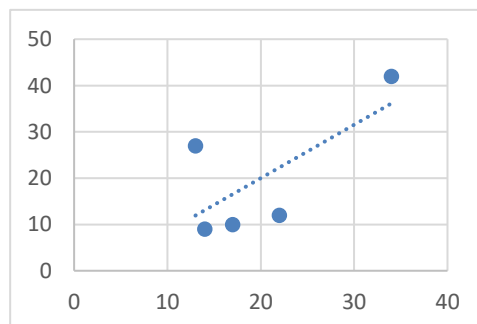
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća	46	12	8	9	25
Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću	34	22	13	14	17

iznosi 0,87 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 83. Koeficijent korelacije između: Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća i Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću

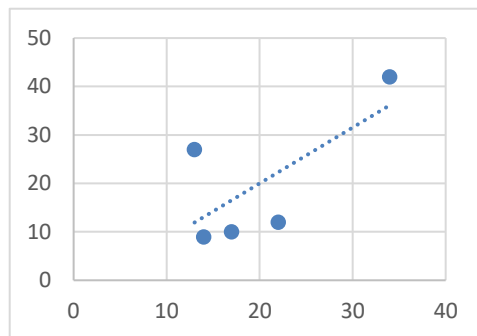
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća	46	12	8	9	25
Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća	42	12	27	9	10

iznosi 0,67 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 84. Koeficijent korelacije između: Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća

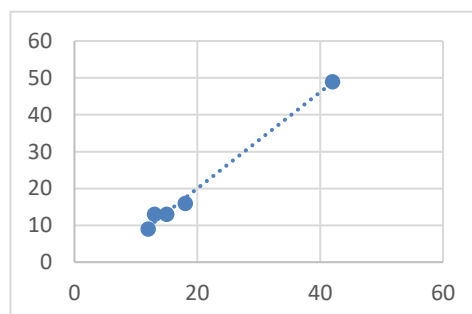
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća	42	13	12	15	18
Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje	49	13	9	13	16

iznosi 0,99 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 85. Koeficijent korelacije između: Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća i Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje

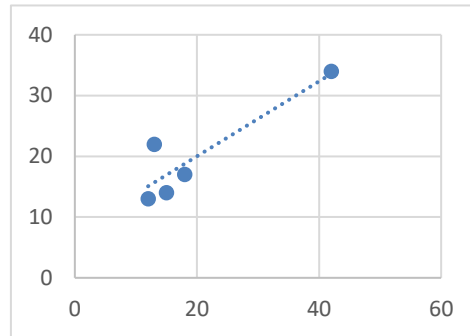
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća	42	13	12	15	18
Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću	34	22	13	14	17

iznosi 0,89 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 86. Koeficijent korelacije između: Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća i Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću

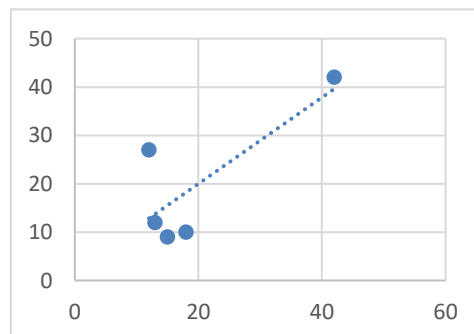
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća	42	13	12	15	18
Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća	42	12	27	9	10

iznosi 0,78 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 87. Koeficijent korelacije između: Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća

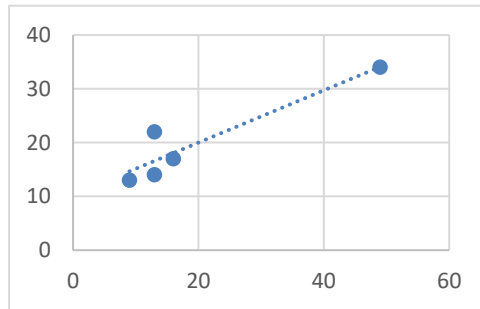
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje	49	13	9	13	16
Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću	34	22	13	14	17

iznosi 0,92 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 88. Koeficijent korelacije između: Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje i Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću

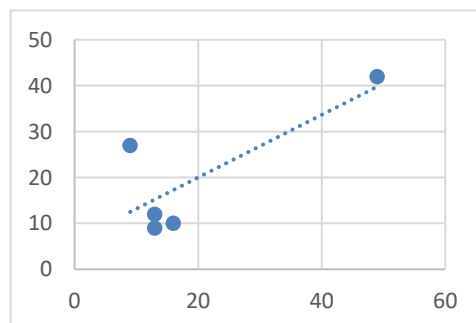
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje	49	13	9	13	16
Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća	42	12	27	9	10

iznosi 0,78 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 89. Koeficijent korelacije između: Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća

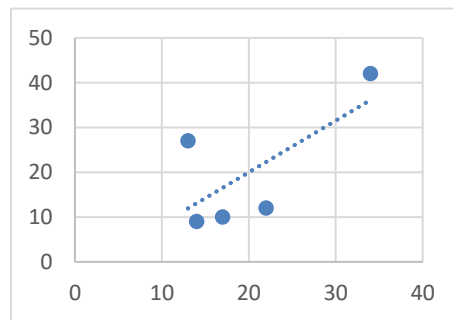
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću	34	22	13	14	17
Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća	42	12	27	9	10

iznosi 0,69 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 90. Koeficijent korelacije između: Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Procjenjujući svaki par varijabli preko Pirsonovog koeficijenta utvrđeno je da određene zavisne varijable utiču na nivo konkurentnosti i poslovanja preduzeća:

- Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Tehnološki nivo Vašeg preduzeća imaju srednje slabu korelaciju (0,56).
- Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Nivo konkurentne sposobnosti Vašeg preduzeća imaju veoma visoku korelaciju (0,95).
- Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća imaju veoma visoku korelaciju (0,85).
- Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća imaju veoma visoku korelaciju (0,95).

- Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje imaju veoma visoku korelaciju (0,93).
- Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću imaju visoku korelaciju (0,76).
- Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća imaju visoku korelaciju (0,69).
- Tehnološki nivo Vašeg preduzeća i Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća srednje slabu korelaciju (0,53).
- Tehnološki nivo Vašeg preduzeća i Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća imaju slabu korelaciju (0,38).
- Tehnološki nivo Vašeg preduzeća i Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća srednje slabu korelaciju (0,44).
- Tehnološki nivo Vašeg preduzeća i Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje imaju slabu korelaciju (0,37).
- Tehnološki nivo Vašeg preduzeća i Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću imaju izuzetno slabu korelaciju (0,01).
- Tehnološki nivo Vašeg preduzeća i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća imaju srednje slabu korelaciju (0,48).
- Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća i Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća imaju veoma visoku korelaciju (0,92).
- Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća i Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća imaju veoma visoku korelaciju (0,99).
- Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća i Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje imaju veoma visoku korelaciju (0,98).
- Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća i Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću imaju veoma visoku korelaciju (0,85).
- Nivo konkurentske sposobnosti Vašeg preduzeća i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća imaju veoma visoku korelaciju (0,89).

- Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća i Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća imaju veoma visoku korelaciju (0,95).
- Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća i Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje imaju veoma visoku korelaciju (0,94).
- Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća i Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću imaju veoma visoku korelaciju (0,87).
- Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća imaju visoku korelaciju (0,67).
- Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća i Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje imaju veoma visoku korelaciju (0,99).
- Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća i Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću imaju veoma visoku korelaciju (0,89).
- Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća imaju visoku korelaciju (0,78).
- Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje i Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću imaju veoma visoku korelaciju (0,92).
- Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća imaju visoku korelaciju (0,78).
- Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću i Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća imaju visoku korelaciju (0,69).

Navedeni podaci dobijeni statističkom korelacionom analizom potvrdili su rezultate dobijene anketnim istraživanjem koji se odnose na nivo poslovanja konkurentnosti i poslovanja MSP-a prikazanih u anketnom istraživanju. Odnosno, korelaciona analiza potvrđuje da najveći stepen zavisnosti i uticaja imaju nivo ulaganja preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih, što znači da je ljudski kapital najvredniji resurs. Takođe, korelaciona analiza je pokazala da najmanji uticaj ima nivo konkurentne sposobnosti.

5.3. Korelaciona analiza procesa, klime i kultura organizacije

U trećem dijelu korelacione analize biće obrađeni podaci iz tabele:

Tabela 16. Procesi, klima i kultura organizacije

	Broj ispitanika koji su dali ocjene od 1 do 5				
	Ocjena 1	Ocjena 2	Ocjena 3	Ocjena 4	Ocjena 5
Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima	10	21	36	24	9
Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije	8	24	37	22	9
Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni	9	24	40	24	3
Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme	6	19	40	27	8
Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima	17	5	8	20	50
Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja	6	12	32	34	16
U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile	10	18	24	26	22
Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje	3	21	37	29	10
U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema	5	16	42	28	9

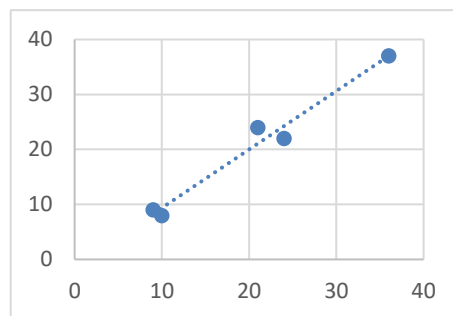
gdje je ponuđeni intenzitet odgovora od 1 do 5 (1 je min. a 5 je max.)

Koeficijent korelacije između:

Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima	10	21	36	24	9
Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije	8	24	37	22	9

iznosi 0,98 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 91. Koeficijent korelacije između: Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima i Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije.

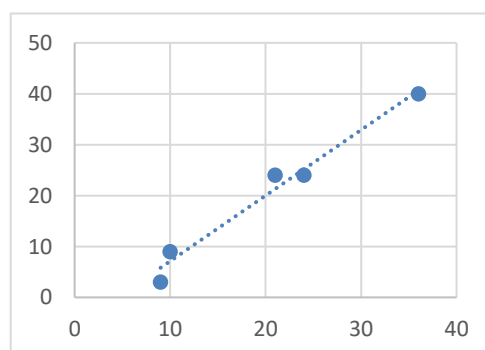
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima	10	21	36	24	9
Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni	9	24	40	24	3

iznosi 0,98 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 92. Koeficijent korelacije između: Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima i Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni

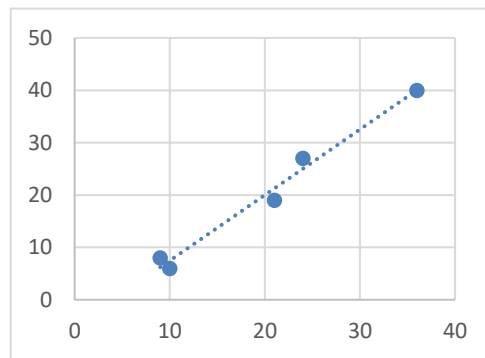
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima	10	21	36	24	9
Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme	6	19	40	27	8

iznosi 0,99 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 93. Koeficijent korelacije između: Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima i Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme

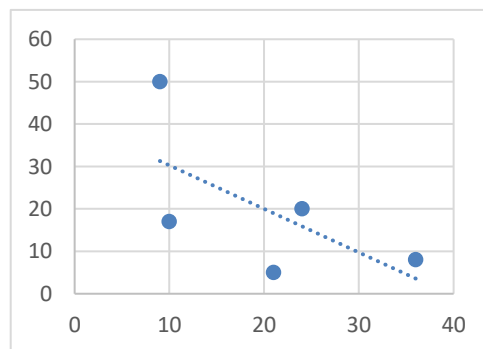
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima	10	21	36	24	9
Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima	17	5	8	20	50

iznosi 0,63 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 94. Koeficijent korelacije između: Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima i Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima

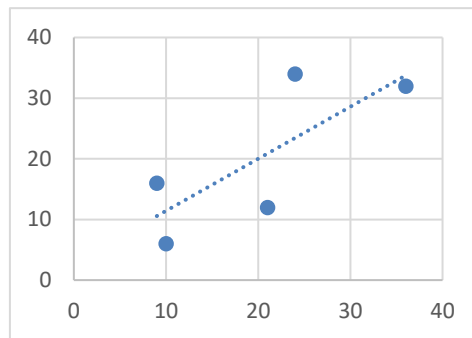
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima	10	21	36	24	9
Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja	6	12	32	34	16

iznosi 0,63 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 95. Koeficijent korelacije između: Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima i Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja

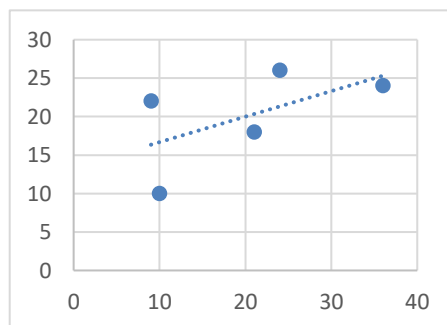
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima	10	21	36	24	9
U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile	10	18	24	26	22

iznosi 0,58 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 96. Koeficijent korelacije između: Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima i U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile

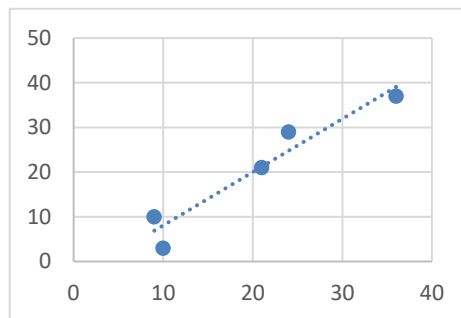
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima	10	21	36	24	9
Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje	3	21	37	29	10

iznosi 0,96 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 97. Koeficijent korelacije između: Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima i Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje

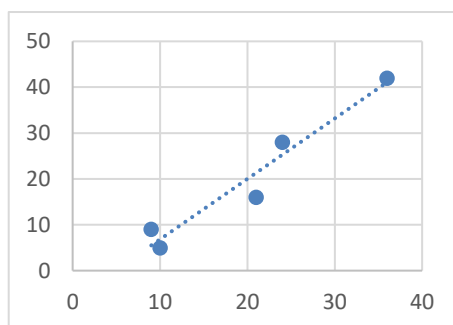
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima	10	21	36	24	9
U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema	10	18	24	26	22

iznosi 0,97 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 98. Koeficijent korelacije između: Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima i U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema

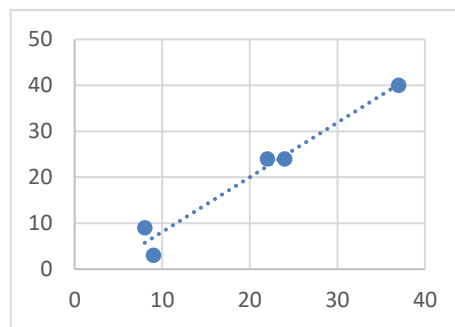
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije	8	24	37	22	9
Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni	9	24	40	24	3

iznosi 0,98 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 99. Koeficijent korelacije između: Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni

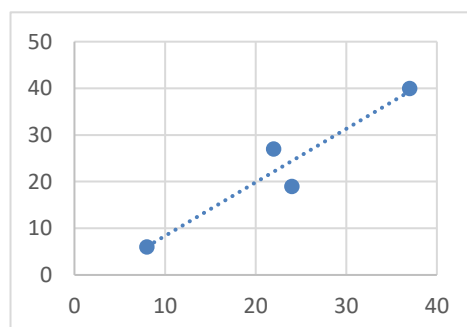
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije	8	24	37	22	9
Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme	6	19	40	27	8

iznosi 0,95 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 100. Koeficijent korelacije između: Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme

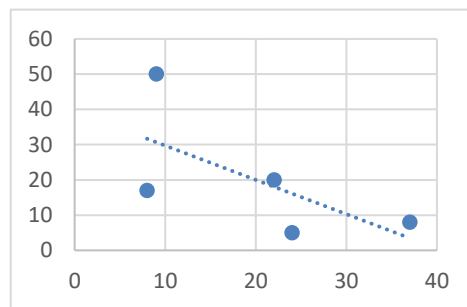
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije	8	24	37	22	9
Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima	17	5	8	20	50

iznosi 0,65 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 101. Koeficijent korelacije između: Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima

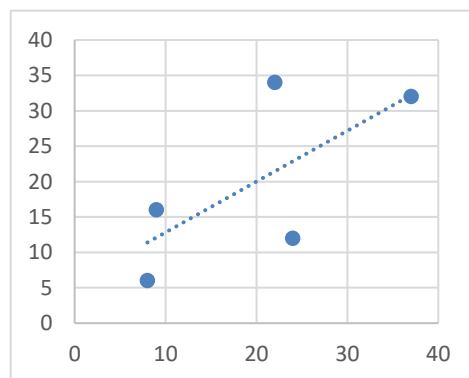
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije	8	24	37	22	9
Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja	6	12	32	34	16

iznosi 0,65 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 102. Koeficijent korelacije između: Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja

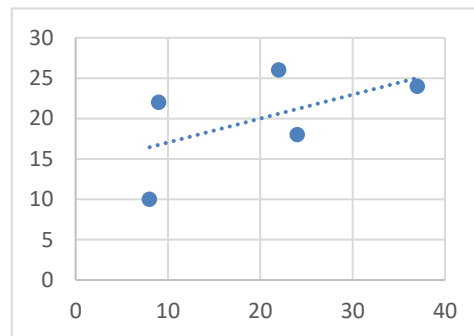
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije	8	24	37	22	9
U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile	10	18	24	26	22

iznosi 0,56 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 103. Koeficijent korelacije između: Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile

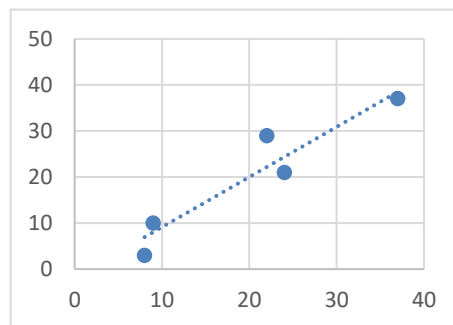
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije	8	24	37	22	9
Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje	3	21	37	29	10

iznosi 0,56 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 104. Koeficijent korelacije između: Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje

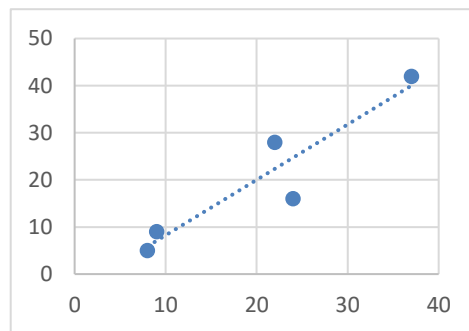
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije	8	24	37	22	9
U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema	5	16	42	28	9

iznosi 0,93 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 105. Koeficijent korelacije između: Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema

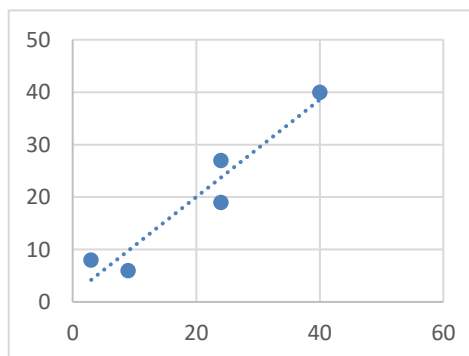
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni	9	24	40	24	3
Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme	6	19	40	27	8

iznosi 0,93 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 106. Koeficijent korelacije između: Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni i Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme

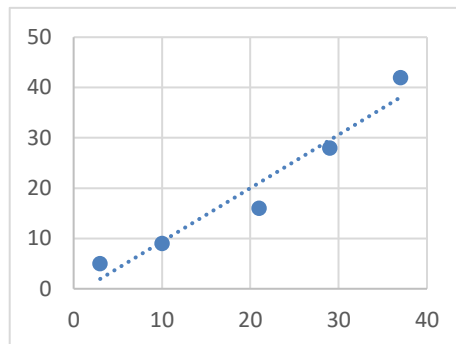
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni	9	24	40	24	3
Obravljavanje trenutnih zadataka, umjesto obravljavanja višim organizacionim ciljevima	17	5	8	20	50

iznosi 0,74 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 107. Koeficijent korelacije između: Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni i Obravljavanje trenutnih zadataka, umjesto obravljavanja višim organizacionim ciljevima

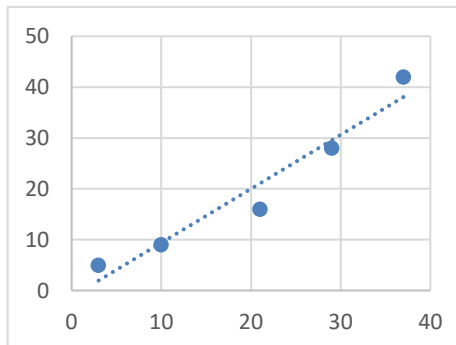
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni	9	24	40	24	3
Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja	6	12	32	34	16

iznosi 0,67 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 108. Koeficijent korelacije između: Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni i Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja

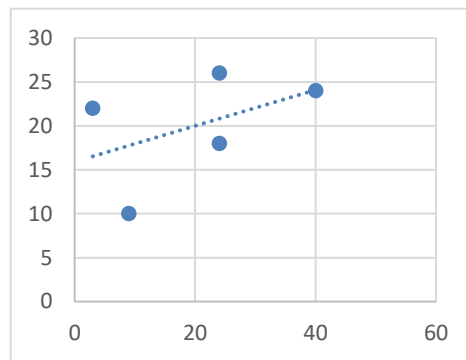
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni	9	24	40	24	3
U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile	10	18	24	26	22

iznosi 0,46 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 109. Koeficijent korelacije između: Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni i U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile

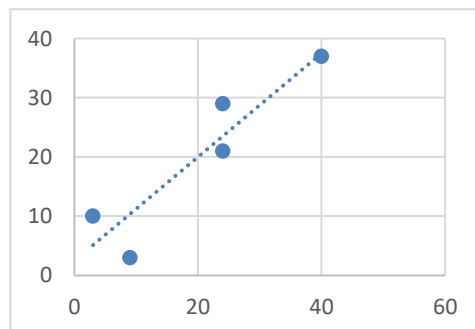
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni	9	24	40	24	3
Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje	3	21	37	29	10

iznosi 0,92 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 110. Koeficijent korelacije između: Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni i Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje

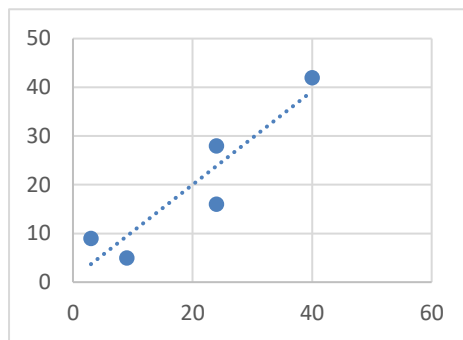
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni	9	24	40	24	3
U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema	5	16	42	28	9

iznosi 0,92 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 111. Koeficijent korelacije između: Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni i U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema

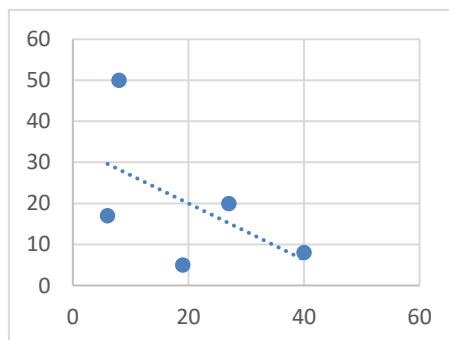
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme	6	19	40	27	8
Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima	17	5	8	20	50

iznosi 0,54 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 112. Koeficijent korelacije između: Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme i Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima

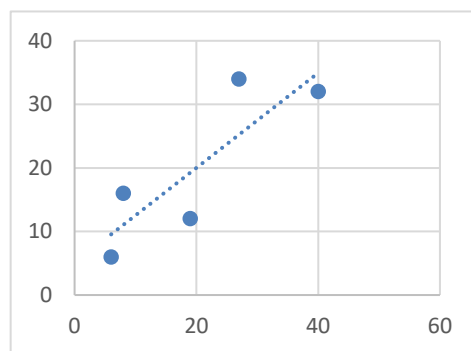
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme	6	19	40	27	8
Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja	6	12	32	34	16

iznosi 0,84 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 113. Koeficijent korelacije između: Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme i Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja

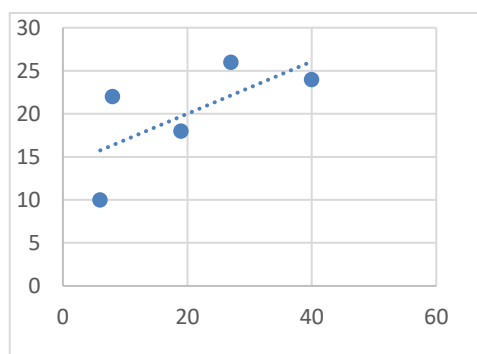
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme	6	19	40	27	8
U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile	10	18	24	26	22

iznosi 0,67 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 114. Koeficijent korelacije između: Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme i U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile

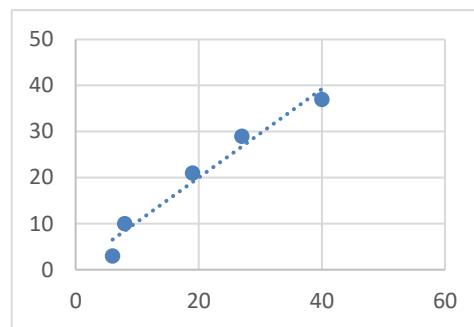
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme	6	19	40	27	8
Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje	3	21	37	29	10

iznosi 0,98 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 115. Koeficijent korelacije između: Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme i Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje

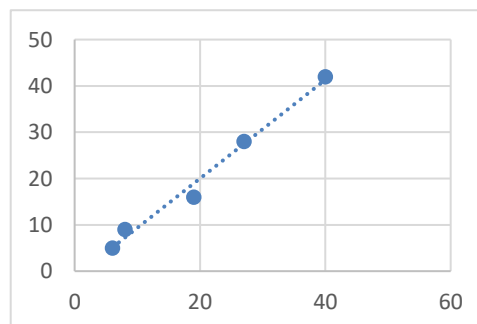
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme	6	19	40	27	8
U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema	5	16	42	28	9

iznosi 0,99 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 116. Koeficijent korelacije između: Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme i U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema

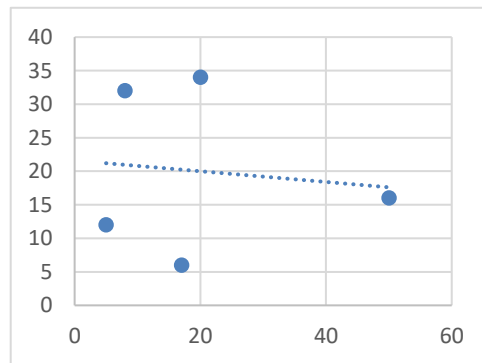
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima	17	5	8	20	50
Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja	6	12	32	34	16

iznosi 0,11 što ukazuje da je tu izuzetno slaba korelacija.

Grafikon 117. Koeficijent korelacije između: Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima i Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja

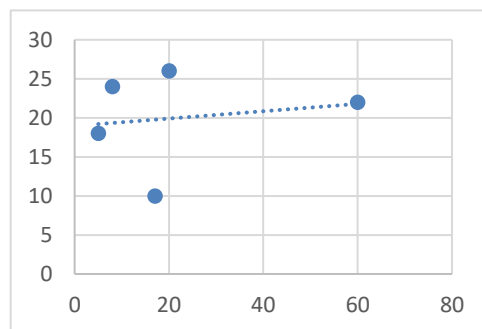
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima	17	5	8	20	50
U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile	10	18	24	26	22

iznosi 0,16 što ukazuje na izuzetno slabu korelaciju.

Grafikon 118. Koeficijent korelacije između: Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim i U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile

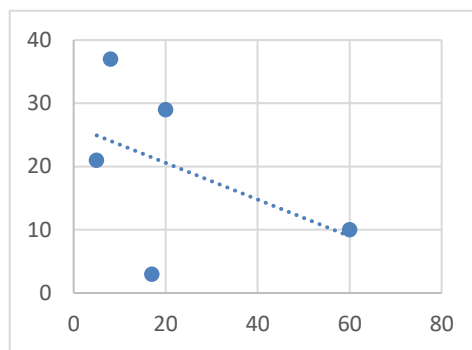
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima	17	5	8	20	50
Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje	3	21	37	29	10

iznosi 0,46 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 119. Koeficijent korelacije između: Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima i Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje

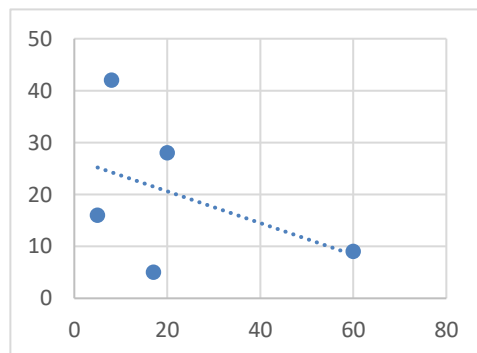
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima	17	5	8	20	50
U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema	5	16	42	28	9

iznosi 0,44 što ukazuje na srednje slabu korelaciju.

Grafikon 120. Koeficijent korelacije između: Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima i U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema

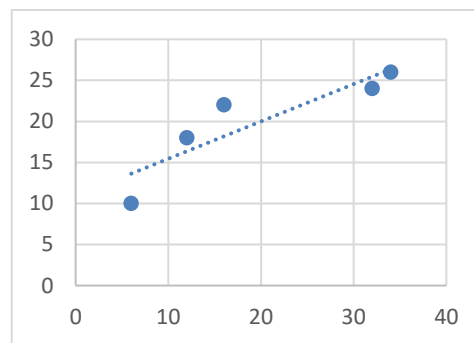
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja	6	12	32	34	16
U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile	10	18	24	26	22

iznosi 0,89 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 121. Koeficijent korelacije između: Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja i U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile

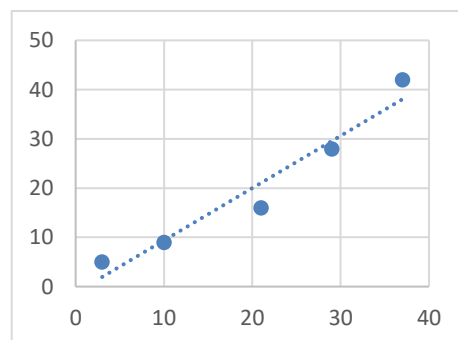
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja	6	12	32	34	16
Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje	3	21	37	29	10

iznosi 0,87 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 122. Koeficijent korelacije između: Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja i Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje

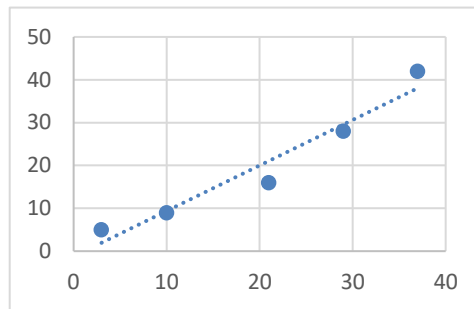
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja	6	12	32	34	16
U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema	5	16	42	28	9

iznosi 0,88 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 123. Koeficijent korelacije između: Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja i U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema

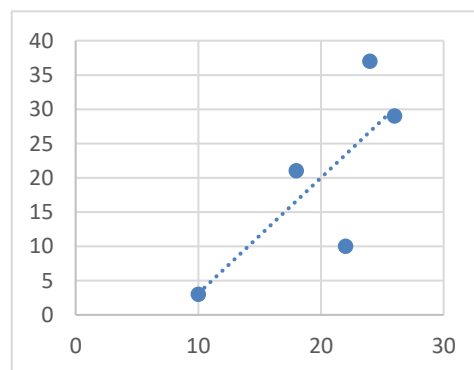
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile	10	18	24	26	22
Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje	3	21	37	29	10

iznosi 0,77 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 124. Koeficijent korelacije između: U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile i Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje

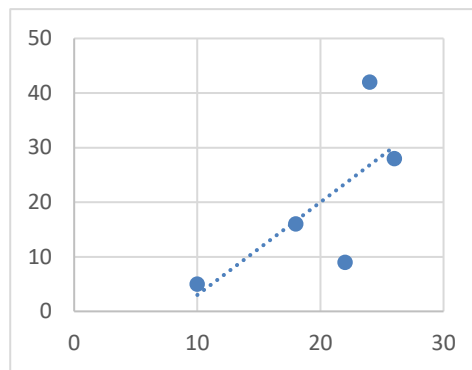
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile	10	18	24	26	22
U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema	5	16	42	28	9

iznosi 0,71 što ukazuje na visoku korelaciju.

Grafikon 125. Koeficijent korelacije između: U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile i U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema

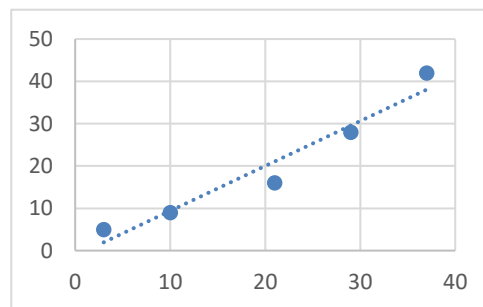
Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Koeficijent korelacije između:

Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje	3	21	37	29	10
U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema	5	16	42	28	9

iznosi 0,97 što ukazuje da je tu veoma visoka korelacija.

Grafikon 126. Koeficijent korelacije između: Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje i U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema

Izvor: Grafikon je rezultat sopstvene analize autora

Procjenjujući svaki par varijabli preko Pirsonovog koeficijenta utvrđeno je da određene zavisne varijable utiču na procese, klimu i kulturu organizacije:

- Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima, imaju veoma visoku korelaciju (0,98).
- Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni i Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima, imaju veoma visoku korelaciju (0,98).
- Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme i Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima, imaju veoma visoku korelaciju (0,99).
- Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme i Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima, imaju veoma visoku korelaciju (0,99).
- Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima i Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima, imaju visoku korelaciju (0,63).
- Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja i Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima, imaju visoku korelaciju (0,63).
- U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile i Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima, imaju srednje slabu korelaciju (0,58).
- Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima i Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje, imaju veoma visoku korelaciju (0,96).
- Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima i U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema, imaju veoma visoku korelaciju (0,97).

- Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni, imaju veoma visoku korelaciju (0,98).
- Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme, imaju veoma visoku korelaciju (0,95).
- Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima, imaju visoku korelaciju (0,65).
- Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja ukazuje na izuzetno slabu korelaciju (0,11).
- Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile, imaju srednje slabu korelaciju (0,56).
- Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje, imaju srednje slabu korelaciju (0,56).
- Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije i U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema, imaju veoma visoku korelaciju (0,93).
- Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni i Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme, imaju veoma visoku korelaciju (0,93).
- Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni i Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima, imaju visoku korelaciju (0,74).
- Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja i Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni, imaju visoku korelaciju (0,67).
- U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile i Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni, imaju srednje slabu korelaciju (0,46).

- Prosesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni i Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje, imaju veoma visoku korelaciju (0,92).
- U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema i Prosesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni, imaju veoma visoku korelaciju (0,92).
- Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima i Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme, imaju srednje slabu korelaciju (0,54).
- Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja i Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme, imaju veoma visoku korelaciju (0,84).
- U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile i Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme, imaju visoku korelaciju (0,67).
- Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje i Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme, imaju veoma visoku korelaciju (0,98).
- Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme i U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema, imaju veoma visoku korelaciju (0,99).
- Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja i Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima, imaju veoma visoku korelaciju (0,99).
- U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile i Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima, imaju izuzetno slabu korelaciju (0,16).
- Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje i Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima, imaju srednje slabu korelaciju (0,46).

- U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema i Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima, imaju srednje slabu korelaciju (0,44).
- Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja i U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile, imaju veoma visoku korelaciju (0,89).
- Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje i Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja, imaju veoma visoku korelaciju (0, 87).
- U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema i Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja, imaju veoma visoku korelaciju (0,88).
- Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje i U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile, imaju visoku korelaciju (0,77).
- U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema i U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile, imaju visoku korelaciju (0,71).
- U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema i Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje, imaju veoma visoku korelaciju (0,97).

Navedeni podaci dobijeni statističkom korelacionom analizom potvrdili su rezultate dobijene anketnim istraživanjem koji se odnose na procese, klimu i kulturu organizacije prikazane u anketnom istraživanju. Odnosno, korelaciona analiza potvrđuje da najveći stepen zavisnosti imaju varijable da se u MSP-u obavljanju trenutni zadaci, umjesto da se bave višim organizacionim ciljevima, da u MSP-u postoji strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja i da u MSP-u postoji taktičnost,

mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile. Takođe, korelaciona analiza je pokazala da najmanji nivo zavisnosti imaju varijable koje se odnose na to da MSP dijeljenje znanja podstiču djelovanjem, a ne samo riječima, da je otvorena komunikacija karakteristika MSP-a i da su procesi u MSP-u jasno identifikovani i precizno razgraničeni.

ZAKLJUČAK

Živimo u vremenu koje obilježavaju konstantne i burne promjene u svim segmentima poslovanja. Takođe, savremenici smo hiperbrzih promjena, tehničkih, naučnih i tehnoloških dostignuća, kao i nove organizacije rada, potrebe za novim znanjima i vještinama, te stoga mora da bude jasno da nema vremena za čekanje, jer se zaostajanje plaća situacijom kakvu imamo danas u preduzećima. U današnjim uslovima, kada se promjene odvijaju sve brže, pred preduzeće se postavlja zahtjev adekvatnog reagovanja. Spoljašnje okruženje, u kojem djeluju složeni i nestabilni faktori, nameće preduzeću strateški način razmišljanja. Promjene stvaraju probleme, ali ti problemi mogu da postanu šanse ukoliko je preduzeće svjesno svoje pozicije, svog pravca kretanja i posljedica primjene izabrane strategije.

Devedesetih godina prošlog vijeka, u Evropskoj uniji je preovladala spoznaja o važnosti malih i srednjih preduzeća (MSP) za ukupnu evropsku ekonomiju. Isti trend je nastavljen i početkom ovog vijeka. Zahvaljujući takvom pristupu i poimanju stvari, mala i srednja preduzeća su pokretačka snaga i imaju centralnu ulogu u evropskoj ekonomiji. Ona su suštinski izvor poslova, stvaralac preduzetničkog duha i inovacija u EU, pa su, prema tome, presudna za izgradnju konkurentnosti i zaposlenja. Zahvaljujući ovim činjenicama, jedan od glavnih prioriteta Evropske komisije je, upravo podrška malim i srednjim preduzećima u njihovom ekonomskom rastu i razvoju, poslovnoj kreativnosti, te ekonomskoj i socijalnoj povezanosti.

Prema predviđanjima stručnjaka, i u proširenoj Evropskoj uniji, mala i srednja preduzeća će i dalje biti ključ za ostvarenje rasta, konkurentnosti i otvaranja novih radnih mjesta. Naponi Evropske komisije ka uvođenju nove ekonomije, biće uspješni samo ukoliko se mala i srednja preduzeća stave na vrh prioriteta. Sektor malih i srednjih preduzeća (MSP) i preduzetnika predstavlja značajan segment privrede jedne zemlje. Već nekoliko godina unazad ovi privredni subjekti su najefikasniji dio privrede i Republike Srpske, ali i zemalja regiona i predstavljaju nosioce privrednog rasta i zapošljavanja. Uz strane direktne investicije, ovaj sektor bi i u budućnosti mogao biti značajna poluga ekonomskog razvoja i osnovni kreator novih radnih mjesta.

Mala i srednja preduzeća su nosioci glavnih razvojnih pravaca svake zemlje. U toku proteklog perioda je evidentno da je broj malih i srednjih preduzeća u porastu i da

postaju sve više konkurentna. Mala i srednja preduzeća su orijentisana na manje djelove tržišta, a time i na određene potrošače. Prilagodljivija su promjenama, brže prepoznaju i reaguju kako na potencijalne šanse, tako i na potencijalne prijetnje.

Mala i srednja preduzeća, radi svoje fleksibilnosti i homogene strukture imaju dobar preduslov da razvijaju inovativnost i time obezbjede tržišnu konkurentnost. Fleksibilnost malih i srednjih preduzeća posebno dolazi do izražaja u periodima usporavanja privrednih aktivnosti i krize. Teorijska i primarna istraživanja sprovedena u ovoj disertaciji pokazala su da mala preduzeća predstavljaju značajnu pokretačku snagu ekonomskog razvoja svake zemlje, pa i Republike Srpske i da su potencijalni generator preduzetničkih ideja i inovacija. Nije realno da mala i srednja preduzeća u Republici Srpskoj očekuju da postanu granski lideri na tržištu EU. Pravac u kojem mala i srednja preduzeća mogu da se razvijaju jeste inovativni pristup realnim potrebama tržišta. Uslov za opstanak svakog preduzeća je stalno unapređenje konkurentnosti ulaganjem u inoviranje proizvoda i usluga.

Strateška prednost malih i srednjih preduzeća bi trebala da se zasniva na inovacijama, razvoju partnerstava, težnji za osvajanjem regionalnog tržišta. Ipak ono što, takođe, karakteriše mala i srednja preduzeća, jeste relativno niska svijest o ulozi znanja, obučenosti u oblastima upravljačkih i poslovnih funkcija. Uspješno poslovanje i upravljanje malim i srednjim preduzećima je postalo nezamislivo bez odgovarajućih podataka, informacija novih saznanja i neprekidnog procesa inoviranja. Poslovanje i upravljanje se značajno razlikuje u „Dobu znanja“ u kome se nalazimo, od upravljanja organizacijom i njenim procesima u industrijskoj eri. U „Dobu znanja“ posebnu vrijednost imaju intelektualni resursi u odnosu na materijalne resurse.

Iako se u poslovnoj javnosti već prepoznaje trend tranzicije između industrijske ekonomije u ekonomiju znanja, jedan dio nje je još uvek u industrijskoj ekonomiji i ignoriše novonastale promjene. Zbog toga je veoma važno širenje svijesti u poslovnoj javnosti o neophodnosti upravljanja i nevidljivim kapitalom kao pretpostavci održivog razvoja. Ključ uspjeha ekonomije znanja je kombinovanje znanja i tehnologije, tj. ekonomija obima inovacija, a ne obima proizvodnje. Ova ekonomija ne zahtijeva puno fizički opipljivog kapitala, što je i razlog zbog kog su danas MSP u vodećim pozicijama prema stopama rasta u ekonomiji znanja.

Procjenjujući svaki par varijabli preko Pirsonovog koeficijenta uvrđeno je da su zavisne varijable podrška određenih aktera za razvoj malih i srednjih preduzeća. Podaci dobijeni statističkom korelacionom analizom potvrdili su rezultate dobijene anketnim

istraživanjem koji se odnose na stepen značaja programa podrške sektoru malih i srednjih preduzeća prikazanih u anketnom istraživanju. Odnosno, korelaciona analiza potvrđuje da najveći stepen zavisnosti i uticaja imaju podrška Agencije za razvoj Republike Srpske i povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost koji trebaju biti glavni pokretači strategije razvoja malih i srednjih preduzeća.

Takođe, korelaciona analiza je pokazala da najmanji uticaj imaju stručna i konsultantska podrška i podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva, što znači da akcenat treba staviti na druge vidove edukacije i usavršavanja malih i srednjih preduzetnika.

Procjenjujući svaki par varijabli preko Pirsonovog koeficijenta uvrđeno je da određene zavisne varijable utiču na nivo konkurentnosti i poslovanja preduzeća. Podaci dobijeni statističkom korelacionom analizom potvrdili su rezultate dobijene anketnim istraživanjem koji se odnose na nivo poslovanja konkurentnosti i poslovanja MSP-a prikazani u anketnom istraživanju. Odnosno, korelaciona analiza potvrđuje da najveći stepen zavisnosti i uticaja imaju nivo ulaganja preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih, što znači da je ljudski kapital najvredniji resurs. Takođe, korelaciona analiza je pokazala da najmanji uticaj ima nivo konkurentne sposobnosti.

Procjenjujući svaki par varijabli preko Pirsonovog koeficijenta uvrđeno je da određene zavisne varijable utiču na procese, klimu i kulturu organizacije. Podaci dobijeni statističkom korelacionom analizom potvrdili su rezultate dobijene anketnim istraživanjem koji se odnose na procese, klimu i kulturu organizacije prikazane u anketnom istraživanju. Odnosno, korelaciona analiza potvrđuje da najveći stepen zavisnosti imaju varijable da se u MSP-u obavljaju trenutni zadaci, umjesto da se bave višim organizacionim ciljevima, da u MSP-u postoji strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja i da u MSP-u postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile. Takođe, korelaciona analiza je pokazala da najmanji nivo zavisnosti imaju varijable koje se odnose na to da MSP dijeljenje znanja podstiču djelovanjem, a ne samo riječima, da je otvorena komunikacija karakteristika MSP-a i da su procesi u MSP-u jasno identifikovani i precizno razgraničeni.

Rezultati koji su dobijeni u okviru ove disertacije predstavljaju jedan od mogućih pogleda i pristupa problematici upravljanja na bazi ključnih faktora uspješnosti za mala i srednja preduzeća u Republici Srpskoj i kao takvi pružaju dobru podlogu za dalja istraživanja u ovoj oblasti. Istraživanje aspekata poslovanja i ključnih faktora uspješnosti

MSP-a u Republici Srpskoj je preduslov za aktivnost podizanja svijesti kod MSP o promjenama u ekonomskom ambijentu u kome se nalaze, a koji karakterišu fenomeni kao što su: globalizacija, visok stepen kompleksnosti, brz razvoj novih tehnologija, ekonomska i politička nestabilnost, znanje koje se tretira kao najvažniji resurs. Znanje se smatra fundamentalnom i strateškom polugom u upravljanju performansama organizacije, produktivnošću i konkurentnošću preduzeća kao i nacija u cjelini.

Važan oblik intelektualne svojine su informacije, znanja i vještine koje mogu da se ogledaju kroz permanentni proces inoviranja. Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća koja je zasnovana na znanju i inovativnosti, garantuje uspjeh. Inovacije su osnovni pokretač privrednog rasta i razvoja privrede svake zemlje. Iz tog razloga veoma je važno, kod svih nivoa menadžmenta malih i srednjih preduzeća, razviti svijest o neophodnosti stvaranja kreativne atmosfere u svojim preduzećima. Drugim riječima, podići nivo kulture organizacije na stepen svijesti svih aktera o neophodnosti promjena inovativnog karaktera MSP. U svemu ovome veliku ulogu treba da odigraju pojedinci, agencije koje pružaju konsalting usluge i državne institucije koje kreiraju ekonomski razvoj Republike Srpske.

Međutim, i pored pozitivnih pomaka u razvoju ovog sektora u Republici Srpskoj, koji se sada može porediti sa razvojem MSP u drugim zemljama, on pokazuje i prepoznatljive hronične probleme. Oni se ogledaju u usitnjenosti poslovnih subjekata, niskoj konkurentnosti, neodgovarajućoj strukturi radne snage, nepovoljnom regionalnom rasporedu, administrativnim preprekama. Najveći problemi su nedostatak finansijskih sredstava i zakonske regulative, nedostatak radnika odgovarajućih kvalifikacija, neusklađenost poslovanja sa zahtjevima standarda kvaliteta i nedovoljna informisanost o tržištima i tehnologijama. Obezbeđivanje finansijskih sredstava predstavlja jedan od glavnih problema sektora MSP, jer je kreditiranje teško i skupo.

I pored svega ovoga, MSP čine temelj razvoja novih poslovnih ideja. Ona se moraju posmatrati kao glavni pokretači inovacija, zapošljavanja, kao i socijalne i lokalne integracije na globalno tržište. Iz tog razloga, trebalo bi, po ugledu na Evropu, kreirati najbolje moguće okruženje za potrebe malog biznisa i preduzetništva. Dakle, strategiju razvoja MSP treba posmatrati kao ključan faktor restrukturiranja privrede jer:

- MSP mogu olakšati restrukturiranje velikih preduzeća (naročito u industriji);
- povezivanjem niza MSP bi se omogućilo formiranje inovativnih sistema sposobnih za proizvodnju konkurentnih proizvoda i nastup na tržištu EU;

- MSP mogu podstaći ekonomsko oživljavanje slabije razvijenih područja i regiona i
- razvoj MSP je važan i zbog socijalne prirode ovog sektora i povećanja zaposlenosti.

Problem je u nepostojanju dovoljnog broja brzo rastućih, dinamičnih preduzeća, kao i preduzeća srednje veličine, koja bi predstavljala generatore ekonomskog rasta i razvoja. Negativne posljedice svjetske ekonomske krize odrazile su se i na poslovanje MSP. Mala i srednja preduzeća, koja su najosjetljivija na promjene u poslovnoj okolini, suočila su se sa padom tražnje, otežanom naplatom potraživanja, smanjenim investicijama, smanjenom kreditnom sposobnošću i smanjenom likvidnošću, što je rezultiralo njihovim slabijim položajem na tržištu. Ova preduzeća karakteriše i odsustvo horizontalnih i vertikalnih veza, odnosno, ona nisu dovoljno povezana između sebe u različite oblike poslovnog udruživanja, kao što su na primjer klasteri, niti su dovoljno povezana sa velikim preduzećima i multinacionalnim kompanijama u lance dobavljača.

Saradnja i povezivanje preduzeća u klasterne, ali i institucionalna podrška klasterima bi, svakako, doprinijela unapređenju konkurentnosti ovog sektora i ukupnom razvoju privrede. Takođe, potrebno je aktivno uključivanje privatnog sektora i različitih univerziteta, kao i korišćenje drugačijih oblika organizovanja, kakav su, na primjer, neprofitne organizacije. U SAD-u postoje vrlo značajni poslovi za podršku malim i srednjim preduzećima, podsticaj izvozu obavljaju neprofitne organizacije, koje koriste formalne i neformalne kanale, lične kontakte i uspostavljaju mrežu koja doprinosi realizaciji postavljenog cilja - „networking”, a to je osnovni razlog zašto su oni efikasniji od drugih oblika organizovanja. Neophodno je koristiti iskustva drugih zemalja kao što su SAD, Japan, Danska, Irska, Izrael, Estonija i Slovenija.

Da bi u konkurentskom metežu MSP opstala na tržištu i mogla da se razvijaju, potrebno je da se unaprijede njihove performanse kako bi ova preduzeća postala konkurentnija i inovativnija, što bi trebalo da bude u posebnom fokusu odgovornih donosilaca politika u Republici Srpskoj, te odluka vezanih za podršku procesu osnaživanja i internacionalizacije MSP-a.

Navedenim tvrdnjama i dokazanim posebnim hipotezama potvrđena je i generalna hipoteza da u savremenim uslovima privređivanja, mala i srednja preduzeća različitim stepenom doprinosa (mali, srednji i veliki) utiču na ekonomski razvoj Republike Srpske. Doprinos se naročito osjeća u oblastima zapošljavanja kadrova i sa aspekta finansija.

LITERATURA

1. Ács, Z. J., Audretsch, D. B. (2010). *Handbook on Entrepreneurship Research*: Springer.
2. Agencija za posredničke, informatičke i finansijske usluge – APIF (2022). Dokumentacija, www.apif.net
3. Ahmad, N., Seet, P.-S. (2006). Financial and non-financial indicators of business success: A study of Australian and Malaysian SME entrepreneurs. Paper presented at the ANZAM annual conference, Rockhampton, QLD.
4. AL-Hakim, L. A. Y. (2011). The relationships among critical success factors of knowledge management, innovation and organizational performance: a conceptual framework.
5. Alvarez, S. A., Busenitz, L. W. (2001). The entrepreneurship of resource-based theory. *Journal of management*, 27(6), 755-775.
6. Appiah-Adu, K., Singh, S. (2018). Customer orientation and performance: a study of SMEs. *Management Decision*, 36(6), 385-394.
7. Badaracco, J. (2011). *The knowledge link: How firms compete through strategic alliances*: Harvard Business Press.
8. Baker, R. J. (2010). *Implementing value pricing: A radical business model for professional firms* (Vol. 8): John Wiley & Sons.
9. Bates, T. (2005). Analysis of young, small firms that have closed: delineating successful from unsuccessful closures. *Journal of Business Venturing*, 20(3), 343-358.
10. Baumol, W. J. (2016). Entrepreneurship: Productive, unproductive, and destructive. *Journal of Business Venturing*, 11(1), 3-22.
11. Blank, S., Dorf, B. (2012). *The Startup Owners Manual - Step by step guide for building a great company*. Pescadero: K&S Ranch, Inc.
12. Brush, C. (2001). How do "resource bundles" develop and change in new ventures? A dynamic model and longitudinal exploration. *Entrepreneurship Theory and Practice*.
13. Brush, C. G., Greene, P. G., & Hart, M. M. (2001). From initial idea to unique advantage: The entrepreneurial challenge of constructing a resource base. *The academy of management executive*, 15(1), 64-78.

14. Bryson, J. R. (2006). Small Busingess Service Firms and the 1990s Recession in the United Kingdom Implications for local economic development. *Local Economy*, 11(3), 221-236.
15. Centralne banke BiH (2022). Statistika, www.cbbh.ba
16. Centralne banke BiH (2022). Statistika, www.cbbh.ba
17. Chawla, S. K., Khanna, D., Chen, J. (2015). Are small business critical success factors same in different countries. *SIES Journal of Management*, 7(1), 1-12.
18. Davidsson, P. (2015). Culture, structure and regional levels of entrepreneurship. *Entrepreneurship & Regional Development*, 7(1), 41-62.
19. Deakins, D., Freel, M. (2008). Entrepreneurial learning and the growth process in SMEs. *The Learning Organization*, 5(3), 144-155.
20. Dmičić, M. (1999). Osvrt na neke aspekte ostvarivanja projektovanog ustavnopravnog modela Bosne i Hercegovine, Zbornik referata sa Okrugli stola- Podjela nadležnosti između institucija Bosne i Hercegovine i Entiteta, Banja Luka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske.
21. Dmičić, M. (2005). Ustavno pravni status Republike Srpske u okviru Bosne i Hercegovine-normativno i stvarno“, Zbornik radova sa naučnog skupa „Republika Srpska-deset godina Dejtonskog mirovnog sporazuma“, Banja Luka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske.
22. Dmičić, M. (2007). Prenos nadležnosti sa Republike Srpske na institucije Bosne i Hercegovine, efekti njihovih prenosa i mogućnost povrata“, časopis *Pravna riječ* br.10/2007, Banja Luka: Udruženje pravnika Republike Srpske
23. Dmičić, M. (2013). Bosanskohercegovačka država i njen Ustav“, *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u B.Luci*, br. 35/2013, Banja Luka.
24. Dostić, M. (2003). Menadžment malih i srednjih preduzeća, Sarajevo: Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevo.
25. Drucker, P. (2003). *Innovation and entrepreneurship : practice and principles*. New York: HarperBusiness.
26. Dunkelberg, W. C., Cooper, A. C. (2012). Patterns of Small Business Growth. Paper presented at the Academy of Management Proceedings.
27. Evropska komisija- EUROSTAT (2022). Statistika, ec.europa.eu/eurostat
28. Fond za zaštitu životne sredine (2022). Dokumenta, ekofondrs.org

29. Gatewood, E. J., Shaver, K. G., Gartner, W. B. (2015). A Longitudinal Study of Cognitive Factors Influencing Start-up Behaviours and Success at Venture Creation. *Journal of Business Venturing*, 10, 371-391.
30. Gudgin, G. (2006). *Determinants of Small Firm Growth: An Inter-Regional Study in the United Kingdom 1966-2000 (Vol. 12): Psychology Press.*
31. Hejden, M. R. (2003). *Skice za podeljenu kuću-ustavna logika jugoslovenskih sukoba*, Beograd: Samizdat B 92.
32. Heshmati, A. (2001). On the growth of micro and small firms: evidence from Sweden. *Small Business Economics*, 17(3), 213-228.
33. Hill, J., Nancarrow, C., Tiu Wright, L. (2002). Lifecycles and crisis points in SMEs: a case approach. *Marketing Intelligence & Planning*, 20(6), 361-369.
34. Hitt, M. A., Ireland, R. D., Camp, S. M., Sexton, D. L. (2001). Strategic entrepreneurship: Entrepreneurial strategies for wealth creation. *Strategic management journal*, 22(6-7), 479- 491.
35. Investiciono razvojna banka Republike Srpske IRBRS (2022). Izveštaji, www.irbrs.org
36. Jansen, W., Steenbakkens, W., Jägers, H. (2012). *New business models for the knowledge economy: Gower Publishing, Ltd.*
37. JU Zavod za zapošljavanje Republike Srpske (2022). Statistika, www.zzrs.org
38. Kasapović, M. (2006). *Bosna i Hercegovina: Deset godina nakon Dejtona*, „Status“ Magazin za političku kulturu i društvena pitanja, br. 8/2006. Mostar: Udruga građana „Dijalog“
39. Kelmar, J. H. (2011). *Measurement of Success and Failure in Small Business: A Two-factor Approach: Curtin University of Technology.*
40. Keskin, H. (2006). Market orientation, learning orientation, and innovation capabilities in SMEs: An extended model. *European Journal of Innovation Management*, 9(4), 396-417.
41. Kunić, P. (1997). *Republika Srpska-država sa ograničenim suverenitetom*, Banja Luka: Atlantik
42. Kuzmanović, R. (2002). *Ustavno pravo*, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u B. Luci
43. Kuzmanović, R. (2004). *Eseji o ustavnosi i državnosti*, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u B. Luci.

44. Kuzmanović, R. (2010). Novi eseji o ustavnosti i državnosti“, Banja Luka: ANURS
45. Lim, D.(2006). Explaining Economic Growth: New Analitical Framework, Edvard Elgar.
46. Link, A. N., Siegel, D. S. (2007). Innovation, entrepreneurship, and technological change: Oxford University Press, USA.
47. Lukić, V. R. (1999). Prilog raspravi o podjeli nadležnosti između institucija Bosne i Hercegovine i entiteta, Zbornik referata sa Okrugli stola-Podjela nadležnosti između institucija Bosne i Hercegovine i Entiteta, Banja Luka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske.
48. Lukić, V. R. (2011). Ustavna kriza u socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini u periodu 1990-1992 godine i njene posljedice, časopis Pravna riječ br.27/2011, Banja Luka: Udruženje pravnika Republike Srpske.
49. Mambula, C. J., Sawyer, F. E. (2004). Acts of entrepreneurial creativity for business growth and survival in a constrained economy: Case study of a small manufacturing firm (SMF). International Journal of Social Economics, 31(1/2), 30-55.
50. Marlow, S., Strange, A. (2014). Female entrepreneurs: Success by whose standards. Women in management: A developing presence, 172-184.
51. Mijanović, G.(1983). Specifičnosti ustavnog uređenja Sr Bosne i Hercegovine, Sarajevo: Pravni fakultet
52. Milićević, V., Ilić, B. (2005). Ekonomika preduzeća – Fokus na savremeno poslovanje, Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
53. Ministarstvo finansija Republike Srpske (2022). Dokumenti, www.vladars.net
54. Moreno, A. M., Casillas, J. C. (2007). High-growth SMEs versus non-high-growth SMEs: a discriminant analysis. Entrepreneurship and regional development, 19(1), 69-88.
55. Nešković, R. (2013). Nedovršena država- politički sistem Bosne i Hercegovine, Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung
56. Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj - OECD (2019). Indeks Politika za MSP: Zapadni Balkan i Turska 2019, www.oecd.org
57. Pejanović, R. (2007) Principi ekonomije, Novi Sad: Poljoprivredni fakultet.

58. Perović, S. (2011). Riječ na Savjetovanju „Oktobarski pravnički dani, časopis Pravna riječ Banja Luka 30/2011, Banja Luka: Udruženje pravnika Republike Srpske
59. Petrov, V. (2018). Federalizam danas. Zbornik radova sa naučnog skupa Ustav i izazovi ustavnog razvoja u složenim državama, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
60. Pilipović, M. (2008). Ustav BiH-normativno i stvarno, Banja Luka: Komesgrafika
61. Poreska uprava Republike Srpske (2022). Podaci, poreskaupravors.org
62. Razvojna agencija Republike Srpske (2022). Dokumenti, www.rars-msp.org
63. Republički zavod za statistiku Republike Srpske (2022). Statistički izvještaji, www.rzs.rs.ba
64. Savić, S. (1999). Republika Srpska poslije Dejtona, Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u B. Luci
65. Todaro, M. (1997). Economic Development, London: Longman.
66. Unija udruženja poslodavaca Republike Srpske (2020). Uticaj COVID-19 na poslovanje u Republici Srpskoj, unijauprs.org
67. Uprava za indirektno oporezivanje BiH (2020). Statistika, www.new.uino.gov.ba
68. Veselinović, P. (2009). Ekonomija, Beograd: Univerzitet Singidunum.
69. Vlada Republike Srpske (2021). Elektroenergetski bilans Republike Srpske za 2021 god., www.vladars.net
70. Vlada Republike Srpske (2022). Strategija razvoja MSP 2021-2027, www.vladars.net
71. Vlada Republike Srpske (2022). Strategija razvoja preduzetništva žena Republike Srpske za period 2019-2023, www.vladars.net
72. Walker, E., Brown, A. (2004). What Success Factors are Important to Small Business Owners? International Small Business Journal, 22(6), 577-594.
73. Wiklund, J., Shepherd, D. (2003). Knowledge-based resources, entrepreneurial orientation, and the performance of small and medium-sized businesses. Strategic management journal, 24(13), 1307-1314.
74. Zahra, S. A., Dess, G. (2001). Defining entrepreneurship as a scholarly field. Academy of management review, 26(1), 8-10.
75. Zakon o aministrativnim taksama Republike Srpske, "Službeni glasnik Republike Srpske", br. 100/2011, 103/2011, 67/2013 i 123/2020

76. Zakon o društvenom preduzetništvu Republike Srpske, "Službeni glasnik Republike Srpske" broj 111/21
77. Zakon o Garantnom fondu Republike Srpske, "Službeni glasnik Republike Srpske" broj 50/10
78. Zakon o likvidacionom postupku, „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 82/19
79. Zakon o razvoju malih i srednjih preduzeća, Službeni glasnik Republike Srpske br. 50/2013, 56/2013, 84/2019
80. Zakon o slobodnim zonama Republike Srpske, "Službeni glasnik Republike Srpske", br. 15/2021
81. Zakon o sudskim taksama, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 73/08, 49/09, 67/13, 63/14, 66/18 i 67/20
82. Zakon o tržištu hartija od vrijednosti, "Službeni glasnik Republike Srpske", br. 92/2006, 34/2009, 8/2012, 30/2012, 59/2013, 86/2013, 108/2013, 4/2017, 63/2021 i 11/2022
83. Zakon o uređenju prostora i građenju, „Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 84/19
84. Zakon o zanatsko-preduzetničkoj djelatnosti, Službeni glasnik Republike Srpske br.117/11
85. Zakona o podsticajima u privredi Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 52/19
86. Zakona o porezu na dohodak, "Službeni glasnik RS", br. 60/2015, 5/2016 , 66/2018, 105/2019, 123/2020, 49/2021, 119/2021 i 56/2022
87. Zakona o registraciji poslovnih subjekata Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 67/13, 15/16 i 84/19
88. Zakona o registraciji poslovnih subjekata u Republici Srpskoj, „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 67/13, 15/16 i 84/19.
89. Zakonom o poreskom sistemu Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 62/17.

PRILOG

Anketni upitnik

1. Pol :
 - Muški
 - Ženski

2. Vaša starosna dob?
 - Do 25 godina
 - Od 26 do 35
 - Od 36 do 45
 - Od 46 do 55
 - Preko 55

3. Vaša stručna sprema?
 - Doktor nauka
 - Magistar/master
 - Četvorogodišnje akademske studije
 - Trogodišnje akademske studije
 - Trogodišnja viša škola
 - Četvorogodišnja srednja škola
 - Zanatska škola (III ili IV stepen)
 - Osnovna škola ili manje

4. Struktura Vašeg preduzeća?
 - Mikro
 - Malo
 - Srednje

5. Djelatnost i sjedište Vašeg preduzeća?

6. Vaša pozicija u preduzeću?
 - Šef
 - Direktor
 - Vlasnik
 - Suvlasnik

7. Koliko dugo posluje Vaše preduzeće?
- Manje od 5 godina
 - Od 6 do 10 godina
 - Od 11 do 15 godina
 - Preko 15 godina
8. Najčešći problemi sa kojima se Vaše preduzeće susreće u svom poslovanju?
- Zakonska regulativa
 - Nedostatak sredstava
 - Nedostatak kvalifikovanih ljudskih resursa
 - Nemogućnost praćenja savremenih tehnologija
 - Nemogućnost implementacije svih standarda
9. Najčešće zakonske i administrativne prepreke sa kojima se Vaše preduzeće susreće u svom poslovanju?
- Registracija poslovanja
 - Procedura uvoza i tranzit robe
 - Procedure izvoza
 - Rad inspekcijiskih organa
 - Poreski propisi i procedure
 - Pribavljanje dozvola za gradnju i renoviranje
 - Uknjižba imovine
10. Ocjenite koliko su značajni navedeni programi podrške malim i srednjim preduzećima (intenzitet odgovora od 1 do 5)?

	Broj ispitanika koji su dali ocjene od 1 do 5				
	Ocjena 1	Ocjena 2	Ocjena 3	Ocjena 4	Ocjena 5
Podrška Agencije za razvoj Republike Srpske	1	2	3	29	65
Povoljni krediti za razvoj i inovacionu djelatnost	1	3	4	25	67
Podrška klastera i poslovnih inkubatora	2	6	16	40	36
Subvencije za zapošljavanje i samozapošljavanje	4	8	26	43	19
Podrška Savjeta za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva	17	18	22	27	16
Stručna i konsultantska podrška	23	15	23	23	16

11. Po Vama koji su osnovni faktori unapređenja poslovanja u Vašem preduzeću?

- Primjena savremenih tehnika za unapređenje
- Primjena sistema menadžmenta kvaliteta
- Unapređenje produktivnosti poslovanja
- Razvoj i primjena informacionih tehnologija
- Usavršavanje tehničko-tehnološke osnove
- Usavršavanje zaposlenih

12. Po Vama, koje su najveće prepreke u razvoju Vašeg preduzeća?

- Zastarela oprema i tehnologija
- Poslovni ambijent koji nije podsticajan za razvoj preduzetništva i strana ulaganja
- Uticaj svjetske ekonomske krize na poslovanje
- Neadekvatna primjena savremenih metoda i tehnika
- Nedostatak znanja
- Nedostatak finansijskog kapitala

13. Vaše viđenje koncepta menadžmenta kvaliteta:

- Znanje na svim nivoima u preduzeću
- Postojanje odgovarajućih programa unapređenja
- Upravljanje realizacijom i praćenje realizacije od strane rukovodioca, ali i ostalih činioca procesa rada
- Poznavanje metoda i tehnika unapređenja procesa
- Novac
- Stalan istraživačko-razvojni napor učesnika u procesu rada

14. Ocjenite nivo poslovanja konkurentnosti i poslovanja Vašeg preduzeća (intenzitet odgovora od 1 do 5):

	Broj ispitanika koji su dali ocjene od 1 do 5				
	Ocjena 1	Ocjena 2	Ocjena 3	Ocjena 4	Ocjena 5
Nivo ulaganja Vašeg preduzeća u stručno obučavanje i usavršavanje zaposlenih	32	14	15	21	18
Tehnološki nivo Vašeg preduzeća	9	47	12	16	16
Nivo konkurentne sposobnosti Vašeg preduzeća	57	5	11	12	15
Značaj unapređenja konkurentnosti Vašeg preduzeća	46	12	8	9	25
Značaj unapređenja poslovanja Vašeg preduzeća	42	13	12	15	18
Nivo spremnosti Vašeg preduzeća da ulaže u znanje	49	13	9	13	16
Nivo primjene menadžmenta kvaliteta u Vašem preduzeću	34	22	13	14	17
Nivo inovativnosti Vašeg preduzeća	42	12	27	9	10

15. Ocjenite nivo markentiške orijentacije Vašeg preduzeća:

	DA	NE
Identifikovali ste Vaše najznačajnije kupce		
Redovno ispitujete zadovoljstvo Vaših kupaca		
Identifikovali ste najrizičnije elemente Vašeg poslovanja		
Istražili ste potrebe Vaših potencijalnih kupaca		
Uložili ste značajna sredstva kako biste proizvod prilagodili kupcima		
Mjerite značajnost kupaca/korisnika na bazi učestalosti i vrijednosti kupovine		

16. Faktori koji ograničavaju veće učešće Vaših proizvoda/usluga na tržištu?

- Velika konkurencija
- Mala potražnja
- Monopolisti
- Ograničeni kapaciteti
- Nelojalna konkurencija
- Nedostižnost javnih nabavki

17. Da li ste koristili savjetodavne usluge?

- Da
- Ne
- Ponekad

18. Najznačajnije oblasti u kojima ste koristili savjetodavne usluge?

- Razvoj vještina zaposlenih
- Pomoć u izboru i razvoju tehnologija
- Umrežavanje sa drugima
- Pravni savjeti
- Pružanje informacija o trendovima na tržištu
- Pomoć pri pronalasku izvora finansiranja

19. Najznačajniji parametri za poslovanje u Vašem preduzeću?

- Rast prodaje
- Kvalitet proizvoda/usluga
- Tržišno učešće
- Zadovoljstvo kupaca

20. Najznačajniji parametri u upravljanju ljudskim resursima u Vašem preduzeću?

- Rekrutovanje i selekcija novih zaposlenih
- Trening i razvoj zaposlenih
- Delegiranje nadležnosti i odgovornosti
- Plan stimulacije zaposlenih
- Ocjenjivanje performansi zaposlenih

21. Kako biste okarakterisali Vaše preduzeće sa aspekta unapređenja produktivnosti znanja?

- Tradicionalna organizacija
- Organizacija zasnovana na znanju
- Organizacija zasnovana na resirsima
- Organizacija koja stvara znanje

22. Najznačajniji motivacioni faktori za stvaranje i razvoj Vašeg preduzeća?

- Nezavisnost
- Profit i zarada
- Izgradnja ličnog imena i prepoznatljivosti
- Naslijeđe
- Stvaranje nečeg novog
- Unapređenje društva
- Zadovoljstvo korisnika

23. Najveći problem kod korišćenja kreditnih sredstava?

- Visoke kamate
- Obezbjedenje kredita
- Limitiran iznos kredita
- Visoki bankarski troškovi
- Druge procedure odobravanja kredita

24. Koliko se slažete sa navedenim tvrdnjama o procesima, klimi i kulturi Vaše organizacije? (intenzitet odgovora od 1 do 5)

	Broj ispitanika koji su dali ocjene od 1 do 5				
	Ocjena 1	Ocjena 2	Ocjena 3	Ocjena 4	Ocjena 5
Dijeljenje znanja u mojoj organizaciji se podstiče djelovanjem, a ne samo riječima	10	21	36	24	9
Otvorena komunikacija je karakteristika moje organizacije	8	24	37	22	9
Procesi u preduzeću su jasno identifikovani i precizno razgraničeni	9	24	40	24	3
Razmatranje pozitivnih i negativnih aspekata prije nego što se neka mjera preduzme	6	19	40	27	8
Obavljanje trenutnih zadataka, umjesto bavljenja višim organizacionim ciljevima	17	5	8	20	50
Strogi nadzor i usmjeravanje zaposlenih u pogledu njihovog ponašanja	6	12	32	34	16
U Vašoj organizaciji postoji taktičnost, mudrost, pa i mali stepen manipulacije, kako bi se stvari riješile	10	18	24	26	22
Na osnovu primljenih povratnih informacija nastoji se promijeniti sveobuhvatno ponašanje	3	21	37	29	10
U Vašoj organizaciji slobodna i otvorena komunikacija između različitih nivoa pomaže u rješavanju problema	5	16	42	28	9